

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

«Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΤΗΝ
ΤΑΞΗ»

ΠΜΣ: «Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Της φοιτήτριας
ΠΟΛΙΤΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ
ΑΜ 16522

Επιβλέποντες:

1. Παντελίδου- Μαλούτα Μάρω,
2. Τσίρμπας Ιωάννης
3. Λυριντζής Χρήστος

Αθήνα

2018

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία δεν θα ήταν δυνατό να ολοκληρωθεί χωρίς την υλική και συναισθηματική συμπαράσταση των γονιών μου. Τους ευχαριστώ. Ευχαριστώ επίσης την καθηγήτρια Παντελίδου Μαλούτα Μάρω και τους καθηγητές Τσίρμπα Ιωάννη και Λυριντζή Χρήστο για τις κατευθύνσεις και την βοήθειά τους καθ' όλη την διάρκεια της εκπόνησής της. Πολύτιμοι σύμμαχοι στην κοινή μας αυτή προσπάθεια ήταν οι φίλες και συμφοιτήτριές μου Άννα Βαμβακάρη, Μάνια Σωτηροπούλου, Ειρήνη Αθανασίου, και ο σύντροφός μου Δημήτρης. Θα ήθελα να ευχαριστήσω επίσης, όλες τις γυναίκες που με εμπιστεύτηκαν και δέχτηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα μου. Ήταν τιμή μου που μοιράστηκαν μαζί μου την εμπειρία τους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

1.1 ΔΕΔΟΜΕΝΑ.....	σελ 9
1.2 Η ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΜΦΥΛΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑΣ.....	σελ 11
1.3 ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΔΥΟ ΦΙΛΩΝ.....	σελ 12
1.4 ΟΙ ΕΜΦΥΛΟΙ ΡΟΛΟΙ.....	σελ 14
1.5 ΤΟ ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ.....	σελ 15

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ

2.1 __ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ.....	σελ 18
2.2 ΟΙ ΚΟΙΝΩ/ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥΣ.....	σελ 24
2.3 ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ.....	σελ 27

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

3.1 ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΗΣ. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΠΟΙΗΣΗ.....	σελ 33
3.2 Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ.....	σελ 38

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

4.1 ΔΕΔΟΜΕΝΑ.....	σελ 43
4.2 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΔΕΚΑΕΤΙΩΝ 1980-1990.....	σελ 45
4.3 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ 2000. ΕΡΕΥΝΑ ΕΚΚΕ 2005.....	σελ 47
4.4 Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ 2008 -2018.....	σελ 49

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

5.1 ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ.....	σελ 51
5.2 ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΕΙΣ ΒΑΘΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ.....	σελ 53
5.3 ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ, ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑ.....	σελ 54
5.4 ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ.....	σελ 59
5.5 ΔΟΜΗ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ.....	σελ 60

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

6.1 ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ.....	σελ 61
6.2 ΘΕΜΑΤΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ.....	σελ 62
6.3 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	σελ 64

ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....σελ 83

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Παραχωρητήριο.....	σελ 89
Ερωτηματολόγιο.....	σελ 91
Συνεντεύξεις	
59 ετών, συνταξιούχος νοσηλεύτρια.....	σελ 93
55 ετών, συνταξιούχος νοσηλεύτρια.....	σελ 102
49 ετών, συνταξιούχος τραπεζοϋπάλληλος.....	σελ117
53 ετών, Γιατρός.....	σελ 135
32 ετών, μηχανολόγος μηχανικός.....	σελ 156
35 ετών, επιστημονικό προσωπικό.....	σελ170
32 ετών, βιολόγος.....	σελ 177
35 ετών, εκπαιδευτικός.....	σελ 192
40 ετών, λογίστρια.....	σελ 201
39 ετών, λογίστρια.....	σελ 214
28 ετών, φοιτήτρια.....	σελ 225
25 ετών, δημόσιος υπάλληλος.....	σελ 240
29 ετών, άνεργη.....	σελ 250
28 ετών, άνεργη.....	σελ 271
27 ετών, φοιτήτρια.....	σελ 288
24 ετών φοιτήτρια.....	σελ 307
Βιβλιογραφία.....	σελ 314

Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να αναδείξει τους παράγοντες εκείνους που διαμορφώνουν την αίσθηση πολιτικής αποτελεσματικότητας των γυναικών στα πλαίσια του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Θεωρητική αφετηρία της είναι η παρατήρηση ότι η εκμετάλλευση και καταπίεση των γυναικών, όπως αυτές προκύπτουν από την διαπλοκή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και του πατριαρχικού συστήματος ιεράρχησης του φύλου μέσα από ένα δίκτυο επίσης ιεραρχούμενων αλληλοαποκλειόμενων και προσδοκώμενων ρόλων και συμπεριφορών, δημιουργούν μια ειδική συνθήκη για την πολιτική συμμετοχή των γυναικών. Οι γυναίκες είναι ανισότιμες σε σχέση με τους άνδρες λόγω του φύλου τους, αλλά ανισότιμες και μεταξύ τους, ανάλογα με την θέση που έχουν στο σύστημα παραγωγής. Η παρούσα εργασία δεν θα αναφερθεί διεξοδικά στον ρατσισμό, ως σύστημα κοινωνικής ιεράρχησης, το οποίο επίσης τέμνει και διαστρωματώνει άνδρες και γυναίκες μεταξύ τους αλλά και στο εσωτερικό του φύλου και της τάξης. Τα δύο συστήματα καταπίεσης διασταυρώνονται και διαπερνούν το ένα το άλλο (Hartmann H., 1976, 1979) Κρίσιμη έκφανση αυτής της διαπλοκής είναι η διαίρεση των πεδίων εμφάνισης και διαμόρφωσης της ανθρώπινης εμπειρίας σε ανήκοντα σε δημόσια και ιδιωτική σφαίρα. (Phillips A.,1998) Η διχοτόμηση αυτή γειώνει στην κοινωνική δραστηριότητα την πατριαρχική ιεράρχηση των φύλων. Έτσι ορίζεται η σεξουαλική, οικογενειακή, εργασιακή, πολιτική και κοινωνική εμπειρία των γυναικών, προκύπτει η ανισότιμη πρόσβαση τους στους υλικούς πόρους, τους αναγκαίους για την επιβίωση και την πρόοδό τους, και επιβεβαιώνεται ως φυσιολογική η οικονομική εξάρτηση των γυναικών από τους άνδρες, η απουσία τους από την δημόσια σφαίρα και τα συγκείμενά της, όπως η εκπαίδευση, η εργασία, η πολιτική συμμετοχή και παρεμπόδιση της συνολικής ανάπτυξης των κοινωνικών τους σχέσεων.(Pateman C., 1988) Η ένταση, ο

τύπος και οι συνδυασμοί μεταξύ της καταπίεσης και της εκμετάλλευσης που υφίστανται οι γυναίκες προκύπτουν σε σχέση με την ταξική θέση των γυναικών. (Barrett M.,1986)

Η συστημική καταπίεση των γυναικών δεν αναιρείται αυτομάτως με την νομική αναγνώριση της ισότητάς στα πλαίσια ενός δημοκρατικού πολιτεύματος. (Παντελίδου M., 2002) Απαιτεί την εκ νέου νοηματοδότηση της ουσίας της Δημοκρατίας ως προς τον ορισμό των θεμάτων της σφαίρας του πολιτικού, της ταυτότητας του πολίτη, του υποκειμένου των δικαιωμάτων και την επιβεβαίωση των πολιτικών δικαιωμάτων μέσα από την διαφύλαξη των κοινωνικών. (Phillips A., 1991) Η παρούσα εργασία ακολουθεί τις θεωρίες εκείνες που επεξεργάζονται λύσεις για τα προβλήματα και τις παραλείψεις της Δημοκρατίας αποδίδοντας πρωτεύουσα σημασία στην πολιτική συμμετοχή, και επιπλέον ορίζουν την συμμετοχή ως πολιτική δράση ευρύτερη της άσκησης του εκλογικού δικαιώματος.(Pateman C., 1989) Το επιχείρημα αυτό αντιμετωπίζει την πολιτική συμμετοχή ως ένα αποτέλεσμα συνδυασμού μεταβλητών που περιγράφουν τους υλικούς όρους ζωής των υποκειμένων και την κουλτούρα μέσω της οποίας αξιολογούν και νοηματοδοτούν την δράση τους. Συνεπώς, η βελτίωση της Δημοκρατίας δεν αφορά την ποσοτική αύξηση της συμμετοχής αλλά την άρση των υλικών εμποδίων κατά την άσκησή της. Κρίσιμη είναι και η ανατροπή του ιδεολογικού προτύπου που ορίζει τις στάσεις και τις αντιλήψεις και τελικά παράγει έναν τύπο συμμετοχής περισσότερο συστημικό παρά ανανεωτικό. Η πολιτική κουλτούρα και η κοινωνική πραγματικότητα νομιμοποιούν τον αποκλεισμό εκείνων που δεν φέρουν τα χαρακτηριστικά του πολίτη, όπως αυτά περιγράφονται από την κυρίαρχη αντίληψη για την Δημοκρατία. (Pateman C., 1970) (Okin S. M., 1979)

Η βαρύτητα των κοινωνικοδημογραφικών μεταβλητών που περιγράφουν την υλική πραγματικότητα των πολιτών στην διαμόρφωση των στάσεων, αντιλήψεων, της

συμμετοχικής τους προδιάθεσης και της συμμετοχής τους καθέ αυτής είναι πολλαπλά επιβεβαιωμένη. Θα είχε ενδιαφέρον η αποτύπωση και των διανοητικών διεργασιών που προκύπτουν με αφετηρία τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά και πως μέσα στα όρια αυτών οδηγούν σε αποφάσεις για την πολιτική συμπεριφορά. Η παρούσα εργασία ακολουθεί την παρατήρηση ότι η επίδραση των κοινωνικοδημογραφικών χαρακτηριστικών που είθισται να επηρεάζουν αρνητικά την πολιτική συμμετοχή τείνει να αμβλύνεται εάν εκείνοι που φέρουν αυτά τα χαρακτηριστικά, βιώνουν αυτό το γεγονός ως άδικο. (Kavanagh D.,1983) (Παντελίδου Μ.,1993, 2012) Για την θεωρητική περιγραφή της διαδικασίας με την οποία η υφιστάμενη αδικία γίνεται συνειδητή , επιλέγεται το μοντέλου της «συνείδησης της ομάδας» (Verba S, Nie N., 1972) και της «συνείδησης φύλου» (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 1992)

Το αν και σε ποιόν βαθμό τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά συμβάλλουν στην διαμόρφωση συνείδησης τέτοιας ώστε να πριμοδοτούν την απόφαση για συμμετοχή, καταγράφεται στις έρευνες της πολιτικής επιστήμης μέσα από τον δείκτη της πολιτικής αποτελεσματικότητας. (Campbell et al.,1954) Ο δείκτης αυτός αποκαλύπτει την αξιολόγηση που κάνει ένας ή μια πολίτης στις ικανότητές του/της να αποκωδικοποιεί την δραστηριότητα του πολιτικού συστήματος και να εκτιμά ότι η συμμετοχή του σε αυτό θα φέρει κάποιο αποτέλεσμα. (Burns, Schlozman, Verba, 2001) Επηρεάζεται έντονα από συγκεκριμένες κοινωνικοδημογραφικές μεταβλητές (εκπαίδευση, εισόδημα, θέση στην εργασία, ταξική προέλευση) και σχετίζεται θετικά με το επίπεδο πολιτικής γνώσης και πληροφόρησης (Balch, 1974). Υποστηρίζεται επίσης ότι ο δείκτης μπορεί να λειτουργεί ως διαμεσολαβητής μεταξύ των προοπτικών συμμετοχής που διαμορφώνουν οι υλικές συνθήκες διαβίωσης και της εμφανούς δράσης τους περί του πολιτικού. (Finkel S., 1985)

Η πιο πρόσφατη καταγραφή του δείκτη για την Ευρώπη έγινε από τον τελευταίο γύρο του ESS (2016)– από τον οποίο η Ελλάδα απουσιάζει. Η εντονότερη διαφοροποίηση με βάση το φύλο μεταξύ των μεταβλητών της πολιτικής συμπεριφοράς εντοπίζεται στην μεταβλητή του πολιτικού ενδιαφέροντος και στον δείκτη «αίσθηση εσωτερικής πολιτικής αποτελεσματικότητας». Στην μεταβλητή του πολιτικού ενδιαφέροντος, οι άντρες σημειώνουν 60% στις επιλογές Πάρα πολύ και Αρκετά ενώ οι γυναίκες 48%. Οι άνδρες, στις επιλογές «ελάχιστα» και «καθόλου» σημειώνουν 40% και οι γυναίκες 52%. Στις μεταβλητές του δείκτη της εσωτερικής πολιτικής αποτελεσματικότητας «νοιώθω ικανός / ικανή να συμμετέχω ενεργά σε μια πολιτική ομάδα» και «νοιώθω εμπιστοσύνης στην ικανότητά μου να συμμετέχω στην πολιτική», οι άνδρες στις επιλογές «Πλήρης» σημειώνουν 3,4 % και οι γυναίκες 2,4%. Στις επιλογές «πολύ» και «αρκετά» σημειώνουν 38% και οι γυναίκες 29%. Τέλος στις επιλογές «ελάχιστα» και «καθόλου» οι άνδρες σημειώνουν 58% και οι γυναίκες 70%.

Παρότι στην τελευταία έρευνα του ESS η Ελλάδα δεν συμμετείχε, υπάρχουν ορισμένα δεδομένα που επιτρέπουν την υπόθεση ότι η αίσθηση αποτελεσματικότητας των Ελληνίδων θα αγγίζει επίσης χαμηλά ποσοστά και επίσης δυσανάλογα χαμηλά σε σχέση με τους Έλληνες. Η οικονομική και κοινωνική θέση των Ελληνίδων έχει μεν βελτιωθεί τα τελευταία χρόνια, αναφορικά με την συμμετοχή τους στο εργατικό δυναμικό, την αύξηση του μορφωτικού τους επιπέδου και την αναβολή του γάμου σε όλο και μεγαλύτερη ηλικία. Παρά ταύτα, ορισμένες δομές- παραγωγοί τις ανισοτιμίας τους δεν φαίνεται να προσβάλλονται σημαντικά. Το μισθολογικό χάσμα, το οποίο εντείνεται και λόγω της αυξανόμενης -σε σχέση με τους άνδρες- παρουσίας των γυναικών σε θέσεις μη τυπικής εργασίας όπως η μερική απασχόληση και την πληθυσμιακά μεγαλύτερη συγκέντρωσή τους σε τομείς και αντικείμενα με πολύ μικρότερες απολαβές από εκείνα στα οποία συγκεντρώνονται παραδοσιακά άντρες και

την περιορισμένη πρόσβασή τους στα υψηλότερα στρώματα της εργασιακής ιεραρχίας. Η έμφυλη και δυσανάλογη κατανομή της οικιακής εργασίας και της φροντίδας των νεαρών και ηλικιωμένων μελών, ελλείπει δομών κοινωνική πρόνοιας και καθότι στην Ελλάδα συνεχίζει μέχρι και σήμερα να υπερισχύει το μοντέλο οικογένειας που θέλει την σύζυγο νοικοκυρά και τον σύζυγο κύριο οικονομικό πάροχο του νοικοκυριού (Orloff A.,2002), στερούν από τις γυναίκες τον απαραίτητο χρόνο ενασχόλησης με την πολιτική. Η ελλιπής αντιπροσώπευση των γυναικών σε δομές λήψης αποφάσεων (Παντελίδου Μ., 2013) αποκλείει από την agenda της πολιτικής και του δημόσιου λόγου θέματα που αφορούν τις γυναίκες και τις ανάγκες τους. Τέλος, η επιμονή των βαθύτατα σεξιστικών και αναχρονιστικών αντιλήψεων και αναπαραστάσεων στον καθημερινό λόγο, τα ΜΜΕ και την διαφήμιση για τον ρόλο των γυναικών λειτουργεί ως επιστέγασμα στα δομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες κατά την πρόσβασή τους στην πολιτική συμμετοχή. Ο συνδυασμός αυτών των προβλημάτων ενισχύει την υπόθεση ότι και στην Ελλάδα η αίσθηση πολιτικής αποτελεσματικότητας των γυναικών θα συνεχίζει να υποσκάπτεται παρά τις όποιες κατακτήσεις τους. Η υπόθεση της παρούσας εργασίας αφορά την διερεύνηση του τρόπου και του βαθμού στον οποίο η συνειδητοποίηση της βιωμένης ανισοτιμίας και η αναγνώριση του συστημικού χαρακτήρα της μπορεί να επιδρά θετικά στην εμπιστοσύνη των γυναικών στην ικανότητά τους να αντιληφθούν και να δράσουν εντός του πολιτικού συστήματος.

Κεφάλαιο 1. Η ανισοτιμία των γυναικών. Καταπίεση και

Εκμετάλλευση

1.1 Δεδομένα.

Καταγράφεται διαχρονικά και σε όλες τις χώρες που βρίσκονται στις υψηλότερες θέσεις του δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης¹ ότι οι γυναίκες έχουν ποιοτικά και ποσοτικά χειρότερη κοινωνική εμπειρία από αυτή που έχουν οι άντρες . Οι γυναίκες έχουν κατακτήσει πληθώρα δικαιωμάτων που αποτυπώνονται στην διεύρυνση του χρόνου παραμονής στην εκπαίδευση, στην μαζικότερη πρόσβαση στην εργασία, στις βελτιώσεις του οικογενειακού δικαίου επί του προοδευτικότερου, στην αναγνώριση του δικαιώματος στην αντισύλληψη κ την έκτρωση² καθώς και χάρι στην ανάπτυξη προνοιακών δομών του κοινωνικού κράτους³. Παρά ταύτα καταγράφεται ότι οι θετικές αυτές μεταβολές αδυνατούν να κάμψουν την οικονομική και κοινωνική επισφάλεια που συνεχίζουν να βιώνουν οι γυναίκες. Αντιθέτως, τα αποτελέσματα καταδεικνύουν ότι οι γυναίκες εμποδίζονται από το να εξαργυρώσουν την πλήρη ωφέλεια αυτών των κατακτήσεων (Scott J., Crompton R., 2010)

¹ Το ενδιαφέρον της εργασίας περιορίζεται στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό. Χάριν συγκρίσεως στο συγκεκριμένο κεφάλαιο γίνεται αναφορά σε συγκεντρωτικά δεδομένα από τον ΟΟΣΑ, τον ΠΟΥ και την Eurostat για την διαφορά στην κοινωνική και οικονομική ευημερία ανδρών και γυναικών σε χώρες με ίδιο επίπεδο ανάπτυξης με την Ελλάδα βάση του HDI. Προκύπτει ότι και σε αυτές τις χώρες, η έμφυλη ανισοτιμία είναι κοινωνικό θεμέλιο, επιβιώνει και παίρνει νέες μορφές μέσα στις κοινωνικές συνθήκες που παράγει ο εκσυγχρονισμός και η κοινωνική ανάπτυξη. (Orloff A., 2002)

² Η πρόσβαση στην έκτρωση δεν είναι διαθέσιμη σε όλες τις εν λόγω χώρες με τους ίδιους όρους. Σημαντικοί περιορισμοί παραμένουν στην Μάλτα και την Πολωνία όπου η έκτρωση επιτρέπεται μόνο σε περίπτωση βιασμού, απειλής της ζωής της μέλλουσας μητέρας ή ανώμαλης ανάπτυξης του εμβρύου. (IPP,2007)

³ Η ανάπτυξη προνοιακών δομών με αναφορά στην οικογένεια, και οι υπόλοιπες δομές και πολιτικές του κρατικού φεμινισμού επικρίνεται ως ότι περισσότερο βοήθησε τις γυναίκες «ως εργαζόμενες να μη εμποδίζονται από τους, πάντοτε αποκλειστικά δικούς τους, «γυναικείους» ρόλους» παρά ότι εξυπηρέτησε την ουσιαστική αλλαγή της θέσης τους στην κοινωνία. (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 2007:17)

Η εργασιακή πραγματικότητα των γυναικών περιγράφεται από την μισθολογική διαφορά με τους άνδρες– η οποία γιγαντώνεται στα υψηλότερα σημεία της εργασιακής ιεραρχίας- την μεγάλη συγκέντρωσή τους σε επισφαλείς θέσεις εργασίας, τον υψηλό βαθμό ετεροαπασχόλησης, και τα υψηλά ποσοστά της φτώχειας των γυναικών⁴. Η ανισοτιμία καταγράφεται μέσα στην οικογένεια με τον δυσανάλογο καταμερισμό της οικιακής εργασίας και της φροντίδας των ανήλικων και γηραιών μελών της⁵ και τα περιστατικά οικογενειακής βίας⁶ (Στρατηγάκη Μ., 2007) ενώ η σχέση των γυναικών με τον δημόσιο χώρο και η παρουσία τους σε αυτόν οριοθετείται από τις κανονιστικές προσδοκίες που εμπεριέχει η εννοιολόγηση της «θηλυκότητας» (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 2002:103-190), την απειλή σεξιστικών συμπεριφορών και την πιθανότητα σεξουαλικής παρενόχλησης. (Kissling E. A., 1991: 451-460) Αυτή την συστημική ανισοτιμία επικροτεί η αναπαράσταση του γυναικείου φύλου από την τέχνη, την διαφήμιση και τον δημόσιο λόγο μέσα από τα στερεότυπα που το περιβάλλουν, ενώ σε περιπτώσεις έως και την νομιμοποιούν θεσμοί του κράτους όπως η δικαιοσύνη⁷. Όλα αυτά τα δεδομένα καταδεικνύουν ότι η κοινωνική και οικονομική ανισοτιμία αντιστοιχεί στην έμφυλη διαίρεση του πληθυσμού.

⁴ Η μισθολογική διαφορά για το 2016 έφτασε το 16,2 %, η μερική απασχόληση διαμορφώνεται στο 31.7% για τις γυναίκες και στα 8,8% για τους άνδρες, η διαφορά στην απειλή της φτώχειας σημειώνεται στο 1.9% περισσότερο για τις γυναίκες, και στο 4.4 % περισσότερο για τις γυναίκες στην περίοδο της σύνταξης. https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Gender_statistics

⁵ Με κόστος στον χρόνο παραμονής στην εργασία και αρνητικό αποτέλεσμα στις μισθολογικές και συνταξιοδοτικές απολαβές. (Orloff A., 2002)

⁶ Στοιχεία για τα περιστατικά οικογενειακής βίας WHO, 2013. <http://www.who.int/reproductivehealth/publications/violence/9789241564625/en/>

⁷ Η φεμινιστική κριτική έχει καταδείξει ότι η δικαϊκή μεταχείριση των θυμάτων βιασμού μετατρέπει τα θύματα σε ανακρινόμενες.(McKinnon C., 1991: 171-184) Ο τρόπος διεξαγωγής των δικών μαζί με τις σεξιστικής προκαταλήψεις των λειτουργών του συστήματος της δικαιοσύνης και τις επανειλημμένες αθώωσεις βιαστών αποθαρρύνουν τα θύματα από την καταγγελία και την διεκδίκηση αποκατάστασής τους (Τσίγκρης Α., 1996)

1.2 Η φεμινιστική προσέγγιση της έμφυλης ανισοτιμίας.

Η φεμινιστική κριτική δεν είναι ενιαία, διαφορετικές τάσεις έχουν παράξει διαφορετικές προτάσεις για την ανάλυση της έμφυλης ανισοτιμίας. Η διαφοροποίησή τους εντοπίζεται στο αν αντιλαμβάνονται την ανισοτιμία ως εκκρεμότητα κατοχύρωσης δικαιωμάτων προς τις γυναίκες, ως παρελκόμενο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και της εκμετάλλευσης που προκύπτει από αυτόν, ή στο αν αναγνωρίζουν την γυναικεία ανισοτιμία ως πρόβλημα καθ' αυτό του οποίου η εμφάνιση προηγείται του καπιταλισμού, γειώνεται στην κοινωνική πρακτική και εμπεδώνεται σε αυτή μέσα από ένα σύστημα θεσμών όποτε και καταλήγει σε θεμέλιο της κοινωνικής οργάνωσης. (Walby S., 1990:1-24) Αυτές οι τρεις διαφορετικές θέσεις συγκροτούν τους βασικούς πυρήνες της φεμινιστικής παράδοσης οι οποίοι ορίζονται ως φιλελεύθερος φεμινισμός, μαρξιστικός φεμινισμός και ριζοσπαστικός φεμινισμός⁸

Οι δύο πρώτοι εφορμούν από τα αντίστοιχα ιδεολογικά ρεύματα και εντάσσουν στις βασικές παραδοχές αυτών την ανάλυσή τους για την φύση της γυναικείας ανισοτιμίας.

Η τελευταία πρόταση ανήκει στον ριζοσπαστικό φεμινισμό, ένα ρεύμα το οποίο διεκδικεί την αυτόνομη ανάλυση της γυναικείας ανισοτιμίας και εγκαλεί τους άνδρες ως αυτουργούς και επωφελούμενους από την ανισοτιμία των γυναικών. (Firestone S.,

⁸ Και τα τρία ρεύματα είναι σημαντικά για την αποκάλυψη εκφάνσεων της γυναικείας ανισοτιμίας. Οι εργασίες των φιλελεύθερων φεμινιστριών, παρότι υπολείπονται στην συστημική ανάλυση της ανισοτιμίας ως δομικό στοιχείο της κοινωνίας προσέφεραν σημαντικές εμπειρικές εργασίες για την έμφυλη κατανομή του χρόνου στην οικιακή εργασία, και για την εργασιακή εμπειρία των γυναικών (Martin and Roberts, 1984; Pahl, R. E., 1984 σε Barrett M., 1986: 5) Οι μαρξίστριες που προσπάθησαν να αναδείξουν το «γυναικείο ζήτημα» ως απότοκο της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης παρήγαγαν πολύ σημαντικό έργο για την ανάδειξη της σημασίας της οικιακής εργασίας των γυναικών για τον καπιταλισμό ως προς την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, αλλά και ως παραγωγός υπεραξίας (Dalla Costa M., James S., 1973 στο Hartmann H., 1979:5) τέλος, ο ριζοσπαστικός φεμινισμός εντόπισε και ανέδειξε την εκμετάλλευση και καταπίεση των γυναικών ως ομάδα, από τους άνδρες ως ομάδα, την διαίρεση ιδιωτικού και δημόσιου χώρου, την σεξουαλική καταπίεση των γυναικών και συγκρότησε σε αίτημα την πολιτική αντιμετώπιση των ζητημάτων που μέχρι και το 1970 θεωρούνταν αυστηρά εκφάνσεις της προσωπικότητας των ανθρώπων. (Brownmiller, 1976; Firestone, 1974; Rich, 1980 σε Walby S., 1990:3), (Hartmann H., 1979)

1974, Hartmann H., 1979) Η φεμινιστική τάση των «Δύο Συστημάτων»⁹ αξιοποίησε τα αναλυτικά σχήματα της καταπίεσης και εκμετάλλευσης που αναγνωρίζουν ο ριζοσπαστικός φεμινισμός και ο μαρξισμός ήτοι την πατριαρχία και τον καπιταλισμό. Στόχος αυτής της πρότασης ήταν να αντιμετωπίσει τις α – ιστορικές εκκρεμότητες του ριζοσπαστικού φεμινισμού μέσα από την μέθοδο του ιστορικού υλισμού, και να κάνει το φύλο ορατό στις μέχρι τότε άφυλες αναλυτικές κατηγορίες του μαρξισμού (Hartmann H., 1979:8)

Από την σύνθεση των δύο παραδόσεων προέκυψε η ανάπτυξη ερωτημάτων κομβικών για την θεωρητική αντιμετώπιση της ανισοτιμίας. Εκτός από τον ορισμό της πατριαρχίας και την σχέση που έχει με τον καπιταλισμό¹⁰ (Barrett M., 1986) (Eisenstein Z., 1979) (Hartmann H., 1976, 1979) αναδείχθηκε επίσης το ζήτημα περί της ορθότητας της αντιμετώπισης των γυναικών ως τάξη (Delphy C., 1977 και 1984) (Barret M., McIntosh I., 1979) καθώς και ο ειδικός και πρωτεύον ρόλος της οικογένειας ως πεδίο ανταγωνισμών και παραγωγής της ανισοτιμίας (Millet K., 1985:33) (Bryson V., 2003: 175- 195)

1.3 Οι σχέσεις εξουσίας μεταξύ των δύο φύλων

Οι εξουσιαστικές σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών διαμορφώνουν αντικρουόμενα συμφέροντα μεταξύ των δύο και πλαισιώνονται από θεσμούς της κοινωνίας όπως ο γάμος και η εργασία. (Connel R.W 1987:137-141) Οι άνδρες εκμεταλλεύονται την οικιακή εργασία των γυναικών και αποσπών υπηρεσίας για την προσωπική τους

⁹ Για την αναλυτική παρουσίαση του «διπλού συστήματος» και του «πατριαρχικού καπιταλισμού» Bryson V., 1999: 209-211. Η προσπάθεια σύζευξης των δύο παραδόσεων, Μαρξισμού και Ριζοσπαστικού φεμινισμού, παρήγαγε ένα τεράστιο έργο προτάσεων και κριτικής τους.

¹⁰ Σημαντική συζήτηση έχει προκύψει μέσα στην φεμινιστική παράδοση σχετικά με την αντίληψη της πατριαρχίας ως ένα σύστημα ανισοτιμίας που εγγράφεται στο πεδίο της ιδεολογίας (Barrett M., 1980:84) η εάν αποτελεί μέσα από την έμφυλη διαίρεση της οικιακής εργασίας ένα σύστημα παραγωγής (άρα έχει υλιστική βάση) παράλληλο με αυτό του καπιταλισμού (Delphy C., 1984)

φροντίδα. Αξιώνουν πρόσβαση στο σώμα και την σεξουαλικότητα των γυναικών και προνομιακή γονική αναγνώριση των παιδιών που εκείνες γενούν.(Hartmann H.1976 και 1979) Η πρόσβαση των ανδρών στο σώμα και την εργασία των γυναικών θεμελιώνεται ως δικαίωμα μέσα από τον νόμο και επιβάλλεται μέσα από τους θεσμούς του κράτους (McKinnon C., 1991). Η βία των ανδρών στον ιδιωτικό και δημόσιο χώρο συνιστά συστημικό φαινόμενο για την συμμόρφωση των γυναικών στις προαναφερθείσες επιταγές και λειτουργεί επικουρικά μαζί με την ιδεολογία της γυναικείας τιμής, της παρθενιάς και την μυθολογία του ρομαντικού ετεροφυλικού έρωτα (Firestone S., 1974) (Rubin G., 1975) στο υπάρχον θεσμικό πλαίσιο που στηρίζει τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ των φύλων (Walby S., 1990: 61-172) Οι σχέσεις εξουσίας οργανώνουν τον ιδιωτικό και τον δημόσιο χώρο και νοηματοδοτούν το γυναικείο φύλο με υποδεέστερα των ανδρών σημαινόμενα (Connell R.W. 1987:132-143)

Παράλληλα με την καταπίεση που προκύπτει από την ιεράρχηση των φύλων, οι γυναίκες υπόκεινται και στην εκμετάλλευση που παράγει το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής. Η εκμετάλλευση αυτή όμως είναι διαφορετική από αυτήν που επιφυλάσσει ο καπιταλισμός για τους άνδρες. Στο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής, η εξασφάλιση των υλικών προϋποθέσεων της ζωής αλλά και κάθε αναγκαία συνθήκη για την συνολική ανάπτυξη της διάνοιας και της προσωπικότητας του ανθρώπου, εξαρτάται από την πρόσβαση στην αγορά εργασίας και του όρους διαπραγμάτευσης της τιμής της εργασίας. Ενώ η πρόσβαση στην αγορά εργασίας είναι ελεύθερη σε όλους και σε όλες, ο καταμερισμός της εργασίας εντός της επιβεβαιώνει την ιεραρχία που επιβάλλει το φύλο. Οι άνδρες και οι γυναίκες τελικά δεν έχουν ούτε την ίδια δυνατότητα πρόσβασης, ούτε διαπραγματεύονται την τιμή της εργασίας τους με τους ίδιους όρους. (Barrett 1986:151- 186). Η σχέση των γυναικών με την εργασία είναι διαμεσολαβούμενη από τους ρόλους με τους οποίους επιφορτίζονται προνομιακά στην

ιδιωτική σφαίρα (Hunt P., 1980) και το σύνολο των προκαταλήψεων που αμφισβητεί τις ικανότητές τους και υπονομεύει την απόκτηση ικανοτήτων και εξέλιξη κοινωνικών σχέσεων τέτοιων, επί των οποίων ευδοκιμεί η ενεργητική εμπλοκή με τον κόσμο. Ο καπιταλισμός αντιμετωπίζει τελικά τις γυναίκες ως φθηνό εργατικό δυναμικό και στρατό εφεδρικής εργασίας. (Pollert A., 1988)

Οι γυναίκες καλούνται να ανταγωνιστούν στην αγορά εργασίας ως υποψήφιες εργαζόμενες τους άνδρες, όχι μόνο ως υποψήφιες συνάδελφοί τους στο δημόσιο χώρο αλλά και ως υποψήφιες φροντιστές τους στον ιδιωτικό. Συμφέρον των ανδρών είναι η συνέχιση του παραδοσιακού καταμερισμού της οικιακής εργασίας και η οικονομική εξάρτηση των γυναικών από τους ίδιους. (Hartmann H., 1976:7) Συμφέρον των εργοδοτών είναι η παρουσία ενός εργατικού δυναμικού φθηνού, λόγω της απαξίωσής του, μαζικού και μονίμως έτοιμου να καλύψει τις ανάγκες σε εργασία σε στιγμές που το κύριο εργατικό δυναμικό απουσιάζει, ή δεν αρκεί αριθμητικά για να καλύψει τις ανάγκες της παραγωγής.¹¹ (Pollert A., 1988)

1.4 Οι έμφυλοι ρόλοι

Στα πλαίσια της έμφυλης διαίρεσης παράγονται αντιφατικές μεταξύ τους αναπαραστάσεις για την φύση της γυναίκας και επιβάλλονται σε όλες τις γυναίκες ανεξαιρέτως, σε σημείο τέτοιο που οι γυναίκες μεταμορφώνονται στην «γυναίκα». (Παντελίδου Μαλούτα 2002:156). Το γυναικείο φύλο επενδύεται με νοήματα, σημειολογία και προσδοκίες για να επιτελέσει συγκεκριμένους ρόλους ως προς το κοινωνικό σύνολο. (Beauvoir, 1945 σε Bryson V, 1999: 129) (Butler, 1998:35 σε Bryson V., 2003:134) Συνεπώς οι γυναίκες συνιστούν κοινωνική ομάδα με βάση το

¹¹ Η μαζική είσοδος των γυναικών στην εργασία, και δη , στην βιομηχανική εργασία, συνέβη κατά την διάρκεια του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, όταν οι άνδρες επίσης μαζικά απουσίαζαν από την παραγωγή. (citation)

φύλο τους, διότι έτσι -ως «γυναίκες»- τις αντιλαμβάνεται, και τις διαχωρίζει το κοινωνικό σύστημα στο οποίο ζουν. Η ουσία των γυναικών ορίζεται πάντα σε σχέση και σε σύγκριση με έναν αντίθετο πόλο, εκείνη των ανδρών, η οποία τελικά ταυτίζεται στο σύνολό της με την «ανθρώπινη». (Beauvoir, 1945 σε Bryson V, 1999: 129) Προκύπτει έτσι μια μανιχαϊστική διαίρεση ιδιοτήτων και ρόλων που κατασκευάζουν το θηλυκό και το αρσενικό. Οι δύο ομάδες είναι αλληλοαποκλειόμενες και ιεραρχημένες και προορίζουν διαφορετικούς χώρους δράσης και διαφορετικές συνθήκες ζωής για τα μέλη της κάθε μιας. « Η αυστηρή και αποκλειστική κατάταξη των υποκειμένων σε μία από δύο αλληλοαποκλειόμενες κατηγορίες βιολογικού φύλου συμβάλλει στη διαίωση της αντίληψης ότι οι διαφορές μεταξύ (όλων των) γυναικών και (όλων των) ανδρών είναι θεμελιώδεις, ουσιαστικές και μη μεταλλάξιμες» (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 2002:161)

1.5 Το ιδιωτικό και το δημόσιο

Ο πυρήνας της φεμινιστικής κριτικής και των γυναικείων αγώνων, δομείται πάνω στην διάκριση του ιδιωτικού και του δημόσιου χώρου. Το σχήμα αυτό γέννησε και την πιο διάσημη φράση του φεμινιστικού κινήματος «το προσωπικό είναι πολιτικό». Με τα λόγια της Pateman, «Είναι η ουσία του φεμινιστικού κινήματος» (Pateman C., 1989: 119). Στην ανάπτυξη αυτού του σχήματος συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό η κριτική της φιλελεύθερης Δημοκρατίας από φεμινίστριες διαφορετικών μεταξύ τους πολιτικών αφετηριών¹². (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 2002: 193-195) Κοινή συνισταμένη ήταν ότι

¹²Η φεμινιστική κριτική της Δημοκρατίας διεύρυνε μέσα από το αναλυτικό σχήμα του δημόσιου και του ιδιωτικού χώρου την εικόνα του πολίτη και των θεμάτων που εγγράφονταν στην agenda των πολιτικών θεσμών. Απέδειξε ότι ο κυρίαρχος λόγος περί Δημοκρατίας απέκλυε τις γυναίκες από την πολιτική όχι μόνο μέσα από τους νομικούς περιορισμούς στην συμμετοχή τους αλλά και με τον ανδροκεντρικό προσδιορισμό των αρετών, των ικανοτήτων και των θεμάτων που αφορούσαν το πολιτικό. (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 2012:140-141), Η κριτική εστίαζε στον τρόπο που η φιλελεύθερη Δημοκρατία εννοιολογούσε το «πολιτικό», τον πολίτη και άρθρωνε τα προτάγματα της – ιδιαίτερα το ιδανικό της συμμετοχής ως ουσία της Δημοκρατίας- εθελουφλώντας στις βαθύτατα σεξιστικές της εκκρεμότητες. (Okin S. M. 1979) Το αναλυτικό σχήμα «δημόσιου και ιδιωτικού» ανέδειξε τον

το φύλο ως σύστημα νοηματοδότησης και ιεράρχησης των ανθρώπων μεταξύ τους τέμνει τον χώρο σε ιδιωτικό και δημόσιο. (Bryson V., 2003:155) Κατά την αρχή αυτή, η δραστηριότητα και η κοινωνική εμπειρία οργανώνονται και περιορίζονται σε δύο διακριτές και αλληλοαποκλειόμενες σφαίρες, οι οποίες είναι επίσης μεταξύ τους ανισότιμες ως προς την αξία που τους αποδίδεται (Hartmann H., 1979: 4). Ο ιδιωτικός χώρος αφορά τις κοινωνικές σχέσεις και την δραστηριότητα που συμβαίνει στο σπίτι και στο νοικοκυριό και ταυτίζεται με τις ιδιότητες που αποδίδονται στις γυναίκες και ο δημόσιος, ως ευθύς αντικατοπτρισμός του, ταυτίζεται με τις ιδιότητες που αποδίδονται στους άνδρες και αφορά σχέσεις, κανόνες και κάθε δραστηριότητα που συμβαίνει εκτός σπιτιού. Η διχοτόμηση αυτή εμφανίζεται ήδη από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία και επιβιώνει ως αξία και οργανωτική αρχή της φιλελεύθερης Δημοκρατίας. (Pateman C., 1989: 115-140) Οι άνδρες έχουν την δυνατότητα να υπάρχουν και να διαμορφώνουν τον δημόσιο χώρο, τον κόσμο της εργασίας, των νόμων και της πολιτικής και να χρησιμοποιούν τον ιδιωτικό ως το κρησφύγετό τους από τον ανταγωνισμό της δημόσιας ζωής.¹³ Αντιθέτως οι γυναίκες είναι ταυτισμένες με τις λειτουργίες του χώρου τους και περιορίζονται σε αυτόν.

Η φιλελεύθερη δημοκρατία αναγνωρίζει, αποδέχεται, συντηρεί και χρησιμοποιεί αυτή την διαίρεση ως επιχείρημα της πρότασής της για την πολιτειακή και νομική οργάνωση της κοινωνίας. (Okin S.,1979:233-273) Η διαίρεση προκύπτει όταν η παραδοσιακή

περιορισμό των γυναικών στην σφαίρα του μη πολιτικού, την υποβάθμισή τους ως πολίτες και την κατά συνέπεια υποβάθμιση του δημοκρατικού ιδανικού, λόγω του αποκλεισμού τους από την συμμετοχή. (Phillips A., 1991:92-119) Επίσης, μέσα από την συζήτηση που είχε ήδη ξεκινήσει από τους Barnes και Kaase (1979) για την επανεξέταση του τι συνιστά πολιτική δράση και συμμετοχή, η φεμινιστική κριτική παρήγαγε τις ριζοσπαστικές της προτάσεις για την σημασία της συμμετοχής σε χώρους που αντιμετωπίζονται ως μη – πολιτικοί, όπως η εργασία και η οικογένεια. Για την βιβλιογραφική επισκόπηση: (Bryson V., 2003: 139-162) , (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 2002)

¹³ Η εικόνα της οικογένειας τόσο για την αστική όσο και για την μαρξιστική αντίληψη, ήταν το «λιμάνι» των ανδρών από τον ανταγωνισμό της αγοράς, της εργασίας και του δημόσιου χώρου, ένας χώρος αγάπης και ανιδιοτέλειας μεταξύ των μελών. (Okin S.,1979:284-285)

ετερόφυλη οικογένεια – της οποίας βασικός στόχος αναγνωρίζεται η τεκνοποίηση- ανάγεται σε θεμέλιο της κοινωνίας αλλά ταυτόχρονα διάφορο και εξωτερικό στοιχείο της. Οι ρόλοι των μελών ορίζονται βάση λειτουργιών που αναλαμβάνουν για την επιτυχία του στόχου αυτής της δομής. Οι γυναίκες ήδη δεν ορίζονται ως άνθρωποι με αυτόνομες προσωπικότητες αλλά οι επιθυμίες και η δράση τους περιγράφονται τελεολογικά και κανονιστικά από τις αναπαραγωγικές τους λειτουργίες.(Okin S. M., 1979: 236) Μέσα στο πλαίσιο αυτό, οι γυναίκες καλούνται να επιτελέσουν τους ρόλους που τους αποδίδονται και μέσα από τις λειτουργίες που αναλαμβάνουν μέσα στο σπίτι υπό την αρχηγία του άνδρα τους, ορίζεται η θέση τους στην κοινωνία. Η οικογένεια επιβεβαιώνει και νομιμοποιεί την έμφυλη ιεραρχία ως αναγκαία και λογική για την αναπαραγωγή της κοινωνίας και εξορίζει τις γυναίκες από τον δημόσιο χώρο. (Okin S.M 1979:274-304)

Κεφάλαιο 2. Κοινωνικοδημογραφικές Μεταβλητές και Πολιτική

συμμετοχή.

2.1 Πολιτική συμμετοχή και επαναπροσδιορισμός της Δημοκρατίας

Το καθολικό δικαίωμα των γηγενών ενηλίκων στην πολιτική συμμετοχή αλλά και ο προσδιορισμός της πολιτικής συμμετοχής ως δράση που υπερβαίνει την τυπική άσκηση του εκλογικού δικαιώματος, εντάχθηκαν στον κανόνα των δυτικών Δημοκρατιών ως αξία και διαφοροποιητικό στοιχείο της Δημοκρατίας, βαθμηδόν μέχρι και τις τελευταίες δεκαετίες του 20 αιώνα¹⁴. Το φύλο έπαυε να λειτουργεί ως όριο της ιδιότητας του πολίτη μόλις την δεκαετία του 1980. Η αναγόρευση σε πολίτες όλων εκείνων τις οποίες η συντηρητική και κυρίαρχη αντίληψη της Δημοκρατίας αγνοούσε και απέρριπτε ως ανίκανες για αυτή την ιδιότητα (Okin S., 1979) σήμανε, ως λογικό και επόμενο, τον ουσιαστικό επαναπροσδιορισμό, τόσο της ταυτότητας του πολίτη αλλά και τον τρόπο πραγματοποίησης αυτής της ιδιότητας μέσα στην Δημοκρατία. (Pateman, 1970) (Pateman, 1980)

Η επανεξέταση της καθ' αυτής φύσης της Δημοκρατίας και των προϋποθέσεων της εντάθηκε κατά την δεκαετία του 1970. Η επιστημονική παραγωγή της περιόδου - αναφέρεται κυρίως στις κοινωνίες της Δυτικής Ευρώπης και των ΗΠΑ-, αμφισβητεί καταρχάς την ερμηνεία που είχαν δώσει εμβληματικές εργασίες περί της πολιτικής συμμετοχής και της σχέσης της με την Δημοκρατία και αποπειράται στην συνέχεια να ερμηνεύσει την γείωση και εγγραφή των δομικών αλλαγών που έχουν ήδη συμβεί στην δεκαετία του 1950, στην πρωτοφανή πολιτική κινητοποίηση και συμμετοχή της

¹⁴ Οι τελευταίες ευρωπαϊκές χώρες που αναγνώρισαν το δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες ήταν το 1971 η Ελβετία και το 1984 το Λιχτεστάιν. Μία τέτοια αναπροσαρμογή του Συντάγματος έπρεπε να επικυρωθεί μέσω δημοψηφίσματος, οπότε και κατεγράφησαν οι άνδρες ως σθεναρότεροι αντίπαλοι τις γυναικείας ψήφου. (Philips A., 1991:82)

δεκαετίας του 1960 αλλά και -τελικά- στην πολιτική και κινηματική δραστηριότητα του 1970. (Barnes S., Kaase M., 1979) (Pateman C., 1980: 57) Η συζήτηση για την πολιτική συμμετοχή όχι μόνο διευρύνει τον ορισμό του τι συνιστά πολιτική συμμετοχή, αποδεχόμενη πλέον και μορφές πέραν της ψήφου, αλλά και εντάσσοντας σε αυτήν χώρους συλλογικής δραστηριότητας που μέχρι και τότε δεν θεωρούνταν ότι αφορούν την πολιτική σφαίρα. Η Pateman C. (1976) υπερασπίζεται την συμμετοχή ως ουσιώδες χαρακτηριστικό της Δημοκρατίας έναντι του μοντέρνου παραδείγματος της Δημοκρατίας -όπως αυτό είχε συγκροτηθεί κυρίως από τον Schumpeter- το οποίο υποστήριζε την μείωση της συμμετοχής ως αναγκαία εν όψη των δεδομένων του μοντέρνου τρόπου ζωής και της εξ αυτού, μεγεθυμένης κλίμακας της πολιτικής δραστηριότητας. Προτείνει ότι η πλήρης συμμετοχή θα προωθηθεί μόνο εάν χαρακτηρισθούν ως «πολιτικοί» χώροι που μέχρι στιγμής θεωρούνται ιδιωτικοί. Ένας από αυτούς είναι η εργασία. Η εργασία, ως στιγμή συνάθροισης των ανθρώπων για την εκτέλεση ενός στόχου, εκπαιδεύει με μοναδικό τρόπο στην διαχείριση υποθέσεων που αφορούν ένα σύνολο. Η συμμετοχή σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων, καταμερισμού καθηκόντων κ.λπ. αναπτύσσει τις δεξιότητες, την αντίληψη και -όπου και εστιάζεται το ειδικό ενδιαφέρον της παρούσας εργασίας- στην αίσθηση αποτελεσματικότητας των εργαζομένων.¹⁵

Η άνοδος του βιοτικού επιπέδου, η γενικευμένη πρόσβαση στην εκπαίδευση και δη στην ανώτατη βαθμίδα της, η ανάδειξη του τριτογενούς τομέα σε κυρίαρχο τύπο

¹⁵ Η πρόταση της Carole Patman, για την πολιτικοποίηση των μέχρι και τώρα ιδιωτικών σφαιρών της κοινωνικής δραστηριότητας, περιγράφει έναν τύπο οργάνωσης της εργασίας όπου έχουν καταλυθεί οι απόλυτες ιεραρχίες μεταξύ διοίκησης και εργατών. Το σχήμα αυτό, δεν είναι μια νοητική άσκηση αλλά αναφέρεται σε πραγματική συνθήκη οργάνωσης της εργασίας, στην Γιουγκοσλαβία. Το επιχείρημά της για μια κοινωνία της συμμετοχής καταλήγει στην επίκριση, όχι μόνο των φιλοσοφικών αφετηριών του κυρίαρχου Δημοκρατικού παραδείγματος αλλά και της κατάφορης αποτυχίας των προτάσεών του στο επίπεδο της πραγματικότητας. Η υλοποίηση του όμως, δεν προϋποθέτει την ανατροπή της κοινωνικής δομής, αλλά τον εκδημοκρατισμό της. (Pateman C., 1976)

εργασίας, παρήγαν ένα συνδυαστικό αντίκτυπο και αναδιτάξαν το αξιακό σύστημα και τα πρότυπα ζωής των νεότερων γενεών. (Inglehart R., 1977) (Inglehart R., Klingemann H., 1979) Μέσα σε αυτό το ανατρεπτικό πλαίσιο, η πολιτική επιστήμη θα χρειαστεί να αναμετρηθεί με τις δικές της αγκυλώσεις και προκαταλήψεις, να οξύνει τα εργαλεία της και τις θεωρητικές αναφορές της, προκειμένου να καταγράψει την αναδυόμενη πολιτική συμπεριφορά στις προηγμένες χώρες του Δυτικού Κόσμου και να αποκωδικοποιήσει την σημασία της για την λειτουργία και το περιεχόμενο της Δημοκρατίας. (Παντελίδου – Μαλούτα Μ., 2012:45-63)

Σημαντική πρόοδος σημειώθηκε χάρι στην απαγκίστρωση του πεδίου από τις συμπεριφορικές του καταβολές και την υιοθέτηση ερμηνευτικών σχημάτων που αντιλαμβάνονταν ως προσδιοριστικούς παράγοντες της πολιτικής συμπεριφοράς τις κοινωνικές και υλικές συνθήκες ζωής. (Verba S., Nie N., 1972) (Barnes S., Kaase M. et al. 1979) Μνεία επίσης πρέπει να γίνει στην φεμινιστική κριτική επί του εγγενούς σεξισμού της κλασικής δημοκρατικής θεωρίας (Okin S., 1979) των έμφυλων εκκρεμοτήτων των σύγχρονων Δημοκρατιών (Pateman C., 1989) (Phillips A., 1991) και των σεξιστικών παραδοχών που χαρακτήριζαν τις θεωρητικές αφετηρίες και τα επιστημονικά πορίσματα της πολιτικής επιστήμης. (Παντελίδου – Μαλούτα Μ., 2002).

Η χρήση του φύλου ως μια μεταβλητή που υπαινίσσεται ποιοτικά διαφορετικές εμπειρίες και κατά συνέπεια απαγορεύει την μονοσήμαντη χρήση του ως επεξηγηματική μεταβλητή ήταν μια από τις αλλαγές που επέφερε η φεμινιστική θεώρηση στην θεματολογία του πεδίου. Το επιστημονικό ενδιαφέρον για την πολιτική συμπεριφορά των γυναικών συγκροτήθηκε σταδιακά και παράλληλα με την αυξανόμενη συμμετοχή των γυναικών στον δημόσιο χώρο ως εργαζόμενες και πολίτες. (Lovenduski J, Hills J., 1981: 1)

Μέχρι και την άνοδο του δεύτερου κύματος του φεμινισμού στα τέλη του 1960, η πολιτική επιστήμη δεν ενδιαφερόταν— με εξαίρεση την έρευνα του Duverger (1955) «Ο πολιτικός ρόλος των γυναικών» - να μελετήσει τις γυναίκες ως ιδιαίτερη ομάδα πολιτών. Για αρκετές δεκαετίες η πολιτική τους συμπεριφορά ερμηνευόταν αυθαίρετα μέσα από ψυχολογικά σχήματα (τα οποία προέκυπταν περισσότερο από το πολιτισμικό περιβάλλον τον ερευνητών παρά από τα υπό εξέταση δεδομένα) Θεωρείω φυσικό και επόμενο οι γυναίκες να τοποθετούνται πιο δεξιά στο πολιτικό φάσμα, να είναι πιο συντηρητικές από τους άνδρες, να υιοθετούν αγήφιστα την πολιτική θέση των συζύγων τους, να είναι πιο συναισθηματικές, πιο ηθικολόγοι, λιγότερο πληροφορημένες να επιδεικνύουν πολύ λιγότερο ενδιαφέρον από τους άνδρες και εν γένει να υπολείπονται όλων των χαρακτηριστικών που ταίριαζαν στην ιδιότητα του πολίτη. (Lovenduski J, Hills J., 1981: 1)

Το ενδιαφέρον της πολιτικής επιστήμης για τις πολιτικές ζωές των γυναικών και τους πολιτικούς ρόλους που αναλάμβαναν μέσα σε αυτές, συγκροτήθηκε στο 1970 υπό την ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος και την μετοίκηση της φεμινιστικής κριτικής στους ακαδημαϊκούς χώρους. Οι Susan Bourque και Jean Grossholtz (1974) κατέδειξαν ότι στις μεγαλύτερες έρευνες της πολιτικής επιστήμης που είχαν διεξαχθεί μέχρι εκείνη την στιγμή, το φύλο απουσιάζει εμφανικά και όταν υπάρχει, ο ερευνητής εκπίπτει σε επεξηγήσεις ανεπίτρεπτες για την διάσωση του ερευνητικού και επιστημονικού κανόνα. Από τα γνωστότερα παραδείγματα των ατοπημάτων αυτών των ερευνών είναι η ταύτιση της επιτυχούς πολιτική κοινωνικοποίηση με την αποδοχή του πολέμου ως κάτι το συναρπαστικό και ότι η επιθετικότητα και η αντιπαράθεση καταδεικνύουν πολιτική ωριμότητα¹⁶. (Bourque S., Grossholtz J., 1974:261) Η επαυξημένη πολιτική

¹⁶ Τα σχόλια αναφέρονται στις έρευνες των Grennstein F.(1965) "Children and Politics", Yale University Press, Hess R., Torney J.,(1967) The development of political attitudes of Children, Aldine Publishing Company

αποτελεσματικότητα των ανδρών, σε σχέση με αυτή των γυναικών ερμηνευόταν ως η φυσική έκφραση της ανδρικής κυριαρχίας έναντι των γυναικών. (Bourque S., Grossholtz J., 1974:230-231) Οι ερευνητές αρνούσαν να αντιμετωπίζουν ερωτήματα που αφορούσαν την ισχύ και την αδικία καθώς και τον ρόλο του πολιτικού συστήματος στην αναπαραγωγή του κοινωνικού στάτους. (Bourque S., Grossholtz J., 1974: 261)

Η στροφή των γυναικών προς την αριστερά στις εκλογές του 1980 -καταρχήν στην Αμερική, αλλά και σε άλλες πολιτικές κουλτούρες- ανέτρεψε την παραδοσιακή εικόνα των γυναικών ως συντηρητικών ψηφοφόρων. Όπως αναφέρει η Παντελίδου Μαλούτα Μ., (2012) «Η ψήφος των γυναικών σε θέματα τα οποία – και λόγω των κοινωνικών τους ρόλων νοιώθουν να τις αφορούν, τότε εμφανίζονται πιο ριζοσπάστριες/προοδευτικές (ή στις ΗΠΑ πιο «φιλελεύθερες) από τους άνδρες: πυρηνικά όπλα, αφοπλισμός, θέματα κοινωνικής πολιτικής που σχετίζονται με εναντίωση σε περικοπές στις παροχές του «κράτους πρόνοιας» περιβάλλον κ.α Στις περιπτώσεις αυτές η γυναικεία ψήφος ήταν «αριστερότερη» από αυτή των ανδρών, κάτι που υποδηλώνει ότι δεν πρόκειται για παραδοσιακές γυναίκες αλλά μάλλον για νέες, μορφωμένες, ευαισθητοποιημένες και σε θέματα έμφυλης ισότητας. Το φαινόμενο αυτό αποκαλείται συνήθως gender gap, δηλαδή χάσμα φύλου¹⁷ και ερμηνεύεται ως «αντιστροφή γυναικείων και πολιτικών συμπεριφορών» (...) Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι όταν ήταν καθιερωμένη η υπόθεση περί δεξιότερης απόκλισης του γυναικείου εκλογικού σώματος, το ζήτημα δεν αποτελούσε αντικείμενο ερευνητικού

¹⁷ Το gender gap καθιερώθηκε ως όρος από την Caroll Mueller (1988) στο έργο της «The Politics of the Gender Gap. The social construction of political influence» Beverly Hills: Sage.». Εκεί σχολιάζει ότι η διαφορά των 8 μονάδων μεταξύ ανδρών και γυναικών στην ψήφο προς τους Ρεπουμπλικάνους και τον Ρίγκαν το 1980 – με τις γυναίκες να ψηφίζουν κατά 8 μονάδες λιγότερο από του άνδρες τον συγκεκριμένο υποψήφιο- άλλαξε την αντίληψη και την στάση των κομμάτων απέναντι στις γυναίκες. Η αλλαγή αυτή φάνηκε ειδικά κατά τις προεκλογικές εκστρατείες και τα θέματα της εκστρατείας, τα οποία διαμορφώθηκαν κατά τρόπο ώστε να προσελκύσουν τις αναποφάσιστες ψηφοφόρους. (Mueller C., 1991:1)

ενδιαφέροντος, δεν είχε καν συγκεκριμένο όνομα ως φαινόμενο, άρα ούτε ως εννοιολογικό εργαλείο. Αντίθετα όταν παρατηρήθηκε ότι το στερεότυπο του συντηρητισμού των γυναικών, που καθόλου δεν προβλημάτιζε, έμοιαζε να έχει ανατραπεί, τότε το «χάσμα του φύλου» βρέθηκε στο επίκεντρο του αμερικανικού, ιδιαίτερα επιστημονικού ενδιαφέροντος» (Παντελίδου – Μαλούτα Μ., 2012: 294)

Οι ζυμώσεις και η κριτική που αναφέρθηκαν, τόσο στο επίπεδο του δημόσιου λόγου όσο και στην ακαδημαϊκή παραγωγή με την ανανέωση των σημείων αναφοράς και των ερμηνευτικών εργαλείων, διεύρυνε τις προσδοκίες από την Δημοκρατία, του ορισμού της πολιτικής συμμετοχής και την αρτιότερη επισκόπηση της ταυτότητας και των κινήτρων των πολιτικών υποκειμένων. Ήταν πλέον δυνατό να δοθεί μια άρτια και διορατική απάντηση, όχι μόνο στο «ποιος» αλλά και στο «γιατί» της πολιτικής συμμετοχής.

2.2 Οι κοινωνικοδημογραφικές μεταβλητές και οι επίδρασή τους

Οι άνθρωποι ιεραρχούνται κοινωνικά ως προς την τάξη, το φύλο, την ηλικία και την φυλή. Η διαστρωμάτωση αυτή εξυπηρετεί την δομή και την συνέχεια της κοινωνίας ως έχει, οριοθετεί ποιοτικά και ποσοτικά τους υλικούς όρους της ζωής ενώ επενδύεται και υποστηρίζεται ως λογική χάρι σε ένα πλήθος κοινωνικών σημειομένων. (Crompton R., 1998:1-23) Η θέση στην ιεραρχία της τάξης και του φύλου, καθώς και η κοινωνική αξιολόγηση της ηλικίας και του κύκλου ζωής που διανύει ένα άτομο, σημαίνει διαφοροποίηση κατά την πρόσβασή του στην εκπαίδευση, το είδος και της συνθήκες εργασίας (Pateman C., 1980:57-103) (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 2012: 139 - 197) Διαχρονικά και κατ' επανάληψη επιβεβαιώνεται ότι οι μεταβλητές που ορίζουν την κοινωνική διαστρωμάτωση, συμπίπτουν με σαφείς διαφοροποιήσεις ως προς την εκδήλωση ή την απουσία συμμετοχικής συμπεριφοράς, τον τύπο και την έντασή της. (Verba S, Nie N., 1972:123-345)

Η διαφοροποίηση προκύπτει μέσα από την αναντιστοιχία μεταξύ των απαιτούμενων από την πολιτική συμμετοχή πόρων και ικανοτήτων και το αποτέλεσμα που αποδίδει ο εκάστοτε συνδυασμός των μεταβλητών της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. (Burns N., Schlozman K. L., Verba S., 2001:1-38) Πολλαπλά επιβεβαιωμένο εύρημα¹⁸ είναι ότι οι κοινωνικά προνομιούχες κατηγορίες, δηλαδή οι μορφωμένοι άνδρες που βρίσκονται ψηλότερα στην ταξική διαστρωμάτωση, τείνουν να σχετίζονται θετικά με την πολιτική συμμετοχή καθότι ενισχύονται επίσης προνομιακά σε σχέση με τις υπόλοιπες κοινωνικές κατηγορίες σε χρήματα, χρόνο και ικανότητες¹⁹ αντίληψης,

¹⁸ Η επίδραση των κοινωνικοδημογραφικών μεταβλητών στην πολιτική συμπεριφορά είναι καθολική παραδοχή της πολιτικής επιστήμης. Εργασίες που αντιμετωπίζονται ως σημεία αναφοράς για την προνομιακή σχέση με την πολιτική συμμετοχή όσων βρίσκονται υψηλά στην κοινωνική ιεραρχία Verba S, Nie N., (1972: 123 - 265) Kavanagh D., (1983: 113-126,) Burns N., Schlozman K. L., Verba S., (2001:1-38)

¹⁹ Στο (Burns N., Schlozman K. L., Verba S., 2001 οι ικανότητες ορίζονται ως civil competence

προσανατολισμού και αφομοίωσης του πολιτικού περιβάλλοντος. (Verba S, Nie N., 1972:123-345) (Burns N., Schlozman K. L., Verba S., 2001:1-38) Η πολιτική συμμετοχή των υπόλοιπων κοινωνικών κατηγοριών εγκλωβίζεται στην δυσανεξία των χαρακτηριστικών της ομάδας, λόγω των περιορισμών που επιβάλλει η υλική υστέρηση, η κοινωνική απαξίωσή τους και για την περίπτωση των γυναικών, ο μακροχρόνιος αποκλεισμός τους από τον δημόσιό χώρο και η σεξιστική σημειολογία της πολιτικής. (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 1992: 38-72 και 261 – 292)

Η διαμόρφωση του βαθμού – ακόμα και της έλλειψης συμμετοχικής συμπεριφοράς κάθε άλλο παρά μονοσήμαντη είναι. Η πολιτική συμμετοχή προκύπτει ως συνάρτηση των κοινωνικοποιητικών εμπειριών, της ιδεολογίας και του κοινωνικού πλαισίου διαβίωσης όπως αυτό με την σειρά του ορίζεται από την τάξη, το φύλο, την ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο και το επάγγελμα.(Kavanagh D., 1983:34-75) Η βιβλιογραφία περιγράφει την εγκιβωτισμένη και ταυτόχρονη επίδραση της πολιτική κουλτούρας, του πολιτικού ενδιαφέροντος, της κομματικής ένταξης καθώς και μεταβλητών που άπτονται και σε στοιχεία της προσωπικότητας ή της ψυχολογίας. (Παντελίδου Μαλούτα, 2012) (Verba S, Nie N., 1972) Όλες αυτές οι μεταβλητές βρίσκονται σε συνεχή συνδιαλλαγή, διαμορφώνουν και διαμορφώνονται η μία από την άλλη την ίδια στιγμή που κάθε μία από τις μεταβλητές αυτές συμβάλει στην διαμόρφωση των στάσεων, τάσεων και αντιλήψεων ενός/μίας πολίτη σε σχέση με την πολιτική συμμετοχή. Επιβεβαιώνεται όμως πολλαπλώς ότι το σταθερό σημείο αναφοράς τους είναι οι μεταβλητές εκείνες που διαμορφώνουν τους όρους και τις συνθήκες ζωής, το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο υπάρχει και αναφέρεται ένας / μια πολίτης. (Barnes S., Kaase M., 1979:30) Φαίνεται δε, ότι όχι μόνο προσδιορίζουν με πολύ μεγάλη σαφήνεια τις προαιρέσεις των πολιτών απέναντι στην συμμετοχή αλλά είναι υπεύθυνες για την

διατήρηση της διαστρωμάτωση των πολιτών μεταξύ τους και στο επίπεδο της πολιτικής συμμετοχής, ήτοι της άσκησης των πολιτικών τους δικαιωμάτων.

Η αντίφαση αυτή συνοδεύει μέχρι και σήμερα την Δημοκρατία, η οποία ως πολίτευμα καλείται να εξισώσει και να εξομοιώσει πολιτικά, εκείνους και εκείνες που συνυπάρχουν, συνεργάζονται, λειτουργούν και αναπαράγουν τις κοινωνικές πρακτικές, όπως ορίζουν οι ιεραρχήσεις και διαστρωματώσεις που προκύπτουν από το φύλο και την τάξη τους. (Pateman C., 1970:1-22) (Phillips A., 1991: 92-119 και 147-168), Μέσα σε αυτά τα όρια ικανοποιούν και εκπληρώνουν το φάσμα των αναγκών και επιθυμιών τους και πάλι μέσα από αυτά εφορμούν για να διεκδικήσουν την ιδανική εκείνη κατανομή των πόρων, πνευματικών και υλικών, που θα διαφυλάξει την ουσία των δικαιωμάτων τους, εκπληρώνοντας τελικά την καλύτερη εκδοχή της ζωής τους. Αν η ουσία της ιδιότητας του πολίτη / των πολιτικών δικαιωμάτων είναι η ισότιμη συμμετοχή στην διαμόρφωση των αποφάσεων που ορίζουν τις προοπτικές και την ποιότητα του βίου, γίνεται φανερό πόσο επιθετική για την Δημοκρατία είναι η εκκρεμότητα της κοινωνικής ανισοτιμίας. (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 2012)

2.3 Συνείδηση και Πολιτική Συμμετοχή

Στην προηγούμενη ενότητα αναπτύχθηκε η θέση ότι η κοινωνική ανισοτιμία αναιρεί την πολιτική ισοτιμία της Δημοκρατίας. Παρά ταύτα, από την βιβλιογραφία συγκροτείται το επιχείρημα ότι η πολιτική συμμετοχή δεν επηρεάζεται ντετερμινιστικά και μονοδιάστατα από τις κοινωνικοδημογραφικές μεταβλητές. Η συνείδηση του / της πολίτη για την ανισοτιμία την οποία βιώνει και η αξιολόγηση αυτής ως άδικης δημιουργεί συνθήκη που άρει τα αποτελέσματα της κοινωνικής μειονεξίας στο πολιτικό πεδίο. (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 2012: 173)

Η «Συνείδηση» ανακλύπτει καταρχήν ως δομικό στοιχείο της διαλεκτικής μεθόδου του εγκελιανού και μαρξιστικού φιλοσοφικού συστήματος. (McCarney J., 1990:40) Σε άλλες χρήσεις της όπως «Συνείδηση του Πολίτη» αποδίδει την αίσθηση καθήκοντος απέναντι στο πολιτικό σύστημα και την ανάληψη των ρόλων εκείνων που αρμόζουν σε όποιον και όποια τυγχάνει αυτής της ιδιότητας. (Almond G., Verba S., 1963: 136-186) Και οι δύο χρήσεις του όρου καταλήγουν σε κανονιστικές και αξιολογικές ερμηνείες – για την περίπτωση της Μαρξιστικής παράδοσης το σχόλιο αυτό αφορά την ανάπτυξη του όρου «ψευδής συνείδηση» από τον Lukacs. (McCarney J., 2004)

Η εννοιολόγηση της συνείδησης από την Πολιτική Επιστήμη, ως όρος που περιγράφει την διανοητική διεργασία ενός ανθρώπου μέσα από την οποία αναγνωρίζει την κοινότητα χαρακτηριστικών του εαυτού του/ της και των εμπειριών του /της σε ένα σύνολο και χάριν αυτής ανατρέπει τα εμπόδια που θέτει η κοινωνική του θέση στην συμμετοχή του, συγκροτήθηκε από τους Verba S. και Nie N., (1972) Κατά την έρευνά τους για την συσχέτιση του κοινωνικοοικονομικού υπόβαθρου και της πολιτικής συμμετοχής και των τύπων αυτής στις ΗΠΑ, κατέγραψαν ότι οι μαύροι συμμετέχοντες στην έρευνα οι οποίοι σημείωναν υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής μέσα στην ομάδα

τους, συνέβαινε, σε ερωτήσεις περί προβλημάτων που αντιμετώπιζαν στις κοινότητές τους και στην προσωπική τους ζωή, να ανάγουν την αιτία του προβλήματος στα φυλετικά τους χαρακτηριστικά. (Verba S., Nie N., 1972: 157-158). Οι συμμετέχοντες αυτοί, όχι μόνο σημείωναν το υψηλότερο ποσοστό συμμετοχής μεταξύ της ομάδας τους, αλλά υπερέβαιναν και το μέσο ποσοστό συμμετοχής των λευκών συμμετεχόντων. Στο συμπέρασμα της έρευνας οι συγγραφείς χρησιμοποίησαν τον όρο «Συλλογική Συνείδηση» ή «Συνείδηση της Ομάδας» για να ορίσουν την ταύτιση της εν λόγω ομάδας με μία συλλογική ταυτότητα, την οποία χαρακτήρισαν «πολύ σπουδαίο πόρο για την πολιτική συμμετοχή.» (Verba S., Nie N., 1972: 173)

Οι Miller et al. (1981) διεύρυναν την επεξηγηματική δυνατότητα της Συλλογικής Συνείδησης στην πολιτική συμπεριφορά των κυριαρχούμενων αλλά και των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων. (Miller et al., 1981: 1) Διέκριναν επίσης ότι η συλλογική συνείδηση θα έπρεπε να εννοιολογείται όχι μόνο ως η ψυχολογική ταύτιση με μια ομάδα, αλλά και η συνειδητοποίηση του πολιτικού σκοπού της και η δέσμευση σε συλλογική δράση για την προώθηση του σκοπού αυτού. Η κατοχή αυτής της συνείδησης εκ μέρους των κυριαρχούμενων ομάδων, εκφράζει την μετακίνησή τους από μια κατάσταση στην οποία τα μέλη της ομάδας δέχονται αδιαμαρτύρητα την θέση τους, σε μια άλλη, στην οποία δυσανασχετούν για την θέση τους ως θύματα της αδικίας, αμφισβητούν την νομιμότητα της κοινωνικής ιεραρχίας και τελικά κινητοποιούνται συλλογικά για να διορθώσουν την αδικία. Μεταξύ των κυρίαρχων ομάδων, η συλλογική συνείδηση τους επιβεβαιώνει την νομιμότητα της κοινωνικής δομής και τους κινητοποιεί προς την εξασφάλιση της παραμονής τους στην θέση αυτή. (Miller et al., 1981:2)

Η σύνδεση της συλλογικής συνείδησης με την πολιτική συμμετοχή αναπτύσσεται περισσότερο από τον Shingles R., (1981). Ο Shingles αναγνώρισε ότι οι προαναφερθείσες έρευνες ανέδειξαν την αιτιακή σχέση μεταξύ συλλογικής συνείδησης και πολιτικής συμμετοχής, εκτίμησε όμως ότι άφηναν αναπάντητο το ερώτημα του πώς η συλλογική συνείδηση επιτρέπει κάτι τέτοιο. Προς απάντηση του ερωτήματος, εστίασε στην πολιτική αποτελεσματικότητα, την οποία όρισε ως τον κρυφό δεσμό μεταξύ των δύο προαναφερθέντων μεταβλητών. Ο πληθυσμός της έρευνάς του ήταν οι μαύροι πολίτες, άνδρες και γυναίκες. Το συμπέρασμά του ήταν ότι η συλλογική συνείδηση συμβάλλει στο να συνδυαστούν η εσωτερική πολιτική αποτελεσματικότητα και η δυσπιστία προς το πολιτικό σύστημα. Ο συνδυασμός αυτός δημιουργεί ένα πολύ ισχυρό κίνητρο για την τυπική πολιτική συμμετοχή. «Το αποτέλεσμα είναι μια πνευματικά υγιέστερη και πολιτικά πιο ενεργή εκδοχή του μαύρου πολίτη. Η ισχυρή αίσθηση εμπιστοσύνης στον εαυτό και η βαθιά καχυποψία απέναντι στις διαθέσεις και την δυνατότητα της κυβέρνησης να ανταποκριθεί στις ανάγκες τους, αποτέλεσαν σημαντικό καταλύτη, για να κινητοποιηθούν οι μαύροι πολίτες για την επιρροή της πολιτικής διαδικασίας.» (Shingles R., 1981: 89) Το συμπέρασμα του Shingles είναι πολύ κοντά σε εκείνο του Balch (1974:26) για την σχέση μεταξύ υψηλής αίσθησης εσωτερικής πολιτικής αποτελεσματικότητας και χαμηλής αίσθησης εξωτερικής πολιτικής αποτελεσματικότητας, με την διαφορά ότι το δεύτερο συνέδεε το αποτέλεσμα του συνδυασμού με τάσεις διαμαρτυρίας και ανατροπής του υπάρχοντος συστήματος.

Η έρευνα για τον ρόλο της συλλογικής συνείδησης στην πολιτική συμμετοχή παρότι ξεκίνησε με αφορμή την πολιτική εμπειρία των μαύρων πολιτών των ΗΠΑ, επεκτάθηκε και σε άλλες κοινωνικές κατηγορίες οι οποίες υφίσταντο διάκριση εξαιτίας κοινωνικών ή βιολογικών χαρακτηριστικών τους. Η φεμινιστική κριτική προσέφερε σημαντική

προσθήκη στην βιβλιογραφία για την σύνδεση της συνείδησης με την δράση και τον ρόλο της στην υπέρβαση της κοινωνικής μειονεξίας των γυναικών στο πολιτικό πεδίο.

Το 1982 η ερευνητική ομάδα των Miller A. Hildreth A., και Simmons G., χρησιμοποίησαν την θεωρία που είχε παραχθεί μέχρι εκείνη την στιγμή για τον ρόλο της συλλογικής συνείδησης στην πολιτική δραστηριοποίηση, και για το πώς οι πολίτες αντιλαμβάνονται την κοινωνική τους κατάσταση με πολιτικούς όρους από τους Verba et al. (1972), Tajfel (1981) και Gurin et al. (1980) για να ελέγξουν εμπειρικά την σχέση συνείδησης φύλου και πολιτικής συμμετοχής. Η ερευνητική υπόθεσή τους υποστήριζε ότι εάν η συνείδηση φύλου για τις γυναίκες μεταφέρεται στο πεδίο του πολιτικού – με τον ίδιο τρόπο που παρατηρείται αυτό στους μαύρους- θα πρέπει να προκύπτουν θετικοί και ισχυροί συσχετισμοί μεταξύ της συνείδησης φύλου και μεταβλητών όπως η πολιτική συμμετοχή, η κομματική ταύτιση και η συμμετοχή στις εκλογές. (Miller A. et al 1982: 111-113) Η μεταβλητή «συνείδηση φύλου» λειτουργικοποιήθηκε μέσα από μια κλίμακα που κατέγραφε την ένταση με την οποία μια γυναίκα υποστήριζε οργανώσεις που δραστηριοποιούνταν υπέρ της γυναικείας απελευθέρωσης και τοποθετούταν εν γένει υπέρ του γυναικείου κινήματος (Miller et al. 1982:111) Το αποτέλεσμα της έρευνας επιβεβαίωσε την υπόθεση ενώ ανέδειξε ότι η λειτουργία του φύλου στην πολιτική συμμετοχή δεν περιορίζεται στην διχοτόμηση των προτιμήσεων μεταξύ ανδρών και γυναικών αλλά λειτουργεί ως μια πολιτισμική παράμετρο, της οποίας το νόημα διαφοροποιείται μέσα στο χρόνο και έχει κοινωνική και ψυχολογική επίδραση στο πώς τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και την θέση τους μέσα στις κοινωνικές ιεραρχίες. (Miller A. et al 1982: 128)

Επιπλέον, η έρευνα κατέγραψε την θετική σχέση μεταξύ νεαρής ηλικίας, εκπαιδευτικού επιπέδου και συνείδησης φύλου. Την σχέση των δύο πρώτων μεταβλητών με την κατασκευή και ενίσχυση, όχι μόνο της συνείδησης φύλου αλλά της

εκδοχής αυτής, η οποία αναγνωρίζει την συστηματικότητα της καταπίεσης των γυναικών στον γάμο, την μητρότητα και την εργασία, ήτοι της «φεμινιστικής συνείδησης» ανέπτυξε η Klein E. (1984:81 -93) Βασικό επιχείρημά της ήταν ότι η εκπαίδευση ανατρέπει την παραδοσιακή αντίληψη για του ρόλους των φύλων. Οι γυναίκες εκτίθενται μέσα από την εκπαίδευση σε έναν νέο τρόπο ερμηνείας του κόσμου. Αποκτούν νέες ικανότητες, πληροφορίες και έρχονται αντιμέτωπες με νέους ρόλους. Όταν δε, έχουν γνωρίσει την επιτυχία μέσα σε ένα ορισμένο περιβάλλον, είναι πολύ πιθανόν να αναγάγουν την έλλειψη επαγγελματικής εξέλιξης σε δομικά εμπόδια που δεν έχουν σχέση με τις δικές τους προσπάθειες. (Klein E., 1984:110)

Η σύνδεση της συνείδησης φύλου με τις πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις για την περίπτωση της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας ερευνήθηκε από την Παντελίδου – Μαλούτα Μάρω, (1992) στα πλαίσια της αποτύπωσης της πολιτικής φυσιογνωμίας των Ελληνίδων. Η ερευνητική υπόθεση έλεγε το αν η ύπαρξη συνείδησης φύλου αποτελεί παράγοντα διαφοροποίησης της πολιτικής πρόσληψης των γυναικών. (Παντελίδου - Μαλούτα Μ., 1992:132) Η μεταβλητή εννοιολογήθηκε ως η εκ μέρους των γυναικών αντίληψη ότι είναι κοινωνικά προβληματικός και μη αποδεκτός ο περιθωριακός και δευτερεύον κοινωνικός ρόλος που επιφυλάσσεται στο φύλο τους. Η λειτουργικοποίηση έγινε μέσα από τις ερωτήσεις 1. « Η μειωμένη παρουσία των γυναικών στις δομές λήψεως πολιτικών αποφάσεων οφείλεται στο ότι αυτές δεν έχουν ίσες ευκαιρίες με τους άνδρες για να αναδειχθούν», 2. «Η θέση των Ελληνίδων στη σημερινή κοινωνία είναι ικανοποιητική», 3. «Οι γυναίκες βρίσκονται σε κατώτερη θέση από τους άνδρες και αυτό αποτελεί πρόβλημα που πρέπει να επιλυθεί,» 4.«είναι καλύτερο οι γυναίκες να εργάζονται μέχρι την σύνταξη, χωρίς διακοπές λόγω γάμου ή παιδιών», 5. « Η φροντίδα των παιδιών και του νοικοκυριού πρέπει να είναι υπόθεση

των γυναικών όσο και των ανδρών» 6. Θερμόμετρο συμπάθειας προς φεμινιστικές ομάδες και οργανώσεις σε κλίμακα 1-10. (Παντελίδου – Μαλούτα Μ., 1992:133-134)

Η έρευνα κατέδειξε ότι «η επίδραση της ύπαρξης συνείδησης φύλου στις γυναίκες λειτουργεί κυρίως «εκσυγχρονιστικά», αυξάνει την αίσθηση υποκειμενικής συνάφειας με την πολιτική διαδικασία και αποτελεί παράγοντα που αναιρεί το παραδοσιακό γυναικείο πρότυπο πολιτικής αποξένωσης. (...) Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της συνείδησης φύλου που παρατηρείται στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι αυτή λειτουργεί ως παρεμβαλλόμενη μεταβλητή, η οποία, σε συνδυασμό με την μικρή ηλικία και το σχετικά υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, επιδρά ενισχυτικά, όπως είδαμε, ως προς την ανάπτυξη συμμετοχικής πολιτικής προδιάθεσης στους φορείς της, και όχι απορριπτικά, παρά την αυξημένη κριτική διάθεση έναντι της πολιτικής διαδικασίας η οποία τους χαρακτηρίζει» (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 1992:159-160)

Βάση των συμπερασμάτων των παραπάνω ερευνών, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η συνείδηση της ανισοτιμίας κάμπτεται την αρνητική επίδραση που έχει η έλλειψη πόρων και προσόντων στην πολιτική συμμετοχή. Στο επόμενο κεφάλαιο, περιγράφεται η μεταβλητή που διαμεσολαβεί την σχέση συνείδησης και συμμετοχής.

Κεφάλαιο 3. Η «Πολιτική Αποτελεσματικότητα»

3.1 Ανάπτυξη της μεταβλητής. Εννοιολόγηση και Λειτουργικοποίηση

Η πολιτική συμμετοχή ή η απόρριψη αυτής είναι η εκδήλωση των νοητικών διεργασιών των γυναικών και ανδρών πολιτών, μέσα από τις οποίες αντιλαμβάνονται το πολιτικό διακύβευμα, αξιολογούν το πολιτικό σύστημα και εκτιμούν τις δικές τους δυνατότητες να επέμβουν σε αυτό. Αν η πολιτική συμμετοχή είναι η υλοποίηση των νοητικών διεργασιών, τότε η αίσθηση πολιτικής αποτελεσματικότητας μπορεί να περιγράψει ως το διανοητικό της αντίστοιχο. (citation) Η έννοια «Πολιτική Αποτελεσματικότητα» κατασκευάστηκε το 1954 από την ομάδα του Angus Campbell για την επεξεργασία των αποτελεσμάτων της έρευνας «The American Voter ». Στην πρώτη της καταγραφή εννοιολογήθηκε ως « η εκτίμηση ενός πολίτη πώς η ατομική δράση έχει ή μπορεί να έχει επίδραση επί της πολιτικής διαδικασίας, ότι αξίζει κατά συνέπεια, να εξασκεί κανείς τα πολιτικά του καθήκοντα. (η πολιτική αποτελεσματικότητα) περιγράφει την εμπιστοσύνη στην δυνατότητα πολιτικής και κοινωνικής αλλαγής, καθώς και την ικανότητα του κάθε πολίτη να αναλάβει προσωπικά ρόλο στην πραγματοποίηση της αλλαγής» και λειτουργικοποιήθηκε ως δείκτης με τέσσερεις ερωτήσεις²⁰ (Campbell et al.,1954:187)

Η πολιτική συμμετοχή – και χάριν συντομίας στο εξής θα εξυπακούεται και η άρνηση αυτής-εκκολάπτεται μέσα στην αίσθηση πολιτικής αποτελεσματικότητας. (Verba S.,

²⁰ Η έννοια λειτουργικοποιήθηκε σε δείκτη με 4 ονομαστικές μεταβλητές (συμφωνώ-δεν συμφωνώ) :

1. Δεν πιστεύω ότι οι κρατικοί λειτουργοί ενδιαφέρονται για το τι σκέφτονται άνθρωποι σαν εμένα
2. Η ψήφος μου είναι ο μοναδικός τρόπος να παρέμβω στον τρόπο που λειτουργεί η κυβέρνηση
3. Άνθρωποι όπως εγώ δεν έχουμε κανένα λόγο στο τι κάνει η κυβέρνηση
4. Κάποιες φορές η πολιτική είναι τόσο περίπλοκη που άνθρωποι σαν και εμένα δεν μπορούν να την κατανοήσουν. (Campbell et al.,1954)²

Nie N., 1972: 19) Φαίνεται να είναι η κεντρομόλος όλων εκείνων των συνθηκών που τελικά εξωθούν σε συμμετοχή, όπως το πολιτικό ενδιαφέρον, η γνώση περί πολιτικής, η εμπλοκή σε πολιτικές συζητήσεις ενώ πλάθεται μέσα από την εμπειρία του πλαισίου διαβίωσης και της κοινωνικής νοηματοδότησης του. (Verba S., Nie N., 1972: 14, 83)

Η εννοιολόγηση της πολιτικής αποτελεσματικότητας εξειδικεύθηκε περισσότερο και απέκτησε αυτονομία ως δείκτης μέτρησης και πρόβλεψης της πολιτικής συμπεριφοράς με την έρευνα του George I. Balch “Multiple Indicators in Survey Research: The Concept of “Sense of political Efficacy” το 1974.

Ο Balch κατά τον έλεγχο που έκανε στην εσωτερική συνοχή των μεταβλητών που συνθέταν αρχικά τον δείκτη του Campbell μέσω συσχετίσεων με μεταβλητές σε τρεις διαφορετικές χρονολογίες (1952,1964,1974) εντόπισε διακυμάνσεις στην ένταση των συσχετίσεων μέσα στον χρόνο οι οποίες όμως δεν απέδιδαν κάποιο σταθερό μοτίβο για την παρουσία ή έλλειψη εσωτερικής συνοχής του δείκτη. Θεώρησε στην συνέχεια ότι ο αυστηρότερος έλεγχος για την εσωτερική συνοχή θα ήταν η συσχέτιση της κάθε μεταβλητής «πολιτικής αποτελεσματικότητας» με μεταβλητές δεικτών πολιτικής συμμετοχής, όπως, α) το ενδιαφέρον για την πολιτική β) η πολιτική πληροφόρηση, γ) η συμβατική πολιτική συμμετοχή (ψηφος), δ) η πιθανότητα συμμετοχής σε δημόσια διαμαρτυρία και ε) η εμπιστοσύνη στο πολιτικό σύστημα. Εάν οι μεταβλητές του δείκτη της πολιτικής αποτελεσματικότητας ήταν συναφείς μεταξύ τους, τότε «θα έπρεπε να μετρούν το ίδιο πράγμα με την ίδια φορά και ένταση» (Balch, 1974:10) Τελικά προέκυψε από τον έλεγχο, ότι η πολιτική αποτελεσματικότητα διαιρείται σε δύο κατηγορίες την «εσωτερική» και την «εξωτερική». Η «Εσωτερική πολιτική αποτελεσματικότητα» αποδίδει την αντίληψη του ατόμου για τα όρια που έχει η προσωπική του πολιτική δράση (τα μέσα για την επιρροή της πολιτικής διαδικασίας

εκτός της ψήφου και η εκ μέρους του κατανόηση της πολιτικής)και η αντίληψη αυτή εξαρτάται από την εμπιστοσύνη του ατόμου στις δικές του δυνατότητες, ανεξάρτητα από τις πολιτικές συνθήκες. Αντίστροφα, η «Εξωτερική πολιτική αποτελεσματικότητα». αποδίδει την εκτίμηση του ατόμου για τον βαθμό στον οποίο το πολιτικό σύστημα ανταποκρίνεται στις προσπάθειές του να παρέμβει σε αυτό (Balch, 1974:24)

Οι Craig και Maggioto (1982) απέδειξαν στην συνέχεια ότι οι δύο κατηγορίες της – μέχρι και την έρευνα του Balch – ενιαίας μεταβλητής είναι ασύμπτωτες και μετρούν διαφορετικές έννοιες. Διαφοροποιούνται ως προς το ίδιο το αντικείμενο της μέτρησής τους , την σχέση τους με λοιπές μεταβλητές πολιτικής συμπεριφοράς, επηρεάζονται διαφορετικά από τις κοινωνικοδημογραφικές μεταβλητές και περιγράφουν διαφορετικές πλευρές της σχέσης πολιτών και πολιτικού συστήματος Η εξωτερική πολιτική αποτελεσματικότητα εστιάζει στους θεσμούς του πολιτικού συστήματος. Έχει θετική συσχέτισή με την εμπιστοσύνη στους πολιτικούς θεσμούς, η οποία και παρουσιάζεται πιο έντονη από την συσχέτιση με άλλες μεταβλητές πολιτικής συμπεριφοράς .

Οι κοινωνικοδημογραφικές μεταβλητές δεν καταγράφεται να επηρεάζουν την αίσθηση εξωτερικής πολιτικής αποτελεσματικότητας. Αυτό συμβαίνει διότι, όπως σημειώνει ο Miller Waren (1980) ένας ακόμα ερευνητής που έφτασε στο ίδιο συμπέρασμα με τους Craig και Maggioto, το αντικείμενο της μεταβλητής αυτής είναι ο βαθμός ανταπόκρισης του πολιτικού συστήματος στις απαιτήσεις των πολιτών, συνιστά δηλαδή μια κριτική εκ μέρους των πολιτών στην απόδοση του πολιτικού συστήματος και δεν αφορά τις ενέργειες των πολιτών στην συνδιαλλαγή τους με αυτό « (η εξωτερική πολιτική αποτελεσματικότητα) μετρά τις εκπεφρασμένες αντιλήψεις των πολιτών για τους πολιτικούς θεσμούς παρά τις αντιλήψεις για τις δικές του ικανότητες.

Η έλλειψη εξωτερική πολιτικής αποτελεσματικότητας καταδεικνύει ότι το κοινό δεν μπορεί να επηρεάσει το πολιτικό αποτέλεσμα γιατί οι θεσμοί και οι ηγεσίες δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες του.» (Miller et al., 1980:253 στο Craig and Maggioto, 1982:86)

Η εσωτερική πολιτική αποτελεσματικότητα εστιάζει στο άτομο. Η συσχέτισή της με τις μεταβλητές της πολιτικής συμμετοχής είναι θετική και έντονη ενώ δεν καταγράφεται αντίστοιχη ένταση στον συσχετισμό της με μεταβλητές εμπιστοσύνης στο πολιτικό σύστημα. Οι κοινωνικοδημογραφικές μεταβλητές επηρεάζουν έντονα τα αποτελέσματα στις μετρήσεις αυτής της μεταβλητής, γεγονός που συνάδει με την εννοιολόγηση της μεταβλητής ως «Δείκτης που μετράει την αυτό-αξιολόγηση των ατόμων ότι είναι ικανά να κατανοούν την πολιτική και να συμμετέχουν σε αυτή» (Miller et al., 1980:253 στο Craig and Maggioto, 1982:86)⁷ Σχετίζεται δηλαδή με ικανότητες αντίληψης, κρίσης, τον βαθμό ελέγχου του περιβάλλοντος στο οποίο κάποιος ζει, το επίπεδο διαβίωσης καθώς και ψυχολογικές μεταβλητές αυτό-αξιολόγησης.

Παρότι οι δύο δείκτες είναι ανεξάρτητοι ο ένας από τον άλλο, η αλληλεπίδρασή τους μπορεί να περιγράψει τάσεις για την διατήρηση ή για τάσεις διαμαρτυρίας εναντίον του συστήματος. Ερευνητές όπως ο Balch (1974) και οι Coleman και Davis (1976) παρατήρησαν ότι η υψηλή εξωτερική αποτελεσματικότητα δείχνει τάση αποδοχής του συστήματος, ανεξάρτητα από την διαβάθμιση της εσωτερικής αποτελεσματικότητας. Αντίθετα, η υψηλή εσωτερική αποτελεσματικότητα σε συνδυασμό με χαμηλή εξωτερική αποτελεσματικότητα μπορεί να προαναγγέλλει τάσεις διαμαρτυρίας και ανατρεπτικές πρακτικές εκ μέρους των πολιτών. (Balch, 1974:26) Η κινητοποίηση με αφορμή την πολιτική δυσαρέσκεια απαιτεί αίσθημα εμπιστοσύνης στις δυνατότητες κάποιου να δρα ως πολιτικό υποκείμενο. (Craig, Maggioto, 1982:87)

Συμπερασματικά, η αίσθηση πολιτικής αποτελεσματικότητας ελέγχει την πορεία προς την πολιτική συμμετοχή. Όσο μεγαλύτερη η εμπιστοσύνη κάποιας ή κάποιου στις ικανότητές του να αντιλαμβάνεται την πολιτική διαδικασία και την επικαιρότητα, όσο πιο ανεπτυγμένη η ικανότητά του/ της να προσανατολίζεται μέσα στο πολιτικό πεδίο και να παράγει νόημα από αυτό, τόσο πιο πιθανή και η πίστη της / του ότι η προσωπική συμμετοχή σε αυτό μπορεί να παράξει αποτέλεσμα. Η αίσθηση πολιτικής αποτελεσματικότητας είναι συνεχώς υπό διαμόρφωση μέσα από τις κοινωνικοποιητικές εμπειρίες και την κοινωνική νοηματοδότηση των προσωπικών χαρακτηριστικών και ικανοτήτων. Είναι η μεταβλητή που τέμνει το απροσδόκητο της προσωπικότητας με την κοινωνικά επιβαλλόμενη προδιαγραφή του βίου.

Χαρακτηριστικό της αίσθησης πολιτικής αποτελεσματικότητας είναι η ιδιαίτερη σχέση της με την συνείδηση της ή του πολίτη για την κατάσταση της ζωής του, την κριτική στην ποιότητά της και την δυνατότητα ενόρασης μιας διαφορετικής εκδοχής της. Συμβαίνει, όχι μόνο η αντίληψη των ορίων της εμπειρίας και της δράσης αλλά η αντίληψη των ορίων ως άδικα, να ενισχύει την αίσθηση πολιτικής αποτελεσματικότητας και μάλιστα με αίσθηση επείγοντος. (Verba S. Nie N.,1972:149)

3.2 Η πολιτική αποτελεσματικότητα των γυναικών

Από την πρώτη έρευνα που χρησιμοποιήθηκε η μεταβλητή της πολιτικής αποτελεσματικότητας το 1954 στην έρευνα της ομάδας του Campbell μέχρι και τις έρευνες του 21ου αιώνα, παρατηρείται ένα επίμονο χάσμα στην εσωτερική πολιτική αποτελεσματικότητα των ανδρών και των γυναικών το οποίο δεν κάμπτεται ακόμα και όταν ελέγχονται όλες οι κοινωνικοδημογραφικές μεταβλητές που γενικά διαμορφώνουν την πολιτική συμπεριφορά. (Bennett,1989),(Burns,1997), (Marshall et al., 2007) Είναι αναμενόμενο μέσα στο δείγμα των γυναικών οι μεταβλητές αυτές να παράγουν διαφοροποιήσεις, αλλά όταν συγκρίνονται άνδρες και γυναίκες κατόπιν ελέγχου των κοινωνικοδημογραφικών μεταβλητών ως προς την πολιτική τους αποτελεσματικότητα επιμένει διαχρονικά η μεταξύ τους απόσταση.

Οι έρευνες και η αντίστοιχη βιβλιογραφία που προσπάθησαν να δώσουν εξηγήσεις στο φαινόμενο αυτό ήταν και παραμένουν κατά κύριο λόγο Αμερικάνικες. Οι έρευνες που προσέγγισαν την τάση αυτή εστίασαν σε κοινωνικοδημογραφικές μεταβλητές, στα έμφυλα πρότυπα κοινωνικοποίησης και σε γεγονότα του κύκλου της ζωής(Bennett,1989). Αποδείχθηκε ότι κάθε ένας από αυτούς τους επεξηγηματικούς παράγοντες δεν είναι επαρκής για να εξηγήσει από μόνος του ούτε την παρουσία της διαφοράς, αλλά ούτε και την επιμονή της μέσα στις δεκαετίες.

Οι πρώτες έρευνες εστίασαν στον ιδιαίτερο ρόλο που φαινόταν να έχει η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό στην πολιτική τους συμπεριφορά. Η Kristy Andersen σε έρευνά της στις ΗΠΑ που διήρκησε 4 χρόνια, με δύο ομάδες γυναικών, εργαζόμενων, μη εργαζόμενων και με ομάδα ελέγχου γυναίκες που στην αρχή της έρευνας ήταν νοικοκυρές και προς το τέλος είχαν ενταχθεί στην εργασία, κατάφερε να αποκλείσει την συνήθη για την αντίληψη της εποχής επεξήγηση της διαφοράς με αναφορά στην «επιλογή» των γυναικών να απέχουν από τα κοινά.(Andersen, 1985)

Απέδειξε επίσης ότι η εργασία εκτός νοικοκυριού, σε αντίθεση με την απλήρωτη εργασία εντός του, δημιουργεί το επίμαχο και επιθυμητό για την δόμηση της εσωτερική πολιτικής αποτελεσματικότητας, την εμπιστοσύνη μιας γυναίκας στις προσωπικές διανοητικές και αντιληπτικές ικανότητές της και στις δυνατότητες ελέγχου του περιβάλλοντός της. (Andersen, 1975)

Παρά αυτή την παρατήρηση, κοινό συμπέρασμα πολλών ερευνών ήταν η αδυναμία της εκπαίδευσης και της θέσης στην εργασία να εξωθήσουν την πολιτική συμμετοχή, το πολιτικό ενδιαφέρον και την αίσθηση πολιτικής αποτελεσματικότητας των γυναικών σε αντίστοιχα επίπεδα με εκείνα των ανδρών. (Bennett, 1989), (Christy, 1985), (Marshall, 2007)

Η Carol Christy σε έρευνά της για την τάση στις έμφυλες διαφοροποιήσεις της πολιτικής συμμετοχής μεταξύ της Αμερικής και της Γερμανίας, με στοιχεία μεταξύ 1952-1980, κατέγραψε πως ούτε οι κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις, όπως η αντικατάσταση των γενεών και οι επιδράσεις της οικονομικής ανάπτυξης, ούτε οι αλλαγές σε κοινωνικές μεταβλητές όπως η εκπαίδευση, η συμμετοχή στην εργασία και η κομματική ταύτιση, παρείχαν ικανοποιητικές εξηγήσεις για την διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών στους δείκτες πολιτικής συμμετοχής και δράσης. (Christy, 1985:95,97). Παρότι οι μεταβλητές αυτές πιθανόν να έχουν αιτιακή σχέση με την πολιτική συμπεριφορά των γυναικών, μεταβολές με στόχο την βελτίωση της θέσης των γυναικών στις ίδιες αυτές μεταβλητές δεν αρκεί για να μειώσει το χάσμα μεταξύ ανδρών και γυναικών στην πολιτική τους συμπεριφορά. Πρότεινε αντ' αυτών την διερεύνηση των αντιλήψεων της κοινωνίας για την πολιτική ικανότητα των γυναικών ως πιθανή επεξηγηματική μεταβλητή της διαφοράς των δύο φύλων. Τα δεδομένα της έρευνάς της όμως δεν επέτρεπαν αυτόν τον έλεγχο, συνεπώς η πρόταση παρέμεινε μόνο ως υπόθεση (Christy, 1985:87)

Στο συμπέρασμα της Christy κατέληξε και η έρευνα των Bennett και Bennett (1989): « Ο στόχος του άρθρου μας ήταν να εκτιμήσουμε κατά πόσο ο συνδυασμός κοινωνικών μεταβλητών, γεγονότων του κύκλου της ζωής, ατομικών πολιτικών προϊδεάσεων, αντιλήψεων για τον ρόλο των γυναικών στην κοινωνία και την πολιτική θα μπορούσε να είναι επεξηγηματικός για τις έμφυλες διαφορές του πολιτικού ενδιαφέροντος. Η πιο ενδιαφέρουσα ανακάλυψη ήταν ότι αυτές οι ατομικές πολιτικές προϊδεάσεις έχουν την μεγαλύτερη βαρύτητα ως ενδείκτες από όλους τους υπόλοιπους παράγοντες». (Bennett and Bennett, 1989:13),

« (...) Εν συντομία, ενώ οι άνδρες προσήλθαν στις εκλογές του 1984 μόνο και μόνο επειδή τους ενδιέφερε να το κάνουν (...) οι γυναίκες προσήλθαν επειδή ένοιωθαν ότι ήταν καθήκον τους και ήταν υποχρεωμένες να συμμετέχουν. Μέχρι οι γυναίκες να πειστούν για την ικανότητά τους να αντιλαμβάνονται και να καταλαβαίνουν τις δημόσιες υποθέσεις, θα παραμείνουν αδιάφορες προς αυτές, παρότι ταυτοχρόνως θα συμμετέχουν στις εκλογές. Και θα το κάνουν αυτό, λόγω της υψηλής αίσθησης υποχρέωσης.»¹²

(Bennett and Bennett, 1989:15)

Οι Burns, Verba και Schlozman (Burns et al., 1997) ανέδειξαν μια ακόμα παράμετρο , την αντίληψη της πολιτικής ως «κάτι που αφορά τους άνδρες» , ως περιοριστική για την συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική και ως εκ τούτου την «απενεργοποίησή» της εμπιστοσύνης στις δικές τους δυνατότητες να ασχοληθούν με αυτήν. Συγκεκριμένα, η έλλειψη γυναικών πολιτικών αλλά και η απουσία γυναικείων θεμάτων από τον δημόσιο λόγο, αποτρέπουν τις γυναίκες να νοιώσουν ότι η πολιτική είναι κάτι που τις αφορά, το οποίο μπορούν να κατανοήσουν και στο οποίο μπορούν να επέμβουν. (Burns et al., 1997) Η έρευνα δεν απέδειξε την υπόθεση αυτή, κατέγραψε όμως την ύπαρξη ενός μοτίβου για την κοινωνία της Αμερικής.

Οι Marshall, Thomas και Gidengil (2007) σε έρευνά τους που εστίασε συγκεκριμένα στην έμφυλη διαφοροποίηση της εσωτερικής πολιτικής αποτελεσματικότητας, κατάφεραν να αναδείξουν και να περιγράψουν τις αιτιακές σχέσεις που γεννούν την διαφορά αυτή, με μεγαλύτερη ίσως σαφήνεια από όλες τις προηγούμενες. Η απάντησή τους στην αδυναμία, που είχε παρατηρήσει η προγενέστερη αυτών βιβλιογραφία, των κοινωνικοδημογραφικών μεταβλητών να επεξηγήσουν την διαφορά ανδρών και γυναικών στις μεταβλητές της πολιτικής συμπεριφοράς και ιδιαίτερα της πολιτικής αποτελεσματικότητας ήταν ότι οι γυναίκες δεν εξαργυρώνουν στον ίδιο βαθμό με τους άνδρες στο πολιτικό πεδίο τις θετικές επιδράσεις που έχει η βελτίωση της θέσης τους στην εργασία, στο εισόδημα και το εκπαιδευτικό επίπεδο. Απομόνωσαν δύο παράγοντες που αποτρέπουν την θετική επιρροή αυτών των μεταβλητών.

Καταρχήν, η φροντίδα των παιδιών, η οποία συνεχίζει να είναι υπόθεση των γυναικών, αποσπά από τις γυναίκες χρόνο για την πολιτική τους πληροφόρηση (Marshall et all., 2007:16). Κατά δεύτερον, η διάρρηξη των κομματικών ταυτίσεων επιδρά αρνητικά στην εσωτερική πολιτική αποτελεσματικότητα των γυναικών. Σύμφωνα με τις συγγραφείς του άρθρου-και αναφερόμενες πάντα στην Αμερικάνικη και Καναδική πολιτική πραγματικότητα χρειάζονται περισσότερο από τους άνδρες για την ενημέρωσή τους και γενικά την πολιτική τους μόρφωση τους κομματικούς μηχανισμούς. Η από-ευθυγράμμιση και η απομάκρυνση από αυτές τις δομές πολιτικής πληροφόρησης επιδρά αρνητικά στην αυτοαξιολόγηση των γυναικών αναφορικά με την δυνατότητά τους να κατανοούν την πολιτική και να εμπλέκονται σε αυτή. (Marshall et all., 2007:16)

Οι συγγραφείς επικαλούνται ως σημαντικούς παράγοντες διαμόρφωσης και ενίσχυσης ή αποδυνάμωσης της γυναικείας εσωτερικής αποτελεσματικότητας και το ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικοποίησης μέσα στο οποίο αναπτύσσονται και γίνονται ορατά, έμφυλα πρότυπα συμμετοχής και αξιολόγησης επιδόσεων σε κάθε τομέα. (Marshall et al., 2007:17). Προς ενίσχυση της παρατήρησής τους σημειώνουν την παρατήρηση της Lonna Rae Atkeson που σε αντίστοιχη έρευνά της είχε τονίσει την σημασία της ύπαρξης προτύπων, τα οποία βοηθούν τις γυναίκες να ξεπεράσουν τα έμφυλα στερεότυπα και να νοιώσουν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση στις δικές τους πολιτικές ικανότητες «(...) οι ορατές γυναίκες υποψήφιοι διευκολύνουν τις γυναίκες να νοιώσουν ότι το πολιτικό σύστημα τις αφορά, κάτι που δεν συμβαίνει όταν γύρω τους υπάρχουν μόνο άνδρες.» (Atkeson,2003:1043) Η υπόθεση πολιτικής ορατότητας των γυναικών είχε στοιχειοθετηθεί και από την ομάδα των Burns et al.

Το μοτίβο που επιβεβαιώνουν οι έρευνες των τελευταίων 60 χρόνων, επιβεβαιώνεται και για την περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατόπιν ελέγχου των δεδομένων του ESS²¹. Το φύλο συνεχίζει να είναι παράγοντας διαφοροποίησης ακόμα και μετά τον έλεγχο κοινωνικοδημογραφικών μεταβλητών και επιμένει σε κάθε επίπεδό τους.

²¹ βλ. Εισαγωγή, σελ

Κεφάλαιο 4 Η πολιτική αποτελεσματικότητα των γυναικών στην Ελλάδα.

Η εξέταση της πολιτικής αποτελεσματικότητας των γυναικών στην Ελλάδα απαιτεί την παρουσίαση του πολιτικού και κοινωνικού πλαισίου εντός του οποίου αναπτύσσεται η αίσθηση αυτή. Επιπλέον, είναι αναγκαία η παρουσίαση των κοινωνικοδημογραφικών χαρακτηριστικών των Ελληνίδων, όσον αφορά τον τύπο εργασίας, το επίπεδο μόρφωσης και την οικογενειακή τους κατάσταση. Στις επόμενες παραγράφους παρατίθενται οι πηγές βάση των οποίων καταδεικνύεται το πρόβλημα που εξετάζει η παρούσα εργασία, ήτοι η χαμηλή εγγραφή – έναντι των ανδρών- της γυναικείας πολιτικής αποτελεσματικότητας και το πολιτικό πλαίσιο εξέλιξης της καταγραφής της.

4.1 Δεδομένα

Η ελληνική πολιτική κουλτούρα των τελευταίων 30 χρόνων έχει καταγραφεί κυρίως μέσα από 7 έρευνες του ΕΚΚΕ για τα έτη 1985, 1988, 1989, 1990, και του Πανεπιστημίου Αθηνών για το 2005. Πριν από την δεκαετία του 1980 δεν είχε γίνει εμπειρική έρευνα των στάσεων, αντιλήψεων και της πολιτικής συμπεριφοράς των Ελλήνων πολιτών.²² (Δώκος Δ., Καφετζής Π., 1990:109) Την τελευταία δεκαετία δεν έχει πραγματοποιηθεί κάποια έρευνα αντίστοιχου βεληνεκούς ως προς το δείγμα και

²² «Η Ελλάδα απουσίαζε από όλες τις μεγάλες συγκριτικές πολιτικές έρευνες με ερωτηματολόγιο, που άρχισαν να πραγματοποιούνται στην Ευρώπη από τις αρχές της δεκαετίας του '60, και η επιστημονική μελέτη της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας είχε έως τότε επιχειρηθεί μόνο μέσω προσεγγίσεων που βασίζονται στις μεθόδους της κοινωνικής ανθρωπολογίας και της ιστορικής κοινωνιολογίας.» (Δώκος Δ., Καφετζής Π., 1990:109) και επίσης «Μια πρώτη παρουσία τέτοιων εργασιών στον ελληνικό χώρο χρονολογείται από τις αρχές της δεκαετίας του '60. Οι εργασίες αυτές συμμερίζονται μια σειρά κοινών μηχανισμών στη θεωρητική και μεθοδολογική συγκρότησή τους, οι οποίοι εντοπίζονται στην αμερικανική παράδοση της κοινωνικής ανθρωπολογίας.» (Νικολακόπουλος Η., 1985:8)

την διάρθρωση του ερωτηματολογίου.²³ Για την πιο πρόσφατη περίοδο, αξιοποιείται το υλικό που συγκεντρώθηκε κατά την συμμετοχή της Ελλάδας στο ESS στον πρώτο, δεύτερο, τέταρτο και πέμπτο κύκλο, με τελευταία χρονιά συμμετοχής το 2010²⁴. (Καφετζής Π., Μαλούτας Θ.,(επιμ) 2007). Οι δημοσκοπήσεις των τελευταίων ετών, εκτός από τα προβλήματα που ενέχει η χρήση τους για επιστημονικούς σκοπούς, (Λυριντζής Χ., 1990:63-66) (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 1990:2129) αφενός δεν εξετάζουν την συγκεκριμένη μεταβλητή αφετέρου, συνηθίζουν κατά την παρουσίαση των αποτελεσμάτων τους, να χρησιμοποιούν την μεταβλητή του φύλου, ως από μόνη της επεξηγηματική των αποτελεσμάτων, χωρίς την διαστρωμάτωσή του από άλλες μεταβλητές που διαμορφώνουν την σχέση των γυναικών και των ανδρών με την πολιτική, πολύ συχνά ούτε καν της ηλικίας.²⁵

²³ Σημαντική προσθήκη είναι η έρευνα των Κακεπάκη Μ., και Κουντουρή Φ. (2015) για την σύνθεση του Ελληνικού Κοινοβουλίου, η έρευνα των Τσατσάνη Ε., και Τεπέρογλου Ε., (εν εξελίξει) «Hellenic National Election Studies» καθώς και η έρευνα της ομάδας « Διανέοσις» για τις αξίες των Ελλήνων κατά την διάρκεια της κρίσης καθώς και η έρευνα του ΕΚΚΕ «Η ελληνική κοινωνία αντιμέτωπη με την κρίση: Οι επιπτώσεις της κρίσης στο επίπεδο ζωής και στις συμπεριφορές των κατοίκων της περιοχής της Αττικής». Το ερωτηματολόγιο όμως όλων αυτών των ερευνών δεν περιλαμβάνει την συγκεκριμένη μεταβλητή που μελετάται στην παρούσα εργασία. Επίσης, η παρουσίαση των αποτελεσμάτων της Διανέοσις δεν αποκαλύπτει την εσωτερική διάτμηση του φύλου από την ηλικία, την τάξη και το επίπεδο εκπαίδευσης.

²⁴ Από όσους κύκλους συμμετέχει η Ελλάδα, η μεταβλητή της πολιτικής αποτελεσματικότητας εξετάζεται μόνο στον 4^ο(2008)

²⁵ Βασικό επιχείρημα αυτής της εργασίας είναι ότι, το φύλο δεν μπορεί να αποτελεί καθαυτή επεξηγηματική μεταβλητή, παρά μόνο ως σημείο συγκέντρωσης ανισοτήτων. « (...) οι γυναίκες (...) φέρουν το βάρος της μειονεξίας του φύλου τους» (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 2012: 260) «το πρόβλημα έγκειται στην έμφυλη κοινωνική διαφοροποίηση που γεννά τον αποκλεισμό, ο οποίος με τη σειρά του δομεί τις «διαφορές» και όχι βέβαια το αντίστροφο» (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 2013:16)

4.2 Χαρακτηριστικά της δεκαετίας του 1980 και 1990²⁶

Το πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνεται το πολιτικό προφίλ των Ελλήνων και των Ελληνίδων προς το τέλος της δεκαετίας του 1980 διακρίνεται από την ομαλή λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών. Ήδη στην «Ελλάδα της Μεταπολίτευσης» έχει εμπεδωθεί η λειτουργία των κομμάτων ως ουσιώδης και αναπόσπαστος θεσμός της Δημοκρατίας, η εναλλαγή των κομμάτων στην εξουσία γίνεται μέσα σε κοινή συναίνεση για το συστημικό πλαίσιο, χωρίς την αμφισβήτηση του πολιτικού και κοινωνικού καθεστώτος. (Παπαβλασόπουλος Ε., Σπουρδαλάκης Μ., 2008: 291-315) (Βούλγαρης Γ., 2005: 385-386) Διακύβευμα της δεκαετίας του 1990 θα είναι ο εκσυγχρονισμός και η ευρωπαϊκή πορεία της χώρας. Την περίοδο αυτή είναι ορατές μεγάλες γυναικείες οργανώσεις και κάνουν την εμφάνισή τους γυναικεία τμήματα των πολιτικών κομμάτων. Σηματοδοτείται έτσι ως χαρακτηριστικό της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας της δεκαετίας του '80, όσον αφορά τη γυναικεία αμφισβήτηση, την αντίληψη της διάκρισης μεταξύ μιας «γενικής πολιτικής» που αφορά όλους, και μιας «ειδικής» που αφορά τις γυναίκες και το δικό τους αγώνα (Παντελίδου Μαλούτα Μ. 1992:131) Η φεμινιστική διεκδίκηση φαίνεται παρ' όλ' αυτά να εγκλωβίζεται μέσα σε μια πρακτική κρατικού φεμινισμού²⁷. Πρόκειται για τις προνοιακές πολιτικές του ΠΑΣΟΚ, οι οποίες περισσότερο διευκόλυναν τις γυναίκες στην επιτέλεση των παραδοσιακών τους ρόλων παρά λειτούργησαν χειραφετητικά. (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 2007:5-39)

²⁶ Η περιοδολόγηση του παρόντος κεφαλαίου ακολουθεί τις έρευνες που αναφέρθηκαν στην αρχή.

²⁷ Βασική κριτική εναντίων του «κρατικού φεμινισμού» έρχεται από την πλευρά των αυτόνομων φεμινιστικών οργανώσεων, οι οποίες εγκάλεσαν τις προνοιακές πολιτικές ως επιτομή της οικειοποίησης και εξουδετέρωσης των φεμινιστικών διεκδικήσεων. (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 2007:5-39)

Οι 6 έρευνες του ΕΚΚΕ (1985 -1990) για την πολιτική κουλτούρα και την πολιτική συμπεριφορά των Ελλήνων και των Ελληνίδων προσέφεραν το πρώτο πληρέστερο σε μεταβλητές και ποσοτικά δεδομένα υλικό για την ανάπτυξη της σχετικής βιβλιογραφίας. Από την ανάλυση των δεδομένων προέκυπτε η εικόνα ενός υπέρ – πολιτικοποιημένου και συμμετοχικού εκλογικού σώματος, το οποίο εκδήλωνε έμπρακτα το πολιτικό του ενδιαφέρον με σχεδόν καθημερινή ανάγνωση πολιτικών εφημερίδων και ακρόαση πολιτικών ειδήσεων. (Νικολακόπουλος Η., 1985:21) Τα χαρακτηριστικά αυτά, παρουσίαζαν έντονη και θετική σχέση με το ανδρικό φύλο και σημείωναν την υψηλότερη καταγραφή τους στις ηλικίες 30-44 και για τα δύο φύλα. (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 1992:165-168, 174-183).

Παρά ταύτα, το ίδιο δείγμα εκδήλωνε γενικά χαμηλά επίπεδα αίσθησης πολιτικής αποτελεσματικότητας τα οποία είχαν θετική συσχέτιση με το επίπεδο εκπαίδευσης και έντονα αρνητική συσχέτιση με την ηλικία και το γυναικείο φύλο. (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 1992:102-106). Η μεταβλητή της πολιτικής αποτελεσματικότητας είχε λειτουργικοποιηθεί στα ερωτηματολόγια με την ερώτηση « η πολιτική είναι τόσο μπερδεμένη που άνθρωποι σαν και εμάς δεν μπορούν να την καταλάβουν».

Γενικό εύρημα για την πολιτική κουλτούρα των Ελλήνων και των Ελληνίδων κατόπιν της διάτμησης της μεταβλητής του φύλου από την ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο ήταν η εξομοίωση των χαρακτηριστικών της πολιτικής φυσιογνωμίας των ανδρών και των γυναικών νεαρής ηλικίας και η μαζική αριστερή τάση των νέων και μορφωμένων γυναικών. (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 1992) Αυτή η αντίφαση – όπως το γεγονός ότι η χαμηλή εκτίμηση στον ρόλο των κομμάτων και στην αποτελεσματικότητα των κομμάτων συνοδευόταν με την εκτίμηση σε αυταρχικούς θεσμούς- να εξηγείται ακριβώς από την απολίτικη πρόσληψη της πολιτικής. (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 1990: 283-292)

4.3 Χαρακτηριστικά της δεκαετίας του 2000. / Έρευνα ΕΚΚΕ 2005

Το πολιτικό περιβάλλον της Ελλάδας κατά την δεκαετία του 2000 χαρακτηρίζεται από την άμβλυνση των διαιρετικών τομών που χαρακτήρισαν την προηγούμενη περίοδο, την ώσμωση των ορίων στην κομματική ταυτότητα των δύο μεγάλων κομμάτων και την αποπολιτικοποίηση της πολιτικής. (Βερναρδάκης Χ., 2011:173) Κοινό αίσθημα είναι η αδυναμία εκ μέρους του εκλογικού σώματος ιδεολογικού και κομματικού προσανατολισμού, η οποία εξελίσσεται ειδικά για τα μεσαία στρώματα σε κρίση αντιπροσώπευσης. Ο Λυριντζής Χρήστος (2007) σχολιάζει ότι «(...) σε αυτό το περιβάλλον, τα πολιτικά κόμματα εντάσσονται σε ένα νέο πλαίσιο χωρίς νέο όραμα για την κοινωνία και την οικονομία. (...) Τα πολιτικά κόμματα αντιμετωπίζουν ερωτήματα που οδηγούν στην ανακατανομή του πολιτικού χώρου με την έννοια ότι παλιοί όροι, όπως Αριστερά – Δεξιά, πρόοδος και συντηρητισμός επανεκτιμώνται και επανακαθορίζονται.» (Λυριντζής Χ., 2007: 45-67) Η διάρρηξη των πολιτικών ταυτοτήτων αποτυπώνεται και στην αμφισβήτηση της λειτουργικότητας του άξονα Αριστεράς – Δεξιάς από τους πολίτες όσο και από τους ερευνητές (VPRC, 2003) (Βερναρδάκης Χ., 2011:173) (Κατσανίδου Α., 2015:65). Την ίδια περίοδο εδραιώνεται η παρουσία των ΜΚΟ, ως εναλλακτικός του πολιτικού τρόπος συμμετοχής διεκδίκησης και υλοποίησης αιτημάτων.(Βουλγαρης Γ., 2013:403) Διακυβεύματα της περιόδου αποτελούν η συνέχεια της ευρωπαϊκής πορείας της χώρας και η εμβάθυνση των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων με το Ευρωπαϊκό οικοδόμημα με διεκδικητές στην υλοποίησή τους τα δύο κόμματα του δικομματισμού ΠΑΣΟΚ και ΝΔ. Οι αξίες των Ελλήνων και των Ελληνίδων μετακινούνται προς τον ατομισμό και την ξενοφοβία. (Μαλούτας Θ., Παντελίδου – Μαλούτα Μ., κ.ά. 2007:63-99) (Τσίγκανου Ι., 2010).

Το 2005 πραγματοποιήθηκε έρευνα για τις «Έμφυλες διαφορές στα πρότυπα πολιτικότητας: διερεύνηση της εξέλιξης των διαφορών στην ιδεολογική τοποθέτηση και την πολιτική συμπεριφορά ανάλογα με το φύλο στις νέες κοινωνικό-πολιτικές συνθήκες.» Η βασική καταγραφή της έρευνας είναι η αποπολιτικοποίηση του εκλογικού σώματος, η απομάκρυνσή του από την συμμετοχή και ο πολιτικός κυνισμός. Η μεταβολή αυτή εγγράφεται κυρίως σε επίπεδο γενιάς με τις νεότερες γυναίκες να σημειώνουν τα χαμηλότερα ποσοστά στις αντίστοιχες θεματικές. (Κακεπάκη Μ.,2006:111-128) (Κακεπάκη Μ., 2006: 9) Οι γυναίκες ηλικίας 45-59 φαίνεται ότι διατηρούν τις πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις που είχαν ως «νέες» κατά την έρευνα της προηγούμενης περιόδου (έρευνα 1988) Εμφανίζονται ως εκείνες που συμμετέχουν περισσότερο, είναι πιο έντονα πολιτικοποιημένες από όλο το δείγμα των γυναικών, ίσως όμως πιο κυνικές και πιο απογοητευμένες από τον νεαρό εαυτό τους. Η πολιτική αποτελεσματικότητα έχει μεν αυξηθεί από την προηγούμενη δεκαετία, δεν παύει όμως να σχετίζεται ακόμα θετικά με το ανδρικό φύλο και την ηλικία. Ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αναλύσεις των Κακεπάκη (2006), Διακουμάκου,(2009) όπου επανεξετάζεται η ποιότητα της πολιτικοποίησης των προηγούμενων γενεών σε σχέση με αυτή του 2005. Χάριν στην διευκρινιστική ερώτηση «γιατί σας ενδιαφέρει η πολιτική» προκύπτει ότι η νεότερη γενιά, και συνολικά το εκλογικό σώμα, είναι μεν πιο κυνικό και απογοητευμένο από τις προηγούμενες έρευνες, η πολιτική του αντίληψη όμως, είναι πολύ περισσότερο «πολιτική». Στην έρευνα μελετήθηκε και η εξέλιξη αντιλήψεων για την έμφυλη ανισότητα. προέκυψε ότι η πολιτική φυσιογνωμία των νεαρών ανδρών και – κυρίως- γυναικών του 1988 είναι πολύ διαφορετική αυτής του 2005 Καταγράφεται ότι η τάση αμφισβήτησης των έμφυλων ρόλων και πολιτικής διεκδίκησης έχει αναχαιτιστεί στο 2005 υπό την αίσθηση ότι «οι γυναίκες σήμερα

έχουν πολλά δικαιώματα, είναι ανεξάρτητες, έχουν βγει από το σπίτι» (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 2010:454-455)

4.4 Η περίοδος της Κρίσης, 2008 - 2018

Η οικονομική κρίση²⁸ εκκίνησε δομικές αλλαγές στο πολιτικό περιβάλλον της Ελλάδας. Οι απαιτήσεις της διαχείρισής της πυροδότησαν ριζικές και απότομες ανακατατάξεις και στην κοινωνία, η οποία κλήθηκε να αντιμετωπίσει την συρρίκνωση των εισοδημάτων, μισθών, συντάξεων και επιδομάτων, την αναδίπλωση του κοινωνικού κράτους και την γιγάντωση της ανεργίας. Επί του κοινωνικού αδιεξόδου κινητοποιούνται τμήματα των μεσαίων στρωμάτων -μέχρι πρότινος απενεργοποιημένα πολιτικά- τα οποία εκφράζονται περισσότερο μέσα από «νέες μορφές συμμετοχής». (Κακεπάκη Μ., 2013:35-59) Ανετράπησαν οι κομματικές σταθερές του μεταπολιτευτικού πλαισίου, ανανεώθηκε το πολιτικό προσωπικό και εμφανίστηκαν νέα θέματα που δημιούργησαν νέες διαιρέσεις. (Βούλγαρης Γ., Νικολακόπουλος Η.2014: 33) Οι νέες αυτές διαιρέσεις σχετίζονται κατά την πρώτη περίοδο της κρίσης (2009 -2011) περισσότερο με την οικονομική διαχείριση υπό την πίεση του «επείγοντος» που επιβάλλουν οι ευρωπαϊκοί και διεθνείς θεσμοί (μνημόνιο – αντιμνημόνιο) και κατά την δεύτερη (2012-2018) με την διαφοροποίηση του νέου πολιτικού προσωπικού από το παλαιότερο και χαρακτηρισμένο ως φθαρμένο στην γενική συνείδηση. Η μαζική και πρωτοφανής από- ευθυγράμμιση των ψηφοφόρων οδηγούν το δικομματικό σύστημα σε κατάρρευση. Οι μεταβολές αυτές εκτονώνουν την ανατροπή που είχε ήδη αρχίσει να συντελείται μέσα στο 2000, όσον αφορά την

²⁸ Για το περιεχόμενο του όρου Κρίση, ο οποίος χρησιμοποιείται στον ερευνητικό και δημόσιο λόγο ήδη από το 1980 για να δηλώσει αδυναμίες και κλυδωνισμούς του μεταπολεμικού πολιτικού συστήματος καθώς και τα σημειόμενά του, ως κανονικοποίηση μιας κατάστασης έκτακτης ανάγκης βλ. Παντελίδου Μαλούτα, 2013

κομματική ταύτιση και τον πολιτικό προσανατολισμό. (Τεπέρογλου Ε., Τσατσανής Ε., 2014: 33-60) Η πολιτική και κοινωνική συνθήκη της κρίσης επέτρεψε και την πολιτική ευκαιρία της άκρας δεξιάς. Την ευκαιρία εξαργύρωσε πρώτα το ΛΑΟΣ με την είσοδό του στην Βουλή στις εκλογές του 2009, και με την συμμετοχή του σε κυβέρνηση συνεργασίας το 2011 για να συνθλιβεί στην συνέχεια από την Χρυσή Αυγή. Το κόμμα αυτό, σαφέστερα ξενοφοβικό, και κεκαλυμμένα εθνικοσοσιαλιστικό συσπείρωσε την απογοήτευση μεγάλου μέρους των ψηφοφόρων του δικομματισμού. (Γεωργιάδου Β., 2014:185-219)..

Παρά την επιβαρυνμένη για το πολιτικό σύστημα συνθήκη και την μαζική απόρριψη της πολιτικής, τουλάχιστον κατά τα πρώτα χρόνια της κρίσης, το πολιτικό σύστημα καταφέρνει να επιβιώσει σε μια ισχυρή δικομματική μορφή μεταξύ ΣΥΡΙΖΑ και ΝΔ, στηριζόμενο πλέον σε συνεργασίες.

Καθότι δεν έχει πραγματοποιηθεί μέσα στην συνθήκη της Κρίσης κάποια έρευνα στην Ελλάδα που να περιλαμβάνει την μεταβλητή της «αίσθησης πολιτικής αποτελεσματικότητας», και η τελευταία συμμετοχή της Ελλάδας στο ESS ήταν το 2010, όταν ο δείκτης της μεταβλητής δεν είχε συμπεριληφθεί στο ερωτηματολόγιο, δεν είναι δυνατή η ποσοτική απεικόνιση της διαφοράς μεταξύ ανδρών και γυναικών ως προς αυτήν την μεταβλητή για την εν λόγω περίοδο.

Κεφάλαιο 5. Μεθοδολογία

5.1 Η ποιοτική έρευνα

Η πιο συνήθης χρήση της μεταβλητής «αίσθηση πολιτικής αποτελεσματικότητας» εντοπίζεται σε ποσοτικές έρευνες δομημένου ερωτηματολογίου. Πλέον έχει ενταχθεί στις περισσότερες εκλογικές έρευνες, των οποίων στόχος είναι η συγκρότηση μιας διαχρονικής βάσης δεδομένων²⁹ και από το 2010 στο πρότυπο ερωτηματολόγιο του ESS. Η μεταβλητή χρησιμοποιείται για την επεξήγηση ερευνητικών υποθέσεων που σχετίζονται με την πολιτική συμμετοχή, την ικανοποίηση από την λειτουργία της δημοκρατίας, την εμπιστοσύνη στο πολιτικό σύστημα και την αντίληψη των πολιτών για την εκ μέρους τους δυνατότητα επιρροής στο πολιτικό σύστημα καθότι θεωρείται προαπαιτούμενο ή /και συνέπεια αυτών. Η μεταβλητή λειτουργικοποιήθηκε μέσα από τις ερωτήσεις που έχουν αναπτύξει οι ερευνητές που παρουσιάστηκαν στο κεφάλαιο 3.1 Κατά αυτή την χρήση της, δεν εκδηλώνεται επιστημονικό ενδιαφέρον για την διερεύνηση της ίδιας ως εξαρτημένης μεταβλητής ήτοι την εστίαση σε παράγοντες που διαμορφώνουν και καθορίζουν την ύπαρξή και την έντασή της. . (ESS Round 8, New Core Items, 2016)

Η πρώτη εξέταση της πολιτικής αποτελεσματικότητας ως εξαρτημένη μεταβλητή και μάλιστα σε συσχετισμό με μεταβλητή που αφορούσε την συνείδηση περί ανισοτιμίας, έγινε το 2015 από τους Diemer Matthew και Rapa Luke στο πανεπιστήμιο του Michigan, οι οποίοι εξέτασαν με την χρήση Μοντέλων Δομικών Εξισώσεων τον τρόπο διαπλοκής της Κριτικής Συνειδητοποίησης³⁰ (Freire P., 1970) και της αίσθησης

²⁹ Έρευνες τύπου National Election Survey

³⁰ Η «Κριτική Συνειδητοποίηση» είναι ένα εκπαιδευτικό σύστημα που ανέπτυξε ο Paul Freire στο βιβλίο του Freire P. (2007) *Pedagogy of the Oppressed*, New York: Continuum. Το σύστημα αυτό ενθαρρύνει τους εκπαιδευόμενους στην κριτική ανάγνωση των κοινωνικών και ιστορικών δεδομένων του κόσμου τους. Περιγράφεται ως αλληλουχία τριών «σταδίων»: την κριτική ανάγνωση του κόσμου,

πολιτικής αποτελεσματικότητας με την πολιτική δράση νεαρών ανδρών και γυναικών που ανήκαν σε περιθωριοποιημένες κοινωνικές κατηγορίες. (Dimer M., Rapa L., 2015) Αρχικός στόχος της έρευνας ήταν ο έλεγχος της εσωτερικής συνοχής των στοιχείων που σύμφωνα με την θεωρία του Freire απαρτίζουν την Κριτική Συνειδητοποίηση. Οι ερευνητές υπέθεσαν ότι όσοι συμμετέχοντες είχαν συνείδηση της ανισότητάς τους και αξίωναν ότι η κοινωνία θα έπρεπε να είναι πολύ πιο δίκαιη απέναντί τους, θα συμμετείχαν και περισσότερο στις εκλογές και σε τυπικές μορφές πολιτικής και κοινωνικής δράσης. Παρότι η έρευνα επιβεβαίωσε ότι η εσωτερική πολιτική αποτελεσματικότητα είναι μια σημαντική επεξηγηματική μεταβλητή για την πρόβλεψη της πολιτικής δράσης αναγκάστηκε να απορρίψει τις υποθέσεις της για την εσωτερική συνοχή της μεταβλητής «Κριτική Συνειδητοποίηση», μία εκ των οποίων ήταν η παρεμβολή της αίσθησης πολιτικής αποτελεσματικότητας μεταξύ της κριτικής συνείδησης και των διαφόρων μορφών πολιτικής δράσης.

Η πρόταση της παρούσας εργασίας είναι η εξέταση των προσδιοριστικών στοιχείων της «αίσθησης πολιτικής αποτελεσματικότητας» μέσα από εργαλεία της ποιοτικής έρευνας. Καθότι είναι μια μεταβλητή που αφορά τον δεσμό μεταξύ των υλικών όρων της ζωής, των διανοητικών διεργασιών των πολιτών και των έκδηλων πράξεων τους στη σφαίρα του πολιτικού, η χαρτογράφηση των προσδιοριστικών της παραγόντων είναι ιδιαίτερα πολύπλοκη ως προς την εννοιολόγηση και την λειτουργικοποίηση των επεξηγηματικών μεταβλητών της, σύμφωνα με τα πρότυπα που απαιτεί η ποσοτική έρευνα. Κρίνεται ότι η ποιοτική έρευνα μπορεί να πλοηγηθεί ευκολότερα μέσα σε αυτή

την ανάπτυξη αίσθησης αποτελεσματικότητας και τελικά την κριτική δράση. Η διαπαιδαγώγηση αυτή στοχεύει στον εκδημοκρατισμό της κοινωνίας. Παρότι η πρόταση του Freire είναι πολύ κοντά στις θεωρητικές παραδοχές της παρούσας εργασίας για την σχέση της συνείδησης και της πολιτικής συμμετοχής, δεν χρησιμοποιήθηκε λόγω της κεντρικής εστίασής της στον ρόλο της εκπαίδευσης. Αντ' αυτού προτιμήθηκαν θεμελιώδεις και πολλαπλά επεξεργασμένες θεωρήσεις της Πολιτικής Επιστήμης για την Πολιτική Κοινωνικοποίηση ως διάδραση ατόμου και κοινωνικοποιητικών δομών.

την πολλαπλότητα και πολυπλοκότητα των συγκείμενων της πολιτικής αποτελεσματικότητας χωρίς να χάνει την πληροφορία που υπάρχει σε αυτά. (Manson J., 2002:1)

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να ανιχνεύσει τις συνθήκες εκείνες που ευνόησαν την συγκρότηση «αίσθησης πολιτικής αποτελεσματικότητας» και την διαμόρφωση εκ μέρους των γυναικών μιας συνείδησης τέτοιας που προσφέρει την απαραίτητη αυτοπεποίθηση και τελικά της κινητοποιεί σε δράση. Το ενδιαφέρον εστιάζεται στις συμπτώσεις εκείνες στους όρους ζωής των γυναικών που φέρουν αυτού του τύπου την συνείδηση και στις νοητικές διεργασίες τις οποίες έχουν διεκπεραιώσει για να την κατακτήσουν. Η ποιοτική έρευνα εκτιμάται ως η καταλληλότερη λόγω της ικανότητάς της να αναδεικνύει την ιδιαίτερη εμπειρία των υποκειμένων εντός ενός πολυπαραγοντικού πλαισίου αναφοράς, να αναδεικνύει τις διαφορές και τα κοινά σημεία τους ακόμα και ελλείπει συγκροτημένης θεωρίας³¹ για την σύνδεση μεταξύ αιτίου και αιτιατού του φαινομένου. (Braun V., Clarke C., 2013:20) Σαφώς δεν υπάρχουν αξιώσεις για γενίκευση, τα αποτελέσματα περιορίζονται στην διερεύνηση και χαρτογράφηση του πεδίου.

5.2 Προσωπική εις βάθος συνέντευξη

Η επεξήγηση της πολιτικής αποτελεσματικότητας με εστίαση στην συνείδηση απαιτεί την παρακολούθηση της εξέλιξης της βιογραφίας σε παραλληλία με το κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον, παρά σε μια στιγμή του βίου. Για τον λόγο αυτό η τεχνική που

³¹ Όπως αναφέρθηκε, δεν έχει εξεταστεί η σχέση της αίσθησης πολιτικής αποτελεσματικότητας και συνείδησης με τρόπο τέτοιο ώστε να επιτρέπει την αναφορά σε μια ολοκληρωμένη θεωρία. Η θεωρία που παρουσιάστηκε στο κεφάλαιο 4. για τον ρόλο της συνείδησης στην πολιτική δράση περιγράφει μεν τα αποτελέσματά της για την πολιτική συμμετοχή, δεν περιγράφουν όμως πως η σχέση αυτή διαμεσολαβείται από την Πολιτική Αποτελεσματικότητα.

επιλέχθηκε είναι αυτή των προσωπικών, εις βάθος συνεντεύξεων. Η μέθοδος αυτή ανασυγκροτεί τα βιώματα, τους όρους ζωής, αποκαλύπτει το εσωτερικό νόημά τους και αναδεικνύει την εξέλιξη στάσεων, αντιλήψεων και πρακτικών που ακολούθησαν οι συνεντευξιαζόμενες μέσα σε όλη την πορεία της ζωής τους. Η προσωπική συνέντευξη παρακολουθεί την συνειδησιακή και ιδεολογική διαμόρφωση και πολιτική δράση της συμμετέχουσας παράλληλα με την εξέλιξη του κοινωνικού και πολιτικού πλαισίου. Αναγνωρίζεται όμως ο βασικός περιορισμός που ενέχει αυτή η ποιοτική μέθοδος, αυτός της παρεμβολής της ερευνήτριας στην καταγραφή της πληροφορίας. (Grawitz M.,2006: 235-279)

5.3 Πληθυσμός έρευνας και Δειγματοληψία

Ο πληθυσμός της έρευνας είναι 16 γυναίκες οι οποίες έχουν ενεργό δράση μέσα σε κόμματα, συνδικαλιστικές οργανώσεις και γυναικείες οργανώσεις. Ο αριθμός των συμμετεχουσών ορίστηκε από την στιγμή που η πληροφορία που έδιναν στην ερευνήτρια άρχισε να επαναλαμβάνεται³². (Crouch M., McKenzie H., 2006) Ορισμένες συμμετέχουσες επελέγησαν ως δείγμα ευκολίας και στην συνέχεια οι υπόλοιπες επελέγησαν με την μέθοδο της χιονοστιβάδας. Οι συμμετέχουσες συνδυάζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά ηλικίας, τύπου εργασίας και θέσης στην ιεραρχία του επαγγέλματός τους, μορφωτικού επιπέδου και οικογενειακής κατάστασης, βρίσκονται όμως όλες σε οργανώσεις και κόμματα της Αριστεράς, ή τοποθετούνται στα αριστερά του πολιτικού φάσματος. Η ομοιογένεια του δείγματος ως προς αυτό το

³² Ο Creswell John (Creswell J. W,1997) αναφέρει ότι ο πληθυσμός του δείγματος της ποιοτικής έρευνας διαμορφώνεται ανάλογα με τον τύπο της έρευνας (έρευνα πεδίου, περίπτωση, εθνογραφική, φαινομενολογική και αφηγηματική έρευνα). Κατά την συλλογή δεδομένων με βιογραφική – εις βάθος- συνέντευξη σε πληθυσμό 5- 25 ατόμων ωστόσο επιτευχθεί η επανάληψη της πληροφορίας (κορεσμός) (Polkinghorne, 1989 σε Creswell J., 2007:61) Οι Crouch Mira και McKenzie Heather υποστήριξαν σε άρθρο τους (2006) την ικανότητα των μικρών δειγμάτων (μικρότερων των 20 ατόμων) να παράγουν πληροφορία και να ενέχουν επεξηγηματικής δυνατότητας για το υπό μελέτη φαινόμενο, όταν το φαινόμενο αφορά βίωμα, προσωπική κρίση, διανοητική επεξεργασία της εμπειρίας.

χαρακτηριστικό, δεν ήταν ηθελημένη και προέκυψε λόγω των περιορισμών του τύπου δειγματοληψίας αλλά και των χαρακτηριστικών που ορίστηκαν ως υποχρεωτικά για την επιλογή, ήτοι την ενεργή συμμετοχή σε κόμμα, συνδικαλιστική οργάνωση ή γυναικεία οργάνωση. Υποψήφιος οι οποίες αυτοτοποθετούνταν στο κέντρο ή στα δεξιά του πολιτικού φάσματος δεν είχαν ενεργή παρουσία μέσα στην οργάνωσή τους, γεγονός που κρίθηκε από την ερευνήτρια ως απόκλιση από το στοιχείο της πολιτικής αποτελεσματικότητας « μπορώ να συμμετέχω σε μια οργάνωση και να παράγω αποτέλεσμα μέσα από αυτήν». Κατά συνέπεια δεν επελέγησαν κατά την δειγματοληψία. Παρά ταύτα, καθότι μελετώνται όπως αναφέρθηκε ήδη, οι νοητικές διεργασίες και οι συνθήκες που συγκροτούν την αίσθηση πολιτικής αποτελεσματικότητας, - δηλαδή το «πριν» της επιλογής πολιτικού χώρου – δεν θεωρήθηκε περιοριστικό το στοιχείο αυτό για την ολοκλήρωση της έρευνας. Στο δείγμα υπεραντιπροσωπεύονται (7/16) οι γυναίκες κάτω των 30 ετών, όσες έχουν ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση (12/16) και μέλη του ΚΚΕ (5/16) Ο πληθυσμός της έρευνας συγκροτείται σε τρεις ομάδες γενεών 1960 – 1969, 1978 – 1986 και 1990 – 1994.

Γενιά Α. 1960 – 1969 (4) αποτελείται από:

α. Συνταξιούχο νοσηλεύτρια, 58 ετών, παντρεμένη, δύο παιδιά, από αγροτική οικογένεια, τελείωσε νυχτερινό Λύκειο και συνέχισε διετή σπουδές νοσηλευτικής. Είναι οργανωμένη στο ΚΚΕ από 20 ετών. Συμμετείχε στο σωματείο μέσα από το συνδικαλιστικό όργανο του ΚΚΕ.

β. Συνταξιούχο νοσηλεύτρια. 55 ετών, μακροχρόνια συμβίωση, δύο παιδιά, γεννημένη στον Νέο Κόσμο. Ο πατέρας της ήταν υπάλληλος του δήμου Αθηναίων και η μητέρα της καθαρίστρια. Αποσπασματική δευτεροβάθμια εκπαίδευση, δεν ολοκλήρωσε το

Λύκειο. Εκπαιδεύτηκε ως νοσηλεύτρια εντός του Νοσοκομείου. Ήταν οργανωμένη στο ΚΚΕ από 21 ετών το 1985 μέχρι το 1991, οπότε και αποχώρησε, έκτοτε παρέμεινε ψηφοφόρος, όσο ήταν εργαζόμενη συμμετείχε στο σωματείο μέσα από το συνδικαλιστικό όργανο του ΚΚΕ και συνεχίζει να δραστηριοποιείται πολιτικά ως συνταξιούχος μέσα από οργανώσεις του ΚΚΕ, χωρίς όμως να είναι μέλος.

γ.. Γιατρός- Αιματολόγος εν ενεργεία. 54 ετών, ανύπανδρη, από αγροτική οικογένεια, σπούδασε Ιατρική στην Μόσχα (ΕΣΣΔ). Συνδικαλίζεται από 30 ετών μέσα από παράταξη του σωματείου που πρόσκειται στο ΚΚΕ, δεν είναι μέλος του κόμματος, πρόκειται όμως να οργανωθεί.

δ. Συνταξιούχος τραπεζοϋπάλληλος. 49 ετών, διαζευγμένη (δισ), δύο παιδιά, γεννημένη στον Πειραιά. Ο πατέρας της ήταν ναυτικός, η μητέρα της δεν συμμετείχε στην αγορά εργασίας. Ολοκλήρωσε την δευτεροβάθμια εκπαίδευση, είχε διετή εκπαίδευση φωτογράφου, εκπαιδεύτηκε κατά την διάρκεια της εργασίας της ως τραπεζοϋπάλληλος. Δεν είχε ενταχθεί σε κόμμα ή συνδικαλιστική οργάνωση ποτέ, μέχρι το 2015 οπότε και εντάχθηκε στην «Συλλογική Κίνηση Συνταξιούχων». Η συνταξιοδότησή της προέκυψε εξ ανάγκης, κατόπιν της εξαγοράς της Εμπορικής Τράπεζας από την alpha Bank , λόγω των δυσμενών όρων και συνθηκών εργασίας που διαμορφώθηκαν μετά την εξαγορά.

Γενιά Β. 1978 – 1986 (6) αποτελείται από:

α. Λογίστρια, 40 ετών, παντρεμένη, ένα παιδί, μεγάλωσε στον Βύρωνα, όπου και παραμένει. Ο πατέρας της είχε επιχείρηση πληροφορικών συστημάτων, η μητέρα της ήταν ιδιωτικός υπάλληλος σε κατάστημα ρούχων. Ολοκλήρωσε σπουδές σε ΤΕΙ Λογιστικής και εργάζεται μέχρι σήμερα στο αντικείμενο των σπουδών της. Είναι οργανωμένη στην ΚΟΕ και συμμετέχει σε σωματείο, στο οποίο δεν υπάρχει παράταξη που να υπάγεται στον κομματικό της χώρο.

β. Λογίστρια, 39 ετών, παντρεμένη, χωρίς παιδιά, Μεγάλωσε στην Βούλα όπου και συνεχίζει να κατοικεί. Ο πατέρας της ήταν ιδιωτικός υπάλληλος, στο τμήμα διεύθυνσης εταιρίας και η μητέρα της δεν συμμετείχε στην αγορά εργασίας. Ολοκλήρωσε δύο κύκλους διетуός εκπαίδευσης Λογιστικής και Φοροτεχνικής. Εργάζεται μέχρι σήμερα στο αντικείμενο των σπουδών της. Υπήρξε μέλος του ΚΚΕ για 22 χρόνια μέχρι το 2017 οπότε και διαγράφηκε. Συμμετείχε στο σωματείο της εργασίας της μέσα από το συνδικαλιστικό όργανο του κόμματος.

γ. Επιστημονικό προσωπικό, 35 ετών, συμβίωση, χωρίς παιδιά. Μεγάλωσε στην Καλλιθέα. Ο πατέρας της ήταν δημόσιος υπάλληλος, οικονομολόγος και εργάστηκε και ως ελεύθερος επαγγελματίας. Η μητέρα της ήταν αισθητικός με δική της επιχείρηση. Ολοκλήρωσε την διδακτορική της διατριβή. Υπήρξε μέλος του ΣΥΡΙΖΑ και δραστηριοποιείται στην φεμινιστική ομάδα Κιουρί@ς.

δ. Εκπαιδευτικός, 34 ετών, συμβίωση, χωρίς παιδιά. Μεγάλωσε στο Περιστέρι, πλέον κατοικεί στα Πετράλωνα. Ο πατέρας της και η μητέρα της είναι εκπαιδευτικοί στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση, δημόσιοι υπάλληλοι. Ολοκλήρωσε την τριτοβάθμια εκπαίδευση και συνέχισε σε δεύτερο πτυχίο. Είναι μέλος του μ-λ ΚΚΕ, συνδικαλιζεται μέσα από οργάνωση του κόμματος, δεν μετέχει σε σωματείο.

ε. Μηχανολόγος – Μηχανικός, 33 ετών, παντρεμένη με πολιτικό γάμο, ένα παιδί. Ο πατέρας της ήταν μακροχρόνια άνεργος, η μητέρα της ιδιωτική υπάλληλος σε εταιρία κατασκευών. Ολοκλήρωσε την τριτοβάθμια εκπαίδευση στο αντίστοιχο της ειδικότητας της τμήμα του Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Είναι μέλος του ΝΑΡ, συμμετέχει στο σωματείο της εργασίας της μέσα από οργάνωση του κόμματος.

στ. Βιολόγος / Ελέγκτρια ποιότητας, 32 ετών., Τόπος κατοικίας: Πειραιά (Κορυδαλλό) Ολοκλήρωσε μεταπτυχιακές σπουδές. Εργάζεται ως ελέγκτρια ποιότητας σε εταιρία

χημικών. Είναι μέλος της ΚΟΕ, είχε συμμετάσχει ως υποψήφια στις δημοτικές εκλογές του 2015. Συμμετέχει σε σωματείο, ως ανεξάρτητη – δεν έχει παρουσία η οργάνωσή της.

Γενιά Γ. 1990 – 1994 (6) αποτελείται από

α. Άνεργη, 28 ετών, ανύπανδρη, παραμένει στο σπίτι των γονιών της. Τόπος κατοικίας: Νέα Σμύρνη. Ο πατέρας της ήταν τραπεζικός υπάλληλος στην Εθνική τράπεζα (πλέον συνταξιούχος) και η μητέρα της είναι δημόσιος υπάλληλος στην Εφορία. Ολοκλήρωσε την τριτοβάθμια εκπαίδευση – πτυχίο ΑΕΙ, Πληροφορική. Είναι μέλος του ΝΑΡ από το 2009. Δεν συμμετέχει ενεργά σε σωματείο, ελλείπει επαγγελματικού χώρου.

β. Φοιτήτρια, 27 ετών, ανύπανδρη, παραμένει στο σπίτι των γονιών της. Τόπος κατοικίας: Χαλάνδρι. Ο πατέρας της είχε επιχείρηση (φυτώριο), η μητέρα της δεν συμμετείχε στην αγορά εργασίας, αποσπασματικά υπήρξε βοηθητικό προσωπικό στην οικογενειακή επιχείρηση. Ολοκλήρωσε την τριτοβάθμια εκπαίδευση, πτυχίο ΑΕΙ, ΜΙΘΕ. Υπήρξε μέλος της νεολαίας ΣΥΡΙΖΑ από το 2012 έως το 2015. Από το 2017 δραστηριοποιείται στην φεμινιστική ομάδα «Καμία Ανοχή»

γ. Φοιτήτρια, 26 ετών, ανύπανδρη, παραμένει στο σπίτι των γονιών της. Τόπος κατοικίας: Γιάννενα. Ο πατέρας της είναι μακροχρόνια άνεργος και η μητέρα της γιατρός σε δημόσιο νοσοκομείο. Είναι φοιτήτρια Ιατρικής, επί πτυχίω. Είναι μέλος του ΣΕΚ από το 2009

δ. Άνεργη, 26 ετών, ανύπανδρη, μεγάλωσε σε προάστειο της Θεσσαλονίκης και πλέον διαμένει στο κέντρο της πόλης. Ο πατέρας της υπήρξε δημόσιος υπάλληλος, ελεύθερος επαγγελματίας και πλέον είναι συνταξιούχος. Η μητέρα της δεν συμμετείχε στην αγορά εργασίας. Ολοκλήρωσε μεταπτυχιακές σπουδές στο τμήμα Αρχαιολογίας και Ιστορίας

τους ΑΠΘ. Εργάστηκε για ένα έτος 2016- 2017 σε σωστική ανασκαφή στα πλαίσια κατασκευής του ΜΕΤΡΟ Θεσσαλονίκης, οπότε και οργανώθηκε στο ΚΚΕ.

ε. Δημόσιος Υπάλληλος με σύμβαση ορισμένου χρόνου, 25 ετών, παραμένει στο σπίτι της μητέρας της, μεγάλωσε στην Αθήνα. Ο πατέρας της είναι ελεύθερος επαγγελματίας και η μητέρα της Δημόσιος Υπάλληλος σε νομική υπηρεσία. Ολοκλήρωσε μεταπτυχιακές σπουδές στο τμήμα ΠΕΔΔ το 2018. Υπήρξε μέλος της ΔΗΜΑΡ έως το 2015 και έκτοτε μέλος του ΣΥΡΙΖΑ. Έχει συμμετοχή χωρίς να είναι ενταγμένη σε φεμινιστικές ομάδες, με την μεγαλύτερη δραστηριότητά της να εντοπίζεται στην ΜΚΟ Red Umbrella.

στ. Φοιτήτρια, 24 ετών, μεγάλωσε στην Κρήτη και διαμένει στην Αθήνα λόγω σπουδών. Ο πατέρας της είναι αγιογράφος, η μητέρα της εκπαιδευτικός. Φοιτήτρια της Αρχιτεκτονικής Αθηνών, επί πτυχίω. Εργάζεται περιστασιακά στο αντικείμενό της ως freelancer. Είναι μέλος της ΚΟΕ από το 2013

5.4 Διεξαγωγή Συνεντεύξεων

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν με ημι-δομημένο οδηγό συνέντευξης, σε διαφορετικό χώρο κάθε φορά, ανάλογα με τις ανάγκες της συμμετέχουσας. Υπήρξαν περιπτώσεις (5) στις οποίες η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε μέσω Skype. Η συνέντευξη δεν ήταν αυστηρή στην τήρηση της σειράς των ερωτήσεων, συχνά ακολουθούσε την χρονική σειρά που επέβαλλε η μνήμη και η συγκρότηση της συμμετέχουσας κατά την διάρκειά της. Παρά ταύτα, η έρευνα ολοκληρώθηκε με όλες τις ερωτήσεις απαντημένες από όλες τις συμμετέχουσες σε αυτή. Οι απομαγνητοφωνήσεις των συνεντεύξεων παρατίθενται στο παράρτημα.

5.5 Δομή Ερωτηματολογίου

Το ερωτηματολόγιο είχε 32 ερωτήσεις ανοιχτού τύπου, οι οποίες ήταν ομαδοποιημένες σε θεματικές Α) Οικογένεια Β) Σχολείο Γ) Σπουδές Δ) Γεγονότα Κύκλου Ζωής Ε) Εργασία. ΣΤ) Συλλογική Δράση. Στόχος τους ήταν να εκμαιεύσουν στοιχεία από την πολιτική και έμφυλη κουλτούρα της οικογένειάς των συμμετεχουσών, τις κοινωνικές και συμμετοχικές εμπειρίες που μπορεί να είχαν στο σχολείο, τις εμπειρίες τους από την πρόωπη πολιτικοποίησή τους, στην αρχή της εφηβείας τους και κατά τα χρόνια των σπουδών τους – για όσες έχουν σπουδάσει-, τον τρόπο με τον οποίο οι ίδιες εκτίμησαν προσαρμόστηκαν ή ήρθαν σε ρήξη με κάποιο συγκεκριμένο πρότυπο, στάση και πρακτική στην οικογένειά τους, στην εργασία τους ή μέσα από τις σχέσεις τους με τους σημαντικούς άλλους των διαφόρων κύκλων της ζωής τους, τον τρόπο που αξιολογούν την εργασιακή τους εμπειρία και το πως αντιλαμβάνονται την επίδραση της εργασίας στην διαμόρφωση των υλικών όρων της ζωής τους, στην διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους και των κοινωνικών τους σχέσεων και τέλος τις εμπειρίες τους και την αξιολόγηση της δράσης τους μέσα στους χώρους συλλογικής δράσης όπου συμμετέχουν. Σε κάθε θεματική επαναλαμβάνονταν ερωτήσεις περί του πολιτικού ενδιαφέροντος, της πολιτικής ενημέρωσης και πληροφόρησης καθώς και ερωτήσεις προκειμένου να διευκρινισθεί η αίσθηση προσωπικού συσχετισμού με την πολιτική – ότι «η πολιτική με αφορά» και με τι τρόπο. Το ερωτηματολόγιο παρατίθεται στο παράθεμα.

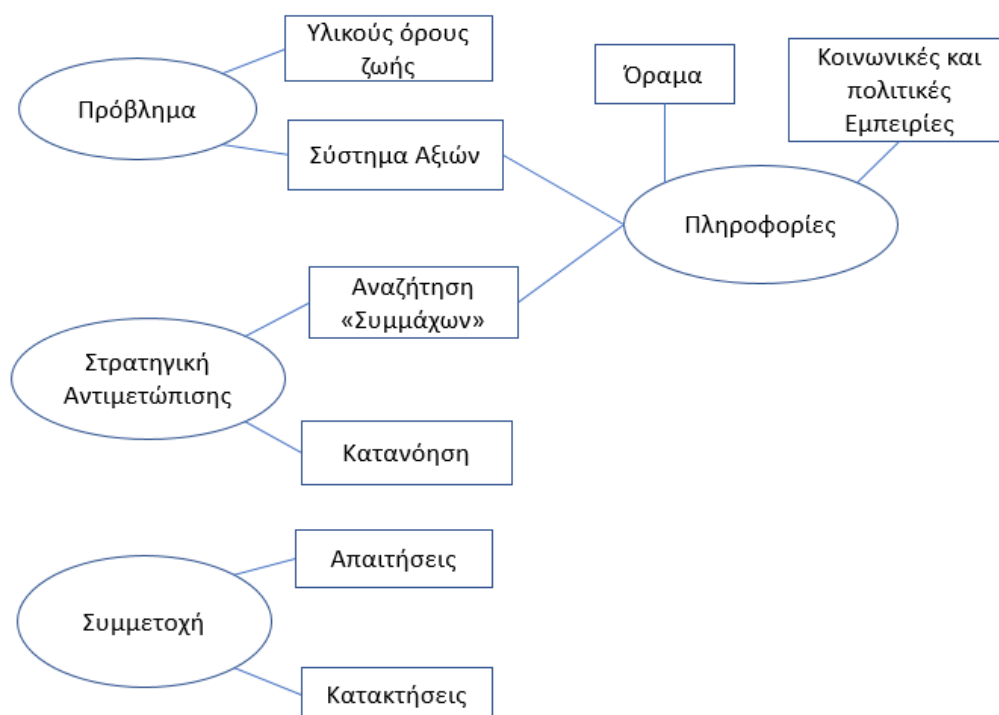
Κεφάλαιο 6. Παρουσίαση Αποτελεσμάτων

6.1 Ανάλυση Δεδομένων

Για την ανάλυση των αποτελεσμάτων επελέγη η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης. Η μέθοδος αυτή εξυπηρετεί τον εντοπισμό μοτίβων, εννοιών και συνδέσεων μεταξύ αυτών ενώ αναδεικνύονται τα κοινά σημεία της εμπειρίας των συμμετεχουσών. (Braun V., Clarke V., 2006:9) Σημαντικό είναι ότι κατά την ανάλυση αναδεικνύεται η ρεαλιστική χρήση του λόγου, ο οποίος παρέχει γνωστική πρόσβαση σε προϋπάρχουσες και προ – διαμορφωμένες οντότητες (εμπειρίες, δράσεις, νοήματα, ταυτότητες). Ενδιαφέρει η ανάδειξη των αντικειμενικών δεδομένων, το «τι» λέγεται από τις συνεντευξιζόμενες και όχι η ερμηνεία των λεγόμενων τους, ως προς τον τρόπο εκφοράς τους και του σκοπού τους. (Τσιώλης Γ., 2015: 473-498) Η κατασκευή των θεμάτων με τα οποία πραγματοποιήθηκε η θεματική ανάλυση είναι παραγωγική και καθοδηγείται από θεωρητικά σχήματα που αναπτύχθηκαν στα κεφάλαια 1-4³³. Επιπλέον αναφορά γίνεται σε βασικές θεματικές της πολιτικής κοινωνικοποίησης όπως ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου στην συλλογή και εξοικείωση με την πολιτική πληροφορία, ο ρόλος της πολιτικής γενιάς και των κύκλων ζωής, (Παντελίδου Μαλούτα Μ., 1986, 1987, 2013) της ανατροφοδότησης της πολιτική συμμετοχής από τις κατακτήσεις μέσω αυτής, η επίδραση των υλιστικών και μεταυλιστικών αξιών. (Inglehart R., 1977)

³³ Για την κατασκευή των θεμάτων της «Θεματικής Ανάλυσης» βλ. Braun C., Clarke V., (2016). Οι συγγραφείς διακρίνουν μεταξύ «εντοπισμού των θεμάτων» και «ανάπτυξης θεμάτων». Ο «εντοπισμός θεμάτων» στοχεύει στην ανάδυση των κρυμμένων θεμάτων στα κείμενα και αναμένεται από την ερευνήτρια η ανακάλυψή τους (χρησιμοποιούν την μεταφορά «αναζητούμε διαμάντια θαμμένα στην άμμο») τακτική που αντανάκλα περισσότερο θετικιστική αντίληψη της επεξεργασίας των δεδομένων. Η «ανάπτυξη θεμάτων» προκύπτει μέσα από την ενδελεχή ενασχόληση με τα δεδομένα και είναι εγγύτερη της διερευνητικής λογικής και του ευέλικτου χαρακτήρα της ποιοτικής έρευνας. Απαιτεί τον συνδυασμό της θεωρητικής κατάρτισης του ερευνητή, της φαντασίας του και της αντίληψης των δεδομένων ως ενιαίο υλικό προς διερεύνηση, αντί μεμονωμένες περιπτώσεις. (Braun C., Clarke V., 2016:3)

6.2 Θεματικός Χάρτης

Ο θεματικός χάρτης περιγράφει μια πορεία, με αφετηρία την εμπειρία ενός «Προβλήματος» το οποίο προσβάλλει είτε τους υλικούς όρους ζωής είτε το «Σύστημα Αξιών». Ακολουθεί η « Στρατηγική Αντιμετώπισης» του προβλήματος στην οποία εντάσσονται η «Αναζήτηση Συμμάχων», των «άλλων» που τυχόν αντιμετωπίζουν το ίδιο πρόβλημα και οργανώσεων που ασχολούνται με αυτό και η «κατανόηση» του προβλήματος, της φύσης του και των αιτιών του. Μεταξύ των δύο θεματικών παρεμβάλλεται εκείνη που αφορά τις «Πληροφορίες», την συγκεντρωμένη γνώση για τον κόσμο, η οποία δομεί το «Σύστημα Αξιών», υποστηρίζει και επιβεβαιώνει -μέσα από την εμπειρία των ίδιων των συνεντευξιζόμενων ή οικείων αυτών- την επιλογή της «αναζήτησης συμμάχων» ήτοι την επιλογή της συλλογικής δράσης ως ικανού τρόπου αντιμετώπισης του προβλήματος. Οι πληροφορίες συγκεντρώνονται από το πλαίσιο της πρώιμης κοινωνικοποίησης, όπως είναι η πολιτική ταυτότητα των γονιών και η πολιτική τους δραστηριότητα, οι συνθήκες ζωής, η σχέση με τον Κοινωνικό Περιγύρο

– η αίσθηση διαφοράς ή ομοιότητας με αυτόν και σε ποια βάση, η εμπειρία του σχολείου και ανατροφοδοτούνται από τις εμπειρίες που προκύπτουν μέσα στην ζωή. Οι «Πληροφορίες» περιέχουν και το όραμα μιας εναλλακτικής κοινωνίας. Η τελευταία θεματική είναι η «Συμμετοχή». Σε αυτή κωδικοποιείται η εμπειρία από την συλλογική δράση, οι «Απαιτήσεις» που ενέχει και οι «Κατακτήσεις» που προκύπτουν μέσα από αυτή. του δείγματος Καταγράφεται ότι η Πολιτική Αποτελεσματικότητα των γυναικών προκύπτει από τις «Απαιτήσεις» και τις «Κατακτήσεις» της «Συμμετοχής». Η «Συμμετοχή», η οποία γίνεται με σκοπό την επίλυση του «Προβλήματος» απαιτεί την εκπαίδευσή τους σε πολιτική πληροφορία και σε πληροφορία για την επικαιρότητα, την αντιπαράθεση και παρουσία τους σε συλλογικές δράσεις και τελικά παράγει ένα αποτέλεσμα το οποίο ανατροφοδοτεί την δράση και επιβεβαιώνει για το νόημα αυτής της επιλογής. Όπως θα καταδειχθεί στην συζήτηση των αποτελεσμάτων, οι συνεντευξιζόμενες, απέκτησαν την αίσθηση πολιτικής αποτελεσματικότητας, (να μπορούν να αντιλαμβάνονται την πληροφορία της επικαιρότητας, να μπορούν να συμμετέχουν και να παράγουν ένα αποτέλεσμα από την συμμετοχή τους) γιατί το απαιτούσε η αντιμετώπιση του προβλήματος, το οποίο προέκυπτε λόγω της προσβολής του αξιακού τους συστήματος, της θέσης τους στην εργασία και του φύλου τους.

6.3 Αποτελέσματα

Για τις τέσσερεις γυναίκες τις Α γενιάς (1960-1969) το «Πρόβλημα» περιγράφεται ως μια κατάσταση που προσβάλλει το δεδομένο πλαίσιο της ζωής τους και τις προσδοκίες τους

Ανέφεραν γεγονότα που διατάρασαν την ποιότητα ζωής τους στο παρόν, την εξέλιξή τους και τις προοπτικές των ίδιων και της οικογένειάς τους.

«Γιατί να δουλεύω εγώ και να μετράω τη δραχμή μου; και όλοι οι άλλοι να επωφελούνται τη δικιά μου τη δουλειά και να κερδίζουν; εκεί δεν αντέχω(.) την αδικία δεν την αντέχω(.) να πρέπει να πληρώσω για να σπουδάσουν τα παιδιά μου;! και να στερηθώ τα πάντα; Γιατί; γιατί να μην τα 'χω δωρεάν; Γιατί να μην τα έχουν τα παιδιά μου; και για την υγεία μου; γιατί να πληρώνω; δεν πλήρωσα τόσα χρόνια; γιατί μου κόψαν τα λεφτά του εφάπαξ ;δεν τα 'χω πληρώσει; γιατί μου έκοψαν τη σύνταξη; δεν μου την έχουν κρατήσει; γιατί αυτή η αδικία σε εμάς; Αυτό (.) το άδικο δεν μπορώ» (55 ετών, συνταξιούχος νοσηλεύτρια)

«Όμως εμείς ξαφνικά καταλάβαμε ότι δεν είχαμε παραπάνω από ένα χρόνο ζωής, από λεφτά τα οποία είχαμε πληρώσει γιατί εμείς είχαμε φοβερές κρατήσεις(...)Αδυνατώ να πείσω τον εαυτό μου ότι πρέπει να πεθάνω στον άσσο, γιατί κάποιιοι αποφάσισαν για μένα αυτό που αποφάσισαν. Αυτό είναι μία φοβερή κινητήρια δύναμη θεωρώ, το πώς θα επιβιώσει ένας άνθρωπος(...) είναι ένα πράγμα το οποίο σε βγάζει εκτός εαυτού, δεν μπορείς αυτό το πράγμα να το καταπιείς και να πεις «okay θα σταυρώσω τα χέρια και θα πω ήρθε η μοίρα μου, Ας την αποδεχτώ» (49 ετών, προ -συνταξιούχος Alpha Bank)

Ως κύριος χώρος όπου υφίστανται το «πρόβλημα» αναδεικνύεται το εργασιακό τους περιβάλλον

«Εκεί (στην βιοτεχνία) συνειδητοποίησα την εκμετάλλευση που γίνεται από αυτούς που είχαν τις βιοτεχνίες προς τους εργαζόμενους» (58 ετών, συνταξιούχος νοσηλεύτρια)

« (...) ε σίγουρα η εργασιακή μου πραγματικότητα, αδιαμφισβήτητα, έφτασα σε ένα σημείο που είπα τώρα κάπως πρέπει να την παλέψω εδώ μέσα, ήταν το γενικό, η εμπειρία της εργασιακής μου ζωής αντιλήφθηκα και τις αντιθέσεις τις κοινωνικές καλύτερα με έναν άλλο τρόπο από την σχολή ή το σχολείο Δεν ήταν το μεμονωμένο γενικώς αυτό ήταν η αφορμή για να συγκροτηθώ καλύτερα.» (33 ετών, μηχανολόγος μηχανικός)

Η εργασιακή ιεραρχία αναπαράγει στερεότυπα, υποτιμά και απαξιώνει τις ικανότητές τους. Μαζί με την πειθαρχία και τον αυταρχισμό δημιουργούν ένα εχθρικό κλίμα το οποίο διατρέχει την εργασιακή τους καθημερινότητα.

«δεν υπήρχανε σχέσεις (.) έπρεπε να κάνεις ό,τι σου λένε, να μην αντιδράς. Έτρωγες αναφορές (.)Δύσκολες εποχές Παναγία μου! έχω ακούσει κάτι βρισίδια εκεί μέσα.:(.) Έχω κλάψει πολλές φορές, ήτανε δύσκολες εποχές» (53 ετών, συνταξιούχος νοσοκόμος,)

«(...) αυτό που υπήρχε ήταν – όχι όλοι βέβαια-- από τους γιατρούς, μας είχαν πει μάλιστα «έλα καημένη παρ' τηνπραμάτεια σου και φύγε» ή έβλεπες μια υποτίμηση προς τις νοσοκόμες "εντάξει νοσοκόμες είναι» Σε θεωρούσαν δηλαδή .. γύρισε ένας μια φορά και μας είπε «έλα τι κάνετε κ\$%#%λ πλένετε". (...)εγώ θυμάμαι σε μια βάρδια γυρίσαν και μου είπανε «έλα καημένη τι κάνεις και εσύ, νοσοκόμος είσαι». Το θεωρούσαν το **Επάγγελμα** υποτιμητικό.» (58 ετών, συνταξιούχος νοσηλεύτρια)

Σε μία περίπτωση καταγράφεται ότι η ιδεολογική διαφορά με συναδέλφους, η αναπαραγωγή στερεοτύπων ως προς τις ικανότητες και την κατάρτισή της, η αναξιοκρατία και η ασυνειδησία κάποιων συναδέλφων την εμπόδιζαν από την επιτέλεση των καθηκόντων της. Το «Πρόβλημα» καταγράφεται ως οι αντίξοες συνθήκες στην ικανοποίηση των ποιοτικών κριτηρίων που έθετε για την εργασία της.

«Μόσχα σημαίνει κομμουνιστής, και κομμουνιστής είναι υποδεέστερος, αμόρφωτος, ναι περνάω πάρα πολύ άσχημα εδώ (...), έχω τελειώσει στη Μόσχα και αυτό θέλοντας και μη με κατατάσσει στην απέναντι όχθη(...)η αντίθετη άποψη

μου, ακόμη και επιστημονική, την ανήγαγαν σε πολιτικό ζήτημα! οπότε δεν γινόταν εκ των πραγμάτων να μείνω εγώ έξω, συμμετέχω σε σωματείο, κάνουμε το σύλλογο των ειδικευομένων. (...)έπρεπε να πάρω θέση ανάμεσα σε γιατρούς, ήμουνα ήδη στην αντίπερα όχθη, οργανώναμε απεργίες, χαρτιά διαμαρτυρίες Έπρεπε να πάρεις θέση. Στη διαδικασία μπαίνεις όταν θέλεις να κάνεις πάρα πολύ καλά τη δουλειά σου. Αυτό με κινητοποίησε» (53 ετών, Γιατρός)

Το «Πρόβλημα» για τις πέντε γυναίκες της γενιάς Β' 1978- 1986 και τις επτά της γενιάς Γ' 1990-1994 ήταν – και για κάποιες παραμένει τηρουμένων των δεδομένων της κοινωνίας- ικανό να προσβάλει το αξιακό τους σύστημα, και σε στιγμές, έως και την συγκρότηση της προσωπικότητάς τους. Αυτή είναι και η ποσοτικά μεγαλύτερη κατηγορία του υπό παρουσίαση θέματος. Εδώ αναφέρεται μεγαλύτερη συνάφεια με το πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο αναφορών της κάθε γενιάς, , οι μαθητικές και φοιτητικές κινητοποιήσεις εναντίων νομοσχεδίων για την παιδεία, (μεταξύ 2000-2011) ο πόλεμος στο Ιράκ και το αντιπολεμικό FORUM, η είσοδος της Ελλάδας στο ΔΝΤ και ο Δεκέμβρης του 2008, όπως η άνοδος της ακροδεξιάς και η ορατότητα φασιστικών ομάδων

Εν όψη του πολέμου στο Ιράκ, και του αντιπολεμικό φόρουμ, καταγράφεται ο εντυπωσιασμός από την μαζικότητα των πορειών, η έμπνευση από την παγκόσμια αλληλεγγύη και κινητοποίηση εναντίων του πολέμου και η ενεργοποίηση αντιπολεμικών και αντιαμερικανικών αντανεκλαστικών ορισμένων.

«Μόλις ήρθα στην Αθήνα. Το 2003 είχε γίνει μία παγκόσμια πορεία που με το που ξεκίνησε ο πόλεμος στο Ιράκ το 2003. Ήταν η περίοδος που υπήρχε το Forum και υπήρχε παγκόσμιο φοιτητικό κίνημα και το Forum. Ήταν το κλίμα που ήταν πολύ

ανοιχτό και είχε πάρα πολύ κόσμο και έβλεπες πολλούς ανθρώπους. Και πήγαμε στη Σούδα τον Απρίλη. Ήταν σε ένα καράβι και μείναμε εκεί μέσα και μετά πήγαμε Θεσσαλονίκη και μέχρι τότε αυτό το τετράμηνο είχαμε γνωριστεί και αυτό...»

(40 ετών, λογίστρια)

«ήταν απλά ένα αίσθημα... ένα αίσθημα δικαίου γιατί γίνεται πόλεμος. Ήτανε πρωτόλειο ρε παιδί μου ακόμη, αντιπολεμικό αίσθημα δικαίου, γιατί σκοτώνουν κόσμο και φουλ αντιαμερικανικό. Δηλαδή αυτά θυμάμαι» (για τις μαθητικές κινητοποιήσεις του 2001, 28 ετών, άνεργη)

Οι καταλήψεις του 2006- 2007, εναντίων του Νομοσχεδίου της Υπουργού Παιδείας Άννας Διαμαντοπούλου για το Άρθρο 16, φαίνεται ότι ενεργοποιούν την νεολαία και μάλιστα – όπως καταθέτουν οι ίδιες οι συνεντευξιαζόμενες- μετά από ένα μεγάλο διάστημα αποχής

«ναι προσπαθούσα να διαβάσω εφημερίδα εκεί νομίζω στην περίοδο των καταλήψεων που το react της ήταν πρώτη λυκείου ήταν μία περίοδος έντονης αναζήτησης δεν διάβαζα βιβλία πολιτικά αλλά περισσότερο μέσα από συζητήσεις υπήρχε μία πολιτικοποίηση» (34 ετών, εκπαιδευτικός)

«Κοίταξε, εγώ ήμουν από εκείνες τις γενιές, με εξαίρεση την γενιά του άρθρου 16 – γιατί ενεπλάκην σε αυτό πολύ το 2006- 2007- ήμουν σε μια γενιά που υπήρχε πάρα πολύ το «δεν ασχολούμαι με τα κοινά, δεν έχει κάτι να μου προσφέρει η συλλογική διαδικασία έτσι όπως γίνεται» και εξαιρώ το άρθρο 16 (...) Και ήταν η πρώτη φορά που συμμετείχα ενεργά σε μια συνέλευση, πρακτικά εννοώ, όχι μόνο να ακούω, αλλά και να κάνω κάτι. Μετά από αυτό ήταν όλη η κατάσταση με το άρθρο 16. Εκεί δραστηριοποιήθηκα πάρα πολύ έντονα και μετά το καλοκαίρι του 2006 οργανώθηκα στην ΚΟΕ» (32 ετών, βιολόγος)

Σε έναν κωδικό, το «Πρόβλημα» προκύπτει ως η έντονη αίσθηση επείγοντος που φέρνει η άνοδος της ακροδεξιάς, καταρχήν με την μορφή του ΛΑΟΣ και στην συνέχεια με την Χρυσή Αυγή.

« (...) ενώ τον πατέρα μου τον είχα ΠΑΣΟΚ και τα λοιπά, εκεί βαράει ιστορία και σου λέει θα κατέβω βουλευτής με το ΛΑΟΣ». Αυτό ήτανε... εγώ έχασα τη γη κάτω από τα πόδια μου, ένιωθα πάρα πολύ την ανάγκη ότι εγώ έπρεπε να κάνω κάτι για αυτό, έπρεπε με παιδί μου να διαφοροποιήσω τη θέση μου και άρχισα να ψάχνω οργανώσεις. Το θεωρούσα ντροπή για μένα. Οπότε αυτό αν θες, τότε μου έβαλε πολύ έντονα την πίεση του διαχωρισμού(...)την ίδια περίοδο είχαν προσπαθήσει στα Γιάννενα να έρθουνε χρυσαυγίτες πριν το '08, είχε αποπειραθεί η Χρυσή Αυγή να κάνει μαζί με κάποιους από την Άρτα σύμπραξη,» (27 ετών φοιτήτρια)

Η δολοφονία του Αλέξη Γρηγορόπουλου από αστυνομικό τον Δεκέμβρη του 2008 προκαλεί και συσπειρώνει γύρω από την διαμαρτυρία μεγάλο μέρος της νεολαίας. Το γεγονός αυτό αφορά τις γυναίκες της γενιάς 1990-1994. Οι συγκρούσεις που ακολούθησαν – τις οποίες τις χαρακτηρίζουν «εξέγερση» όλες όσες τις έζησαν, ακόμα και αν σήμερα προβαίνουν σε κριτική διαφόρων πτυχών των γεγονότων εκείνης της περιόδου- περιγράφονται ως «η στιγμή μας, η στιγμή της γενιάς μας» και για ορισμένες είναι η πρώτη εμπειρία στην συγκρουσιακή εκδοχή της συμμετοχής

«όταν έσκασε αυτό το Δεκέμβρη το ένιωσα ότι, το κράτος δολοφονεί. Εντάξει αυτό ήταν, ήταν ένας μαθητής που η αστυνομία βγήκε και τον δολοφόνησε και από κει, από το ότι σκότωσαν έναν μαθητή άρχισα να μπαίνω πολύ πιο έντονα στο κομμάτι της πολιτικοποίησης» (29 ετών, φοιτήτρια Ιατρικής)

«μετά ο Δεκέμβρης του '08. Υπάρχει πολλή βία και πολλή οργή, υπάρχει ανάγκη για πολιτικοποίηση, ανάγκη για να μάθουμε. Εγώ θυμάμαι τότε χαρακτηριστικά, 20 μέρες που οριακά πιστεύαμε ότι θα αλλάζουμε τον κόσμο και θα υπάρξει τόσο μεγάλη ανατροπή, η

οποία θα φέρει μία διαφορετική κοινωνική κατάσταση. βάζαμε ευρύτερα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα για το πώς μπορεί να έρθει η επόμενη μέρα» (29 ετών, φοιτήτρια Πληροφορικής)

«Σκάει ο Δεκέμβρης γίνεται ένα μπαμ και αλλάζει όλη, όχι μόνο η ζωή αλλά όλη η αντίληψη της πραγματικότητας για πρώτη φορά βλέπεις μετά από τόσα χρόνια ένα τέτοιο μαζικό κίνημα να βγαίνει στους δρόμους. Με πολλή βία μέσα του, με πολλή οργή μέσα του για κάτι το οποίο έγινε Είχες μία νεολαία τόσο κλεισμένη, τόσο φορτισμένη, τόσο απογοητευμένη μέσα στα σπίτια της, να δέχεται μονίμως ένα σκουπιδариό από ιδεολογήματα, από θεωρίες, από συντηρητισμούς και δεν αντέχει άλλο. Και σκοτώνεται ένας δικός της άνθρωπος από δύο των αστυνομικών Εκεί είναι πολύ αυθόρμητο, πολύ αμοιβαίο, πολύ αγανακτισμένο, και δεν ξέρω είναι η εποχή μας, είναι η στιγμή μας, είναι ο τρόπος που επιτέλους θα βγει η δική μας φωνή, θα ακουστεί η φωνή της νεολαίας, η φωνή της γενιάς μας, που δεν ακούγεται τόσο χρόνια και δεν την ακούει κανένας. Ήταν πολύ απελευθερωτικό» (28 ετών, άνεργη)

Ο τρόπος που φαίνεται να αντιλαμβάνονται οι περισσότερες -πλην των τριών εκείνων που συμμετέχουν και σε φεμινιστική οργάνωση- την έμφυλη ανισοτιμία αποκαλύπτει μια διαίρεση στην συνειδητοποίησή της ως «Πρόβλημα».

Η ανισοτιμία με βάση το φύλο αναδεικνύεται μόνο σε τρεις περιπτώσεις ως ικανή για την κινητοποίησή τους προς αναζήτηση λύσης.

«(...) είναι πολύ καθοριστικό για μένα το φύλο. <E>γιατί το έμφυλο σου φαίνεται πιο επείγον;<Σ> επειδή πιστεύω γιατί είναι όπως είμαστε όλα τα άτομα δομημένα από την πρώτη στιγμή της ζωής μας μέχρι την τελευταία. Διαμορφώνει τα πάντα από το πιο μικρό μέχρι το πιο μεγάλο αυτό. Αυτό είναι το πιο ύπουλο και συνάμα το πιο πανταχού παρόν πράγμα ως διάκριση που συμβαίνει» (27 ετών φοιτήτρια)

«Κοίταξε μωρε.. οι φεμινιστικοί αγώνες είναι πολύ εμπνευστικοί, οπότε το ενδιαφέρον μου για όλα αυτά είναι αρκετά παλιό (...) από εκεί είναι η αφετηρία, μετά νομίζω το

*κυρίαρχο βίωμα στην κοινωνία, δηλαδή ο σεξισμός είναι κυρίαρχος.. δεν.. νομίζω
δεν..δύσκολα αργείς να το καταλάβεις αυτό, είναι μάλλον βιωματικό από ένα σημείο και
έπειτα..» (35, επιστημονικό προσωπικό)*

Παρ' ότι οι περισσότερες αναφέρουν ότι έχουν βιώσει σεξιστική αντιμετώπιση στην εργασία τους και την οικογένειά τους καθώς και περιπτώσεις σεξουαλικής παρενόχλησης, και ενώ αναγνωρίζουν την έμφυλη κατανομή του νοικοκυριού ως άδικη, η έμφυλη διάκριση ή ακόμα και η παρενόχληση αναδεικνύεται για τις περισσότερες ως περιπτώσιολογία.

«Έχω δηλαδή αντιμετωπίσει τέτοια, τα οποία είναι πραγματικά μετρημένα...αλλά όλα αυτά είναι χαζά, δεν είχα ποτέ θέμα με το φίλο.» (39 ετών, Λογίστρια)»

«.. όταν είδαν συνάδελφοι εγώ να νιώθω άβολα με υπερασπίστηκαν. Αλλά αυτός ο άνθρωπος ο οποίος είχε αυτή την οικειότητα και πετούσε σεξουαλικά υπονοούμενα -όχι τόσο ακραία- αλλά με πλησίασε με πιο έντονο τρόπο ήταν ένας άνθρωπος ο οποίος γενικά δεν ήταν καλά, ήταν κατεξοχήν ο εργάτης που είχε ψυχολογικά προβλήματα, είχαμε γενικά προβλήματα με αυτόν οπότε δεν μπορούσε έτσι κι αλλιώς να ελέγξει (...) δεν ήταν καλά στα μυαλά του.» (28 ετών_άνεργη)

Αναγνωρίζουν ότι «συμβαίνει στην κοινωνία», ότι οι γυναίκες ως ομάδα υφίστανται καταπίεση,

«Εντάξει υπάρχει. Όσον αφορά εμένα, Εγώ προσωπικά δεν μπορώ να πω ότι έχω αυτή την εντύπωση(...)αλλά οι δικές μου προσλαμβάνουσες είναι πολύ συγκεκριμένες και κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες.» (28 ετών_άνεργη)

«πιστεύω ότι οι γυναίκες βιώνοντας χρόνια καταπίεσης μέσα στους χώρους δουλειάς αλλά και κοινωνικά και με όλη αυτή τη φάση για τα δικαιώματά τους για ψήφο και με τους αγώνες για τα δικαιώματά τους και τα λοιπά επειδή γενικά υπήρχε η αντίληψη ότι ήμασταν κάτι κατώτερο (...) όμως επειδή κάποτε μας αντιμετώπιζαν σαν εξαίρεση αντιμετωπίζω

μασταν σαν εξαίρεση στον κανόνα, πιστεύω ότι μας έφτιαξε ένα πολύ δυνατό χαρακτήρα και έναν πολύ έτσι μία πολύ δυνατή ταυτότητα, η οποία έμαθε να μάχεται και να προσπαθεί, ακόμη και την ύστατη στιγμή που οι άλλοι εγκαταλείπουν» (29 ετών άνεργη)

αλλά αναφέρουν ότι οι ίδιες μπορούν να το αντιμετωπίσουν και να διασώσουν μόνες τους τον εαυτό τους ή να επέμβουν επανορθωτικά στην προσβολή που δέχονται.

«και λόγω χαρακτήρα δεν το βιώνω πάρα πολύ και δεν ξέρω, ίσως επειδή κάνω πάρα πολύ παρέα με άντρες, οι περισσότεροι μου φίλοι είναι άντρες.. βέβαια έχω δόση μάχη...Γιατί ακόμη και μέσα στην παρέα βλέπεις ότι αναπαράγονται κάποια έτσι πρότυπα σεξιστικά και τα λοιπά -κάπως πιστεύω ότι είναι λίγο και στο δικό μας ζήτημα στο δικό μας χαρακτήρα να μην νοιώθουμε υπό και να επιβάλλουμε..» (29 ετών, Άνεργη)

«δεν ήτανε οι καλύτερες συνθήκες άμα ήσουνα γυναίκα και στην Εμπορική...Άσε τώρα, αυτά Υπάρχουν σε όλες τις δουλειές. Γενικά δεν ήταν εύκολος χορός για μία γυναίκα, Για πολλούς και διάφορους λόγους... Ανάλογα δηλαδή πως ήθελες να κάνεις καριέρα, γιατί ισχύει παντού αυτό(...) εγώ δεν χαριζόμουνα.» (49 ετών, προ – συνταξιούχος υπάλληλος τραπέζης)

«<E> σα γυναίκα έχετε νιώσει διάκριση; <Σ> όχι, όχι, όχι, δεν έχω επιτρέψει, γιατί είμαι αυτή που είμαι. Αυτό που έλεγα και στη δουλειά μου. Η μετριοφροσύνη είναι για τους μέτριους και Εγώ μέτρια δεν υπήρξα ποτέ. Δεν το ένιωσα ποτέ, οδηγούσα μηχανή Enduro, συζώ με το σύντροφό μου 23 χρόνια. Δεν ένιωσα να με αδικούν δεν το ένιωσα ποτέ δεν τους παίρνει, δεν χαμπαριαζώ Δεν τους έχω επιτρέψει να με κάνουν να νιώσω υποδεέστερη.» (55 ετών_ συνταξιούχος νοσηλεύτρια)

Η δεύτερη θεματική προκύπτει ως « στρατηγική της αντίστασης» και ακολουθεί την συνειδητοποίηση του «Προβλήματος». Η «Στρατηγική της Αντίστασης» αναλύεται στο πρώτο υπό – θέμα ως «κατανόηση» του προβλήματος

(με αφορμή τον Δεκέμβρη) «Άνοιξε όμως πάρα πολλά πράγματα για ψάξιμο με την αριστερά, επαφή με τους φοιτητές, που ήταν μεγάλο» (28 ετών_φοιτήτρια)

(για την Κρίση και την είσοδο στο ΔΝΤ) «δεν μου έδιναν απαντήσεις, ήθελα δηλαδή να βρω κάτι που να μπορεί να μου απαντήσει τι φταίει για την κρίση, τι θα μας βγάλει από την κρίση. Κατάλαβες, ήθελα μία πιο επιστημονική, μία πιο τεκμηριωμένη άποψη σε αυτά τα ζητήματα» (29 ετών_άνεργη)

(για τις καταλήψεις του 2006-2007) «Δημιούργησε μια τομή στους ανθρώπους για το ποιος είναι από εδώ και ποιος από εκεί, που αύξησε την συμμετοχή των ανθρώπων για να απαντήσουνε στα ερωτήματα» (32 ετών, βιολόγος)

και στο δεύτερο υπό – θέμα ως «αναζήτηση συμμάχων», συναναστροφή δηλαδή με ανθρώπους και οργανώσεις που αντιλαμβάνονται επίσης το «Πρόβλημα».

«προσπαθείς να δεις τι θα κάνεις συλλογικά και μετά θα δεις ότι αν δεν βγαίνει το συλλογικό, θα πρέπει να ξαναβγεί στην αγορά εργασίας» (49 ετών, συνταξιούχος)

Στο σημείο αυτό αναπτύσσεται το τρίτο θέμα «Οι πληροφορίες», το οποίο έχει ως υπό – θέματα το «αξιακό σύστημα», το «όραμα» και της «πολιτικές και κοινωνικές εμπειρίες». Η εμπιστοσύνη στις δυνατότητες της συλλογικής δράσης, και δη, της πολιτικής της εκδοχής, προκύπτει από τις «Πληροφορίες» που οι συμμετέχουσες έχουν ήδη αποκτήσει κατά την πολιτική τους κοινωνικοποίηση μέσα στην οικογένεια, το σχολείο και τον κοινωνικό περίγυρο.

Διακρίνεται διαχρονικότητα μεταξύ των γενεών ως προς τις στάσεις, αξίες και τις αντιλήψεις που απέβησαν καθοριστικές για την πολιτική συμμετοχή.

Καταγράφονται δημοκρατικές αναφορές και αντανακλαστικά σε περιπτώσεις που αυτές θίγονται,

«Εγώ προέρχομαι από ένα περιβάλλον που στην οικογένειά μου, ακόμη και αν είναι δική μου δεν είναι αστέρια στην πολιτική επικαιρότητα, το θέμα της χούντας και της δικτατορίας λαμβάνεται πάρα πολύ υπόψη (...)Συνεπώς δεν είναι κάτι που θα έπαιρνα αφήφιστα για κανένα λόγο.» (27 ετών, φοιτήτρια)

*«το καλοκαίρι που φτάσαμε δίνουμε Πανελλήνιες παίχτηκαν οι εκλογές που εκεί εντάζει πάλι πυροδοτήθηκε από όλο αυτό ψηφίζαμε πρώτη φορά βασικά, οπότε εκεί ήτανε ζήτημα μεγάλο το αν πηγές να ψηφίσεις. Βέβαια με κάποια παιδιά ήταν «στα α***** μου κιάλας» και να παίζει πλάκωμα «γιατί πρέπει να ψηφίσεις» (27 ετών φοιτήτρια)*

Καθώς και η υψηλή αίσθηση δικαίου και αξιοπρέπειας που τις διέπει.

«Ναι στο πανεπιστήμιο δεν είχα ιδιαίτερη εμπειρία, αυτό που με ωθούσε ήταν περισσότερο ένα ένστικτο για το τι είναι σωστό και τι είναι λάθος, για το τι είναι δίκαιο και τι είναι άδικο» (32 ετών, βιολόγος)

«Νομίζω ότι είναι καταρχάς ένα αυξημένο αίσθημα δικαίου που έχω, αγανακτώ όταν αδικούμαι, που δεν ξέρω από πού πηγάζει. Μάλλον από που όπως μεγάλωσα από τη μάνα μου και τον πατέρα μου (...)παλεύω για να μην αδικούμε δεν μπορώ να μην μιλήσω όταν νιώθω ότι αδικούμε και σίγουρα και η μακρόχρονη πορεία»(34 ετών, εκπαιδευτικός)

«μπήκα γιατί ήθελα να είμαι αξιοπρεπής άνθρωπος, δεν μπορείς να είσαι αξιοπρεπής άνθρωπος αν πρέπει να σκύψεις το κεφάλι και να μην μπορείς να παλεύεις.» (39 ετών, λογίστρια)

Η αξία της συλλογικότητας συνδέεται με πολιτικούς χώρους και ιδεολογίες και δημιουργεί ένα στίγμα για το που θα απευθυνθούν για την επίλυση του «Προβλήματος». Στο σύστημα αξιών βαραίνει πλέον η συλλογικότητα έναντι της ατομικής δράσης. Πολύ σημαντικό είναι το πρότυπο που διαμορφώνει η πολιτική δράση των γονιών, και οι ιδεολογικές αναφορές της οικογένειας.

«εγώ ήξερα ότι είμαι εκεί , παρότι δεν ήμουν οργανωμένη, ήξερα πού ήμουν τοποθετημένη, ήταν το κόμμα που ήξερα το κόμμα που πίστευα. Αυτό, Αυτό πίστευα.(...)από τις μνήμες (της οικογένειάς μου) Για μένα ήταν το ΚΚΕ, Τελείωσε..» (55 ετών, συνταξιούχος νοσηλεύτρια)

«μετά από τη σύλληψη του πατέρα μου εκείνο το βράδυ και μετά από εκείνο που μου είπε ο δάσκαλος, είχα επιλέξει πια με ποιους είμαι» (53 ετών , γιατρός)

«λοιπόν εγώ,.. δεν μου πήγαιναν τα πασιποδαπ με κανέναν τρόπο. Πήγαινα στην Αριστερά με έναν εύκολο τρόπο, και λόγο απόψεων και λόγω αυτών που λέγανε και λόγω τρόπου που είχα εγώ μεγαλώσει, πολλούς λόγους μπορείς να βρεις, δεν μπορούσα να συμφωνήσω με μια άποψη πιο συντηρητική.» (32 ετών , βιολόγος)

«νομίζω καταβολές είναι, από το οικογενειακό περιβάλλον αυτό και σε συνδυασμό με τη φάση των καταλήψεων στην πρώτη δευτέρα Λυκείου» (απάντηση σε ερώτηση «τι σε κινητοποίησε να αναζητήσεις πολιτικό χώρο») (32 ετών εκπαιδευτικός)

Επίσης πολύ συχνή καταγραφή στο θέμα «Πληροφορίες», είναι ο ρόλος του φιλικού κύκλου στην επιλογή πολιτικού χώρου. Η σύνταξη με οργανώσεις στις οποίες δραστηριοποιούνται ήδη φίλοι, ενθαρρύνει την εξοικείωση με την πολιτική συμμετοχή ενώ συμβαίνει κάποιες φορές ως συνέχεια της «παρέας».

“Ήταν η περίοδος που υπήρχε το Forum (...)Η αδερφή μου ήξερε κάποια παιδιά από την οργάνωση, οπότε θα πηγαίναμε. Ήταν το κλίμα που ήταν πολύ ανοιχτό και είχε πάρα πολύ

κόσμο και έβλεπες πολλούς ανθρώπους (...) και μετά μπήκα στην ΚΟΕ” (40 ετών, λογίστρια)

Ως κωδικοί του θέματος «Πληροφορίες» η αίσθηση πολιτισμικής και κοινωνικής διαφοράς με τον περίγυρο και η συγκρότηση του φαντασιακού μιας εναλλακτικής εκδοχής της κοινωνίας εμφανίζονται πολύ πιο έντονα στην γενιά Γ’ (1990 – 1994) από τις υπόλοιπες. Μία συμμετέχουσα αναφέρει ότι η απογοήτευση από τα πολιτισμικά πρότυπα της δεκαετίας του 1990 – 2000 της δημιούργησε την ανάγκη κοινωνικοποίησης με ανθρώπους που είχαν τις ίδιες πολιτισμικές και πολιτικές αναφορές.

«Αυτό που μου έκανε εντύπωση πάντα. Η μεγάλη διαφορά που υπάρχει εντός του σπιτιού μου και του περιγυρού μας. Που ήταν όλοι πολιτικοποιημένοι άνθρωποι της αριστεράς, συνδικαλιστές, μορφωμένοι σε όλα τα επίπεδα από δική τους πρωτοβουλία, ή μορφωμένοι με την έννοια του ακαδημαϊκού. Ήταν μουσικοί, συγγραφείς, ήταν ένας τέτοιος σημαντικός κύκλος, Και πόσο μεγάλη διαφορά ήταν εντός του σπιτιού και έξω από το σπίτι αυτό που καταλάβαινα τότε ήταν ένα μόνιμο πνίζιμο, ένα μόνιμο... να μην μπορώ... μία αδυναμία στην έκφραση, να μην μπορείς να εκφραστείς πολιτισμικά, να μην μπορείς να εκφραστείς πολιτικά, γιατί θα γίνεις ο Καραγκιόζης του χωριού. (...)αυτό είναι πολύ μεγάλη κουβέντα γιατί καταρχάς όταν πέρασα στο πανεπιστήμιο και εγώ και κάποιοι άλλοι, που ας πούμε ήμασταν μιας άλλης κουλτούρας και πολιτικής, είχαμε το πανεπιστήμιο λίγο ονειρικά στο νου μας. Δηλαδή είχαμε τον Μάη του ’68, την εξέγερση του Πολυτεχνείου.» (28 ετών άνεργη)

Εύρημα των συνεντεύξεων για την θεματική «Πληροφορίες» αποτελεί και ο οραματισμός μιας «διαφορετικής» κοινωνίας, η οποία όμως δεν κατονομάζεται ως προς τα χαρακτηριστικά της, αλλά ως προς την διαφορά της με τον παρόντα «άδικο» κόσμο.

«Πως θα αλλάξουμε τον κόσμο. Αυτή ήταν η αφορμή. Βασικά ούτως ή άλλως μωρέ και από όταν μπήκα στο πανεπιστήμιο, αυτό έψαχνα. Ποια είναι η πιο αποτελεσματική μέθοδος για να αλλάξουμε τον κόσμο» (27 ετών, φοιτήτρια)

«Ότι δηλαδή πιστεύω στη δυνατότητα του ανθρώπου, όσο άπληστο και εγωιστικό ον και αν είναι, πιστεύω στην απελευθερωτική του δυνατότητα. Στην δυνατότητά του να σπρώξει τα όρια του ακόμα πιο πέρα, ώστε να μπορέσει να φτιάξει κοινωνίες που θα είναι πιο συλλογικές, πιο διαμορφωμένες πάνω στην αλληλεγγύη, στην ισότητα, στην Ελευθερία του τρόπου σκέψης και δράσης. Δηλαδή πιστεύω σε αυτό. Πιστεύω σε μία καλύτερη κοινωνική πραγματικότητα για όλους μας» (28 ετών άνεργη)

«το πολύ θεμελιώδες, το αίσθημα για μια αλλαγή της κοινωνίας, το κίνητρο για μια συλλογική δραστηριοποίηση είναι αυτό, αυτό το οραματικό στοιχείο,» (35 ετών, επιστημονικό προσωπικό)

Το τρίτο θέμα, «Συμμετοχή», περιγράφει την εμπειρία τους μέσα στις οργανώσεις που τελικά εντάχθηκαν, κατόπιν των διεργασιών που περιεγράφηκαν παραπάνω. Η «Συμμετοχή» σε ένα κόμμα ή πολιτική οργάνωση για την προώθηση ενός σκοπού, ενέχει απαιτήσεις όπως η προπαγάνδισή του στόχου και των ιδεών της και την αντιπαράθεση με ομάδες που εμφορούνται από άλλες προτάσεις για την υλοποίησή του ή αντιπαράθεση με ομάδες που βρίσκονται στον ιδεολογικό αντίποδα.

Κοινή εμπειρία για όλες τις συμμετέχουσες είναι η έκθεση σε μαζικό κοινό ενόψει καταλήψεων και απεργιών, η συμμετοχή τους σε ψηφοδέλτιο και η εκλογή τους και η καθοδήγηση μελών της οργάνωσης.

«μπήκα και ανέλαβα την προπαγάνδισή ιδιαίτερα στις προεκλογικές φάσεις. Ναι βγαίνω στο δρόμο, μιλάω, Επίσης οργάνωση διαφόρων εκδηλώσεων, συζητήσεων, πολιτικών εκδηλώσεων, συζητήσεων στο στέκι που είχαμε, προβολών ταινίας, Οπότε μοίρασμα υλικού έξω, ...επικοινωνία με τους ανθρώπους και πραγματικά δόμηση και διαλόγου γιατί ποτέ δεν μου άρεσε το «απλά μοιράζω ένα φυλλάδιο» και όντως κουβέντα..» (27 ετών φοιτήτρια)

«...- γιατί και εσύ που μιλάς με κάποιους ανθρώπους και προσπαθείς να τους πείσεις, ας πούμε να απεργήσουν αντιλαμβάνεσαι και εσύ γιατί πρέπει,» (28 ετών άνεργη)

«εγώ ας πούμε ασχολούμουν πιο πολύ με τα εργασιακά. μετά που ξεκίνησε με μία μεγάλη δράση που άνοιξαν τα διόδια, Είχαμε βγάλει πολλά αυτοκόλλητα και τα κολλάγαμε στις γειτονιές, τα κολλάγαμε πάνω στα προϊόντα, πηγαίναμε και πιάναμε κουβέντα με ανθρώπους έξω από τα μαγαζιά, συζητάγαμε για συγκεκριμένα πράγματα, για τη ζωή μας και μοιράζαμε φυλλάδια, κολλάγαμε αφίσες, καλούσαμε σε απεργία» (40 ετών λογίστρια)

Είναι πλέον αναγκαία η ιδεολογική συγκρότηση, η γνώση και κατανόηση της επικαιρότητας, του πολιτικού και κοινωνικού γίνεσθαι και ειδικών θεμάτων που αφορούν τις ανάγκες του χώρου εργασίας

«Η γνώση ήρθε μετά και ήρθε κατ' ανάγκη. Ήρθε όταν έπρεπε να δημιουργήσεις αντεπιχειρήματα σε κάποια επιχειρήματα, δεν ήρθε να καλύψει μια δική μου έμφυτη ανάγκη» (32 ετών, βιολόγος)

«Και όντως αυτό που κάναμε το να συμμετέχεις σε συνελεύσεις Σωματείων να παίρνονται ομαδικά οι αποφάσεις, στο ότι οι εργαζόμενοι να σε ακούνε για αυτά που λες έπαιξε σημαντικό ρόλο. Αυτό καθόρισε βέβαια και την περαιτέρω ζωή μου στον τρόπο σκέψης,

στο πως έβλεπα τα πράγματα, από άλλη πλευρά δηλαδή να μπορώ να τα βάλω σε μία σειρά στο μυαλό μου και να ξέρω ποιες είναι οι αιτίες που γεννούν τα προβλήματα μέσα βέβαια από διάβασμα, από συζητήσεις, από μαθήματα που γινόντουσαν.» (58 ετών, συνταξιούχος νοσηλεύτρια)

«Πιο πολύ ήταν δικοί μου φόβοι και σκαλώματα στο το πως θα το κάνεις γιατί όταν κάνεις μία συζήτηση πρέπει να έχεις να μπορείς να επιχειρηματολογήσεις. Οπότε στην αρχή ήμουνα πιο κουμπωμένη. Όχι τόσο να εκτεθώ γιατί εκτεθειμένη πάντα ήμουνα.(..) τώρα... το ΣΕΚ ήταν και μία επιλογή σοβαρής πολιτικής έκθεσης που σημαίνει ότι όλα αυτά και πέρα από τις καμπάνιες και όλα αυτά, σημαίνει ότι διακινείς εφημερίδα, που η διακίνηση της εφημερίδας βάζει και πιο ψηλά τον πήχη. Αν θες και του τη συζήτηση θα έχεις να κάνεις και τα λοιπά. Οπότε Εννοείται αυτό, εντάξει δεν ήταν εύκολο εξαρχής» (27 ετών άνεργη)

«είναι το αίσθημα ευθύνης που έχεις απέναντι σε μια ομάδα στην οποία συμμετέχεις (...) γιατί άμα αποφασίσεις να ασχοληθείς με την πολιτική που κάνει η αριστερά, αφενός πρέπει να δεσμευθείς πάρα πολύ, αφετέρου πρέπει ξέρεις, να εκπαιδευτείς με διάφορους τρόπους για να αναλαμβάνεις συγκεκριμένους ρόλους» (35 ετών, επιστημονικό προσωπικό)

Μέσα από την «Συμμετοχή» και τις «απαιτήσεις» της προκύπτει η ανάγκη πολιτικής εκπαίδευσης. Όλες οι συμμετέχουσες αναφέρουν ότι τα κόμματα και οι οργανώσεις στα οποία εντάχθηκαν είχαν τέτοιες διαδικασίες μέσα από τις οποίες ανέπτυξαν την πολιτική τους παιδεία και χάρι αυτών μπορούν πλέον να αποκωδικοποιούν την επικαιρότητα. Κοινό σημείο όλων των συνεντεύξεων είναι η σημασία της συζήτησης για την αποκάλυψη νοημάτων, σύνδεσης γεγονότων και εξέλιξης της σκέψης τους.

«. Βέβαια γινόντουσαν και κάποια μαθήματα για να καταλάβεις κάποια πράγματα. Αυτά απαιτούσαν να διαβάσεις, να συμμετέχεις να βάλεις ερωτήματα, συζητήσεις μετά με

παρέες και έτσι άνοιγες ορίζοντες για να σε καταλαβαίνει ο κόσμος πιο καλά.» (59 ετών, συνταξιούχος νοσηλεύτρια)

«Επίσης έχω πάρει την άλλη μεγάλη γνώση του πώς λειτουργούν τα κόμματα σαν οργανισμοί, που πιστεύω ότι σαν πολίτης σε μία δημοκρατία πρέπει κανείς να το ξέρει.» (24 ετών, δημόσιος υπάλληλος)

«Εγώ, γενικά μου φαινόταν λίγο δύσκολο, με το διάβασμα δεν τα πάω πολύ καλά και επειδή ήταν τόσο πολλά, πιο πολύ προτιμώ να το κουβεντιάζουμε και να τα πω προφορικά. Δηλαδή δεν είμαι και το καλύτερο παράδειγμα. Μπορεί να μην ήτανε διάβασμα, ήταν όμως οι κουβέντες. <E> από τις κουβέντες έπαιρνες μία πληροφορία δηλαδή; μετά από μία συζήτηση η πραγματικότητα, η επικαιρότητα γινόταν πιο σαφής ; <Σ> Ναι βέβαια, πως ,βέβαια,» (40 ετών, λογίστρια)

Η πολιτική εκπαίδευση προκύπτει από τα δεδομένα και ως κίνητρο για την ένταξη μέσα σε ομάδα συλλογικής δράσης, και όταν αυτό δεν υπάρχει, προκαλεί και την απογοήτευση από τα μέλη της.

« <E>η νεολαία στην οποία μπαίνεις έχει διαδικασίες εκπαίδευσης και μόρφωσης των μελών της; <Σ> ελάχιστες, ελάχιστες, και μάλιστα όσες γίνονται ήτανε κυρίως στα πλαίσια τάσεων και συνιστώσων. (...)Εγώ πιστεύω ότι ζύμωση πολιτική δεν γινόταν, και αν γινόταν, γινόταν πολύ κεκλεισμένων θυρών, σε φάση που μάλιστα σε συνιστώσες που δεν κοινοποιούσαν καν ότι κάνουν συνέλευση. Άρα ήταν μία κλειστή διαδικασία, υπήρχε αυτό.»(27 ετών, φοιτήτρια)

Το δεύτερο υπό – θέμα της «Συμμετοχής» είναι οι «κατακτήσεις» που προκύπτουν. Καταρχάς αναφέρονται θέματα που αφορούν την επίλυση του «Προβλήματος», ο οποίος είναι και ο λόγος για τον οποίο οι συνεντευξιζόμενες κινητοποιήθηκαν. Αναφέρονται κατακτήσεις που να αφορούν μισθολογικές διεκδικήσεις, βελτίωση συνθηκών εργασίας και επαναπροσλήψεις.

«όταν ήμουν αναπληρώτρια, τότε που ήμουνα με πλήρες ωράριο στο δημόσιο, το Δεκέμβρη δεν μας πληρώνανε. Εγώ ήμουνα μέσω ΕΣΠΑ, δεν μας πλήρωναν για κάποιους μήνες και είχε στηθεί μία διαδικασία και μέσω της ΔΟΕ, το τριτοβάθμιο όργανο των δασκάλων και κάναμε επίσκεψη εργασίας. Υπήρχε αποτέλεσμα, ήτανε μετρήσιμο τελικά μας πληρώσανε»(34 ετών Εκπαιδευτικός)

Εστιάζουν πάρα πολύ, στην βελτίωση των γενικών όρων εργασίας τους, στην ενδυνάμωσή τους απέναντι στον αυταρχισμό και την ιεραρχία της εργασίας.

«και αυτό ήταν το καλό όταν πέρναγε συνδικαλιστρια από τα τμήματα, ότι αλλάζει λίγο ο συσχετισμός με τις προϊστάμενες (...) Όταν όμως πήγαινε κάποια από εμάς που ήμασταν συνδικαλιστριες τις έβλεπες συσπειρωνόντουσαν κοντά μας:: (.) ζητούσαν τη βοήθειά μας(.) δεν είχα το θάρρος να διεκδικήσουν(.)οπότε ((γελάει) βάζαν μπροστά εμάς, που είχαμε το θάρρος, αυτές πήγαιναν πίσω «βοηθήστε μας» έλεγαν» (55 ετών_ συνταξιούχος νοσηλεύτρια)

«γιατί το να έχεις άνθρωπο συνδικαλιστή συνειδητοποιημένο στο χώρο δείχνει τη διαφορά μέσα στο χώρο εργασίας, γιατί κρατούσε τα μπόσικα, μιλούσε όπως έπρεπε, δεν άφηνε όλη αυτή την.... δεν παρήγαγε ανταγωνισμό η ίδια, ούτε το άφηνε να κυριαρχεί. Όντως ήταν πολύ σημαντικό το να έχεις ανθρώπους πολιτικοποιημένους στη δουλειά σου είναι το Α και το Ω για μένα. Γιατί περάσαμε και από διάφορα, περάσαμε και από μαζικές απεργίες, απολύσεις, είχαμε συναδέλφους που στάθηκαν απέναντί μας και πάλι δεν δημιουργήθηκε ένα κλίμα εχθρικό (28 ετών, άνεργη)

«Προσωπικά το βιώνω ως κάτι που μου έχει δώσει μια αυτοπεποίθηση μέσα στον χώρο δουλειάς, και είναι αυτοπεποίθηση στο πως μπορείς να σταθείς απέναντι στο προϊστάμενό σου, σε έναν συνάδελφο που σε ενοχλεί.» (33 ετών, μηχανολόγος μηχανικός)

Η «κατάκτηση» όμως που επαναλαμβάνεται και τονίζεται ως η πιο σημαντική αφορά στα στοιχεία που συνθέτουν την αίσθηση της πολιτικής τους αποτελεσματικότητας -την ικανότητα αντίληψης, την ικανότητα συμμετοχής και την παραγωγή αποτελέσματος από την συμμετοχή-, χάριν στην οποία συνεχίζουν να επιμένουν στις πολιτικές τους επιλογές και στην υπεράσπιση των αξιών και θεσμών που βάζει το «Πρόβλημα» .

«ναι, ναι,, αν δεν είσαι μέσα σε κάτι τέτοιο και είσαι μόνος σου εσύ και η τηλεόραση, οπότε αυτό που θα μάθεις θα είναι πληροφορίες που δεν μπορείς να τις επεξεργαστείς... Είσαι και λίγο τρομοκρατημένος άμα είσαι μέσα στο σπίτι σου. Κάθεσαι σπίτι σου και φοβάσαι» (40 ετών, λογίστρια)

«Μέχρι τώρα με έχει βοηθήσει πάρα πολύ στο να αντιλαμβάνομαι πράγματα που συμβαίνουν στην καθημερινότητα και γενικά ποιον συμφέρουν συνήθως και γιατί γίνονται. Με έχει βοηθήσει όπως σου είπα πάρα πολύ και στο επάγγελμα, να αποκτήσω κάποια κριτήρια με βάση τα οποία θέλω να δουλεύω και νομίζω και στο κοινωνικό και στις σχέσεις. Είναι πολύ σημαντικό σε όλα τα επίπεδα, με έχει βοηθήσει νομίζω ότι όποιος συμμετέχει με τα πολιτικά μπορεί να κερδίσει» (24 ετών, φοιτήτρια)

«Στην συνέχεια αυτό χτίστηκε στην πορεία και χτίστηκε από μια έντονη πολιτική πορεία που υπήρχε μέσα στα πανεπιστήμια και σε ωθούσε να μάθεις, να διαβάσεις και να δημιουργήσεις πολιτικό κριτήριο, να συγκροτηθείς και να μπορείς να απαντάς, να συγκροτήσεις μια άποψη.(...) είναι πολύ εύκολο ο κόσμος να μπερδευτεί, είναι καταγιγισμός, οι ειδήσεις είναι άσχετες μεταξύ τους ή συνδεόμενες μεταξύ τους αλλά είναι πολύ δύσκολο να βρεις την σύνδεσή τους Το βιώνω και εγώ έτσι αυτό, αλλά εγώ έχω το καλό ότι έχω μια οργάνωση που έχει μια εφημερίδα και βγάζει ένα μπούσουλα, η οποία έχει συζητήσεις, έχει ανθρώπους , έχει εκδηλώσεις και έχω κάπου να συζητήσω με κάποιους ανθρώπους και να προσανατολιστώ να συγκροτηθώ. Φαντάζομαι ότι ο πολύς ο κόσμος με αυτή την συνθήκη, παθαίνει μπλακ αουτ,» (32 ετών, βιολόγος)

Στο ίδιο θέμα, στις «Κατακτήσεις» εντάσσεται και η επιβεβαίωση της αξίας της συλλογικότητας και η ανατροφοδότηση της εμπιστοσύνης σε αυτή.

«Δηλαδή γνωρίζοντας αυτούς τους ανθρώπους κ πίστεψα στο ότι μέσα από τη συλλογικότητα μόνο μπορεί να αλλάξει η ατομική ζωή των ανθρώπων (...) η συγκίνηση που σου δίνει μία συλλογικότητα που παλεύει για να φτιάξει κάτι καλύτερο,» (28 ετών, άνεργη)

Η επιβεβαίωση της αξίας της συλλογικότητας, αντανακλάται και στο κίνητρό τους για να συμμετέχουν και πολλές φορές και να πειθαρχήσουν στις απαιτήσεις της πολιτικής συμμετοχής από τον προσωπικό χρόνο και τις προσωπικές τους επιλογές. Η «Συμμετοχή» τελικά περιγράφεται και ως « καθήκον» απέναντι στην συνείδησή τους, αλλά και στην υποστήριξη της ιδιότητας τους ως πολίτες

«Καταρχάς πιστεύω ότι είναι πηγαία η ανάγκη μου να δραστηριοποιούμαι και πλέον δεν μπορώ να μένω αμέτοχη. Αν παίζει κάτι στην επικαιρότητα δεν μπορώ να μένω εκτός . πλέον νιώθω ότι είναι πολύ πηγαία η ανάγκη μου και είναι και προσωπική ας πούμε να είμαι παρών στις εξελίξεις που μας αφορά όλους. Δηλαδή πιστεύω ότι οι άνθρωποι πρέπει να φέρουν γνώμη, πρέπει να έχουν γνώμη, πρέπει να παίρνουν μέρος στη λήψη των αποφάσεων και όλων των πραγμάτων που συμβαίνουν. (29 ετών)»

«και η μακρόχρονη πορεία μου σε μία οργάνωση, ότι συμμετέχω και έχω... και θέλω να είμαι εντάξει με τη συνείδησή μου, έχω ένα τέτοιο αίσθημα ευθύνης. Η συνείδησή μου μου λέει ότι δεν μπορώ να είμαι σε ένα εργασιακό χώρο και να μην απεργήσουν είναι σαν να σκύβω το κεφάλι. Δεν μπορώ να το αντέξω εγώ ψυχολογικά (...) την συμμετοχή τη νοιώθω κι όλες σαν καθήκον, όχι απέναντι σε κάποιον συγκεκριμένο, αλλά σαν στάση ζωής» (34 ετών, εκπαιδευτικός)

Από τον θεματικό χάρτη αναδεικνύεται λοιπόν ότι η πληροφόρηση, η συμμετοχή και η παραγωγή αποτελέσματος δεν είναι ζήτημα ικανότητας για τις συνεντευξιαζόμενες αλλά καθήκοντος απέναντι στον σκοπό που έχουν επιλέξει να υπερασπιστούν. Αυξάνουν συνειδητά την πολιτική τους αποτελεσματικότητα, γιατί νοιώθουν ότι οφείλουν να το κάνουν, πρέπει να μπορούν να κατανοούν, να μπορούν να συμμετέχουν και να παράγουν αποτελέσματα, προκειμένου να αναχαιτίσουν την αδικία που υφίστανται οι ίδιες ή που παρατηρούν να υπάρχει στην κοινωνία, και να διατηρήσουν ανέπαφη την προσωπικότητά τους μέσα στις δυναμικές της εργασιακής τους εμπειρίας.

Συζήτηση

Στόχος της έρευνας ήταν η χαρτογράφηση των συνθηκών που ευνόησαν την ανάπτυξη της αίσθησης πολιτικής αποτελεσματικότητας σε μια ομάδα ήδη πολιτικοποιημένων και συμμετοχικών γυναικών. Η θεματική ανάλυση ανέδειξε ότι για την ανάπτυξη της πολιτικής αποτελεσματικότητας είναι πολύ σημαντικές οι παραστάσεις της πρώιμης πολιτικής κοινωνικοποίησης στην οικογένεια και το σχολείο, οι στάσεις και οι αντιλήψεις που διαμορφώνουν αυτές απέναντι στην συλλογικότητα και την συμμετοχή και η κομματική ταύτιση. Ιδιαίτερη επίδραση έχει η ύπαρξη ενός πολιτικά δραστήριου γονέα, (για όλες όσες ανέφεραν κάτι τέτοιο, ήταν ο πατέρας τους) και η εξοικείωση με τις αξίες της Δημοκρατίας μέσα από την καθημερινή εμπειρία της οικογένειας. Όλες οι συμμετέχουσες μεγάλωσαν σε οικογένειες με παραδοσιακό καταμερισμό της οικιακής εργασίας ακόμα και εκείνες των οποίων ο πατέρας ήταν μακροχρόνια άνεργος. Παρά ταύτα το δεδομένο αυτό δεν λειτούργησε ως πρότυπο για τις ίδιες, ήταν κάτι που όλες το επέκριναν. Είναι όμως δυνατόν να ελεγχθεί κατά πόσο όντως έχουν συγκρουστεί μαζί του μόνο για όσες έχουν προχωρήσει σε δική τους οικογένεια ή συζούν. Σε αυτές τις περιπτώσεις περιγράφεται μια «κοινή διαχείριση». Η συζήτηση περί της επικαιρότητας και εν γένει της πολιτικής, με τους γονείς, τους δασκάλους ή φίλους

αναδεικνύεται από τους πιο δυναμικούς και αποτελεσματικούς τρόπους εξοικείωσης με την πολιτική πληροφορία. Καταγράφεται ότι η ορατότητα πολιτικών οργανώσεων στο εκπαιδευτικό και εργασιακό περιβάλλον εξοικειώνει με την πολιτική διαδικασία. Από την θεματική ανάλυση προκύπτει ότι τα κόμματα λειτουργούν ως εκπαιδευτήρια συμμετοχής μέσα από τις αρμοδιότητες που κλήθηκαν οι συνεντευξιαζόμενες να αναλάβουν, εύρημα το οποίο μπορεί να συνδεθεί με την παρατήρηση ότι η πολιτική αποτελεσματικότητα των γυναικών συγκεκριμένα, βάλλεται και από την κρίση του ρόλου των κομμάτων στην Δημοκρατία³⁴. Οι εκπαιδευτικοί μηχανισμοί τους αλλά κυρίως – και καταγράφεται από όλες τις συμμετέχουσες η πληροφορία αυτή -η συζήτηση που υπάρχει σε ένα τέτοιο χώρο, είναι καθοριστικοί παράγοντες για την ανάπτυξη της αίσθησης αποτελεσματικότητας. Για να επιτελέσουν τις αρμοδιότητες που κλήθηκαν να αναλάβουν ως μέλη κομμάτων και οργανώσεων χρειάστηκε να αναπτύξουν τα πολιτικά τους κριτήρια, να συγκροτηθούν ιδεολογικά και να αποκωδικοποιήσουν το πολιτικό και κοινωνικό γίνεσθαι. Η καταγραφή αυτή αντανακλά την πολλαπλά επιβεβαιωμένη βαρύτητα της κομματικής ταύτισης και της ιδεολογικής συγκρότησης για την πολιτική ενημέρωση και την πολιτική συμμετοχή. Καθότι στο δείγμα υπεραντιπροσωπεύονται νέες γυναίκες υψηλού μορφωτικού επιπέδου, οι οποίες βρίσκονται γενικά στα «μεσαία στρώματα» αυτή η παρατήρηση πιθανόν να περιγράφει ότι διανύουν μικρότερη απόσταση στην κατάκτηση της αποτελεσματικότητας από άλλες γυναίκες που βρίσκονται σε δυσχερέστερη θέση οικονομικά και μορφωτικά. Οι δύο περιπτώσεις που προέρχονται από εργατική και αγροτική οικογένεια, εξέφρασαν ότι χάριν της κομματικής τους συμμετοχής, δεν είχαν κανένα απολύτως πρόβλημα στο να έχουν εμπιστοσύνη στον εαυτό τους για την αντίληψή τους και τις συμμετοχικές του ικανότητες. Αυτό βέβαια δεν παύει να είναι

³⁴ Βλ. σελ 40

παρά μόνο μια νύξη για την επίδραση της κομματικής ταύτισης και της συνείδησης στο αποτέλεσμα που έχουν οι κοινωνικοδημογραφικές μεταβλητές στην πολιτική συμμετοχή. Από την έρευνα δεν προέκυψε ότι οι γυναίκες που συμμετείχαν, αναφέρονταν σε μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα, και είχαν διαμορφώσει αυτό που στη θεωρία περιγράφηκε ως «συνείδηση της ομάδας»³⁵. Επαναλαμβάνονταν μέσα στις συνεντεύξεις πιο αφηρημένες αναφορές ως «εμείς οι φοιτητές, εμείς οι εργαζόμενοι, εμείς οι νέοι», δεν ευρίσκεται όμως αναφορά σε αναγνώριση εαυτών ως μέλη μιας ομάδας με σαφή χαρακτηριστικά επί των οποίων προκύπτει η άδικη μεταχείριση και η οποία διεκδικεί για τα μέλη της μέσα από την πολιτική συμμετοχή, την ανατροπή της ανισοτιμίας της.

Το φύλο αναδείχθηκε ως ικανό συγκρότησης συνείδησης ανισοτιμίας και ως αφετηρία πολιτικής συμμετοχής μόνο σε δύο από τις 16 συνεντευξιαζόμενες, οι οποίες συμμετέχουν και σε φεμινιστική ομάδα. Καταγράφεται ότι οι περισσότερες γυναίκες δεν αντιλαμβάνονται αυτό το πρόβλημα ως συστημικό, αναγνωρίζουν μόνον ότι υπάρχει, αναφέρονται σε περιστατικά παρεμπόδισης των γυναικών κατά την πρόσβαση τους στην εργασία, την ανέλιξή τους σε αυτή, την «διπλή εργασία» του νοικοκυριού, αλλά δεν εντοπίζουν την συστημική καταπίεση και εκμετάλλευση των γυναικών στον καπιταλισμό³⁶. Περιγράφεται ως αρκούσα, η προσωπική διευθέτηση του προβλήματος, χάρι σε στοιχεία της προσωπικότητάς τους. Το αποτέλεσμα αυτό δεν ξαφνιάζει δεδομένου ότι ήδη από το 2005 καταγράφεται ότι ειδικά οι νέες γυναίκες – ακόμα και εκείνες που ανήκουν στην αριστερά- δεν αισθάνονται ότι εκκρεμεί η αντιμετώπιση της ανισοτιμίας τους, αντιθέτως, εκτιμούν ότι έχει σε μεγάλο βαθμό αντιμετωπιστεί³⁷. Το πεδίο στο οποίο αναδεικνύεται emphaticά η ανισοτιμία και η αδικία ως κάτι που «με

³⁵ βλ. σελ 25

³⁶ βλ. σελ 8

³⁷ βλ. σελ 45

αφορά» είναι αυτό της εργασίας. Καθότι η εργασία συνδέεται με την ευημερία τη δική τους και της οικογένειάς τους, είναι πεδίο εκδήλωσης ικανοτήτων και ανάληψης ευθύνης προς ένα συλλογικό αποτέλεσμα, συνιστούν κατάφορη αδικία η άρνηση καταβολής των συμφωνημένων, η υποτίμηση και η απαξίωση. Έτσι η εργασιακή εμπειρία γίνεται προνομιακό πεδίο της συνείδησης της ανισοτιμίας, της συνείδησης ότι «με αδικούν» και του επείγοντος να λυθεί το «πρόβλημα». Για τις γυναίκες της νεότερης γενιάς καταγράφεται συχνότερα η αναφορά σε αξίες όπως η υπεράσπιση της δημοκρατίας, της ισότητας και της αίσθησης ευθύνης και καθήκοντος για τοποθέτηση στα διακυβεύματα της κοινωνίας. Για την ίδια γενιά, καταγράφεται ο ρόλος σημαντικών γεγονότων, όπως ο Δεκέμβρης του 2008 και η εμπειρία της Κρίσης ως ανατροπή των προσδοκιών που είχαν καλλιεργηθεί για την πορεία της ζωής τους όσο ήταν σε εφηβική ηλικία και στα πρώτα φοιτητικά χρόνια. Η αναφορά των γυναικών που ανήκουν στην αμέσως προηγούμενης γενιά (1978-1986) είναι οι καταλήψεις. Οι τέσσερις γυναίκες της γενιάς 1960-1969 δεν αναφέρθηκαν ρητά σε πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα ως επιδραστικά στην πολιτική τους συμμετοχή.

Από την θεματική ανάλυση προκύπτει η σύνδεση της αίσθησης αποτελεσματικότητας με την αντίληψη ότι υπάρχει κάποιο πρόβλημα, κάποια εκκρεμότητα που προσβάλλει είτε τις ίδιες στο επίπεδο της ποιότητας ζωής τους είτε το αξιακό τους σύστημα, είτε βάζει εναντίων των «αδύναμων» και χρίζει επίλυσης. Καταγράφεται ότι, η αίσθηση «με αφορά προσωπικά» είναι κινητήριο για την έναρξη της κατάκτησης της πολιτικής αποτελεσματικότητας. Καταλήγοντας, για τις γυναίκες του δείγματος, οι οποίες συμμετέχουν σε αριστερό κόμμα ή φεμινιστική οργάνωση και εμφορούνται από τον οραματισμό ενός καλύτερου κόσμου και συστήνουν επί αυτού το αξιακό τους σύστημα, η πολιτική αποτελεσματικότητα είναι μια δεξιότητα συνδεδεμένη με την επιτέλεση ενός σκοπού. Την αντιλαμβάνεται ως στοιχείο της ταυτότητάς της ως πολίτη

και θεωρούν ότι οφείλουν να την κατακτήσουν. Η μέθοδος που προτάθηκε για την διερεύνηση των επεξηγηματικών στοιχείων της πολιτικής αποτελεσματικότητας, κρίνεται ότι ανέδειξε ένα σύστημα στο οποίο εμπλέκονται και ανατροφοδοτούνται σε σχέση με αυτήν οι υπόλοιπες μεταβλητές που δομούν την πολιτική συμπεριφορά.

Περιορισμοί της Έρευνας,

Η δειγματοληψία με δείγμα ευκολίας και «χιονοστιβάδα» ενείχε τους εξής περιορισμούς. Δεν επετεύχθη η επιθυμητή ανομοιογένεια ως προς τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά, και ειδικά αυτά που αφορούσαν την τάξη και την μόρφωση. Μεταξύ των γυναικών, υπήρχαν διαφορές ως προς την πολιτικοποίησή τους κατά την διάρκεια της παιδικής και εφηβικής ηλικίας, συναρτήσει του ταξικού πλαισίου στο οποίο μεγάλωσαν, όμως δεν ήταν δυνατό να μελετηθούν διαφορές ως προς την ταξική διαφορά της πολιτικοποίησης. Στο δείγμα επίσης υπεραντιπροσωπεύονταν γυναίκες χωρίς παιδιά. Συνεπώς, δεν ήταν δυνατό να ελεγχθεί η εμπειρία της μητρότητας σε σχέση με την πολιτική δράση ως μοτίβο. Τέλος, το δείγμα περιείχε 5 /16 γυναίκες συγκεντρωμένες κυρίως στην γενιά 1960-1969. που ανήκαν στο ΚΚΕ. Όπως αναφέρθηκε και στην αρχή, το ενδιαφέρον της έρευνας εστιάζεται στο «πριν» της επιλογής πολιτικού κόμματος. Κρίνεται ότι το στοιχείο αυτό δεν επηρεάζει την θεματική ανάλυση καθέ αυτή γιατί οι γυναίκες αυτού του πολιτικού χώρου μεταξύ τους μορφωτικά και ταξικά έχουν μεγάλες διαφορές. Παρά ταύτα , θα ήταν πολύ πιο ενδιαφέρουσα η επισκόπηση των μοτίβων πολιτικοποίησης γυναικών τις γενιάς 1960-1969 σε ένα δείγμα που θα εμπεριείχε πληροφορίες και για την εκπαιδευτική λειτουργία κομμάτων της ανανεωτικής αριστεράς, του ΠΑΣΟΚ και των

γυναικείων ομάδων τους ειδικά όσον αφορά στην διαμόρφωση της «συνείδησης φύλου».

Προτάσεις για Μελλοντική έρευνα:

Βάση των αποτελεσμάτων και της θεωρίας που αναπτύχθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, θα ενδιέφερε η περαιτέρω διερεύνηση του ρόλου των κομμάτων στην ενίσχυση της πολιτικής συμμετοχής των γυναικών με εστίαση και σε κόμματα του δεξιού φάσματος. Επίσης πιθανόν να έχει ενδιαφέρον να διερευνηθεί, γιατί γυναίκες που συγκεντρώνουν χαρακτηριστικά όπως υψηλό επίπεδο μόρφωσης, θέση υψηλά στην επαγγελματική ιεραρχία, χωρίς οικογενειακές υποχρεώσεις ή με υποχρεώσεις εξίσου μοιρασμένες μεταξύ των συζύγων νοιώθουν πολιτικά αναποτελεσματικές.

Παράρτημα

Παραχωρητήριο συνεντεύξεων

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ
ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΠΜΣ «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ»

Διπλωματική Εργασία με θέμα: « Η διαμόρφωση της αίσθησης πολιτικής αποτελεσματικότητας, ως συνάρτηση του φύλου και της κοινωνικής τάξης»

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Παντελίδου – Μαλούτα Μάρω

Φοιτήτρια : Πολίτη Βασιλική (Α.Μ 16522)

ΕΝΤΥΠΟ ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ
ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

Εγώ η Βασιλική Πολίτη ως μεταπτυχιακή φοιτήτρια που διεξάγει την παρούσα έρευνα δηλώνω με το παρόν έγγραφο ότι σέβομαι τις πληροφορίες που θα μου δώσετε, όπως αυτές θα αποτυπωθούν στο πλαίσιο της συνέντευξης με την βοήθεια ηχογράφησης και απομαγνητοφώνησης για ερευνητικούς σκοπούς της διπλωματικής

εργασίας, την ανωνυμία αυτών, καθώς και των δικαιωμάτων σας ως πληροφοριοδότης.

A. ΣΚΟΠΟΣ

Η εν λόγω διπλωματική εργασία θα προσπαθήσει να αναδείξει κάποιες υποθέσεις αναφορικά με την διαμόρφωση της αίσθησης πολιτικής αποτελεσματικότητας των γυναικών και της συμμετοχικής τους προδιάθεσης σε χώρους συλλογικής δράσης. Μονάδα ανάλυσης είναι γυναίκες η οποίες ήδη συμμετέχουν σε κόμμα, συνδικαλιστική οργάνωση ή γυναικεία οργάνωση.

B. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ.

1. Η συνέντευξη που θα διεξαχθεί θα διαρκέσει μία έως μιάμιση ώρα. Μπορείτε να αποσυρθείτε οποιαδήποτε στιγμή κατά την διάρκεια της συνέντευξης
2. Η συνέντευξη θα είναι ηχογραφημένη
3. Η παραχώρηση της συνέντευξης και η εν συνεχεία απομαγνητοφώνηση γίνονται εν ανωνυμία
4. Θα σας δοθεί αντίγραφο της απομαγνητοφώνησης μετά την κατάθεση της διπλωματικής

Γ. ΟΡΟΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ

Κατανοώ ότι δύναμαι να αποσύρω τη συγκατάθεσή μου και να σταματήσω τη συμμετοχή μου ανά πάσα στιγμή χωρίς οποιεσδήποτε αρνητικές επιπτώσεις.

ΟΝΟΜΑ

ΥΠΟΓΡΑΦΗ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ

Ερωτηματολόγιο

A. Οικογένεια

1. Πείτε μου μερικά πράγματα για την οικογένειά σας
2. (Την καθημερινότητα της οικογένειας, τις σχέσεις των μελών της οικογένειας μεταξύ τους)
3. Τι επάγγελμα έκαναν / κάνουν οι γονείς σας; Πώς μετέφεραν στην οικογένειά τους την εμπειρία τους σε αυτό;
4. Πώς μοιράζονταν οι δουλειές του σπιτιού; Πώς σας έκανε εσάς να αισθάνεσθε αυτό;
5. Συζητούσατε την επικαιρότητα στο σπίτι; Διαβάζατε / ακούγατε ειδήσεις; Τις συζητούσατε με την οικογένειά σας;

B. Σχολείο

1. Πώς ήταν η εφηβεία σας; Μιλήστε μου για σημαντικές στιγμές, πρόσωπα σχέσεις της περιόδου εκείνης
2. Πώς ήταν το περιβάλλον του σχολείου όταν ήσασταν μαθήτρια; Θα το χαρακτηρίζατε προοδευτικό / αυταρχικό
3. Μπορείτε να αναφερθείτε σε πολιτικά γεγονότα της περιόδου που ήσασταν μαθήτρια;
4. Νοιώθατε να σας αφορούν ; Με ποιόν τρόπο
5. Αγοράζατε μόνη σας κάποια εφημερίδα; Πώς την είχατε επιλέξει;
6. Συμμετείχατε σε μαθητικές κινητοποιήσεις;

Γ. Σπουδές

1. Πώς θα χαρακτηρίζατε το περιβάλλον των ιδρυμάτων την περίοδο που ήσασταν φοιτήτρια;
2. Στη σχολή που φοιτήσατε, αναγνωρίζατε διαφορετική αντιμετώπιση λόγω του φύλου σας
3. Τι θυμάστε από τις ερωτικές και φιλικές σας σχέσεις εκείνη την εποχή;
4. Συμμετείχατε τότε σε κάποια οργάνωση; Με τι σκοπό; Με τι αφορμή είχατε εγγραφεί;
5. Τι θυμάστε έντονα από την περίοδο που ήσασταν οργανωμένη ως φοιτήτρια;
6. Πώς ήταν οι σχέσεις σας με τους άνδρες τις οργανώσεις;

Δ. Γεγονότα κύκλου ζωής (γάμος – μόνιμη σχέση / μητρότητα)

1. Πότε παντρευτήκατε;
2. Περιγράψτε μου την καθημερινότητά σας ως μητέρα / σύζυγος
3. Πώς θα αξιολογούσατε την σχέση σας με τον σύζυγό σας;
4. Πώς θα αξιολογούσατε την σχέση σας με την οικογένεια του άντρα σας;

5. Ποιες άλλες είναι οι σημαντικές σχέσεις στην ζωή σας; (φιλικές και οικογενειακές)
6. Κρατάτε επαφή με γυναίκες φίλες σας;

Ε. Εργασία

1. Από πόσο χρόνων δουλεύετε;
2. Η εργασία σας έχει σχέση με το αντικείμενο των σπουδών σας;
3. Στην εργασία σας έχετε θέση τέτοια ώστε να παίρνετε πρωτοβουλίες; Πόσο επαναλαμβανόμενη είναι η καθημερινότητά σας ;
4. Ποια η σχέση σας με τους συναδέλφους σας;
5. Ποια η σχέση σας με τις συναδέλφισσές σας
6. Μπορείτε να αναφερθείτε σε στιγμές έντασης / σύγκρουσης; Πώς επιλύονται
7. Ποια θεωρείται ότι είναι τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζετε στην εργασία σας;
8. Στην εργασία σας συζητάτε με τους συναδέλφους σας ζητήματα της καθημερινότητάς σας; Την επικαιρότητα;
9. Τοποθετήστε πολιτικά στον χώρο εργασίας σας;

ΣΤ. Συλλογική δράση / Συνδικαλιστική Δράση

1. Πόσο καιρό συμμετέχετε στην οργάνωση (..)
2. Με τι αφορμή ξεκινήσατε να συμμετέχετε;
3. Τι αρμοδιότητες έχετε
4. Πώς συνδυάζετε η συμμετοχής σας στην ομάδα με την υπόλοιπη καθημερινότητά σας;
5. Πώς αξιολογείται μέχρι στιγμής την δράση σας μέσα σε αυτή;

Ε. Προσθήκη

1. Από πότε νοιώσατε να σας αφορά η πολιτική, με τι αφορμή;
2. Μπορείτε να προσδιορίσετε πρόσωπα ή γεγονότα που σας άλλαξαν την οπτική την θέση σας πάνω σε (..)
3. Πώς αντιλαμβάνεστε την ανισότητα;
4. Πόσο εμπιστεύεστε την ικανότητά σας να συμμετέχετε;
5. Τι σημαίνει για εσάς «πολιτική»;
6. Σε τι βαθμό θα λέγατε ότι σας ενδιαφέρει η πολιτική;
7. Γιατί σας ενδιαφέρει;
8. Μπορώ να καταλάβω την πολιτική επικαιρότητα.
9. Πόσο δύσκολη ή εύκολη σας φαίνεται τελικά η συμμετοχή;

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

1. Almond G. Verba ., (1963) *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*
2. Andersen K., (1975), *Working Women and Political Participation, 1952-1972*, *American Journal of Political Science*, Vol. 19, No. 3, pp 439-453, Midwest Political Science Association
3. Andersen K., Cook E., (1985) *Women, Work and Political Attitudes*, *American Journal of Political Science*, Vol. 29, No. 3, pp 606-625, Midwest Political Science Association
4. Balch I.G, (1974), *Multiple indicators in survey research: The concept "Sense of political efficacy"*, *Political Methodology*, Vol 1, No.2 pp 1-43, Oxford University Press
5. Barnes S., Kaase M., (1979) *Political Action*, London, Sage
6. Barrett M (1980). *Women's Oppression Today: Problems in Marxist-Feminist Analysis*. New Left Books and Verso
7. Barrett M., McIntosh M., (1979) "Christine Delphy: Towards a Materialist Feminism?" in *Feminist Review*, 1, pp 95-106
8. Bennett L.M, Bennett E.A., (1989) *Enduring Gender Differences in political interest*, *American Politics Quarterly*, Vol 17 No. 1, pp 105-122, Sage Publications
9. Bourque S., Grossholtz J., (1974) "Politics an Unnatural Practice: Political Science looks at female Participation" in Siltanen J., Stanworth M. (eds) *Women and the public Sphere*, London, Hutchinson, pp 103-121
10. Braun, V. and Clarke, V. (2006) *Using thematic analysis in psychology in Qualitative Research in Psychology*, 3 (2). pp. 77-101
11. Bryson B., (1999) *Feminist Political Theory. An Introduction*, Hampshire, Palgrave MacMillan
12. Burns N., Schlozman K. L., Verba S., (2001) *The Private Roots of Public Action: Gender, Equality, and Political Participation*, Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press
13. Campbell, A., Gurin, D. and Miller, W.E. (1954) *The Voter Decides*. Row, Peterson, and Company, New York.
14. Crouch N., McKenzie H., (2006) "The logic of small samples in interview-based qualitative research" in *Social Science Information*
15. Christy C., (1985) *American and German trends in sex differences in political participation.*, *Comparative Political Studies*, Vol. 18, No. 1, pp 81-103, Sage Publications Inc
16. Clarke, V. and Braun, V. (2013) *Successful qualitative research: A practical guide for beginners*. London: Sage.
17. Coleman M. K., Davis L. C. (1976), *The structural context of politics and dimensions of regime performance. Their importance for the comparative study of political efficacy*, *Comparative Political Studies*, Vol. 9, No. 2, Sage Publications.
18. Connel R. W. (1987) *Gender and Power*, Oxford, Basil Blackwell
19. Craig S. C., Maggioto A. M., (1982) *Measuring Political Efficacy*, *Political Methodology*, Vol.8, No. 3, pp. 85-109
20. Crompton R. (1989) "Class Theory and Gender" in *The British Journal of Sociology*, 40, 4/4 pp 565 – 587
21. Delphy C., (1977) *The Main Enemy*
22. Delphy C., (1984) *Close to Home* London, Hutchinson, & The University of Massachusetts Press

23. Diemer M., Rapa L., (2016) Unraveling the Complexity of Critical Consciousness, Political Efficacy and Political Action among Marginalized Adolescents, *Child Development*, V. 87 N. 1
24. Duverger M., (1955) *The political Role of Women*, Paris, UNESCO
25. Eisenstein Z. (ed.), (1979) *Capitalist Patriarchy and the case for socialist feminism*, New York: Monthly Review Press
26. Finkel S., (1985) "Reciprocal Effects of Participation and Political Efficacy: A Panel Analysis" in *American Journal of Political Science*, 29, 4, 891-913
27. Fireston S. (1970). *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*. New York: William Morrow and Company
28. Freire P., (2000) *Pedagogy of the oppressed*, London, Continuum
29. Grawitz M., (2006) *Μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα Οδυσσέας
30. Hartmann H., (1979) "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a more Progressive Union", *Capital and Class*, 3, 2/4, pp 1-33
31. Hartmann H., (1976) "Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex", in Blaxall M., Reagan B.B (eds.) (1976) *Women and the Workplace: The Implications of Occupational Segregation*, Chicago: University of Chicago Press, pp 137-169
32. Hunt P., (1980) *Gender and Class Consciousness*, UK, Palgrave MacMillan
33. Inglehart R., (1977) *The Silent Revolution in Europe*, Princeton, Princeton University Press
34. Kavanagh, D., (1983) *Political science and political behavior*, London ; Boston : Allen & Unwin
35. Kissling E. A. (1991) "Street harassment: the language of sexual terrorism" in *Discourse and Society*, 2/4, pp 451-460
36. Klein E., (1984) *Gender Politics*, Cambridge, Harvard University Press
37. Lovenduski J., Hills J., (1981) *The politics of the second electorate*, London, Routledge
38. McCarney J., (1990) "Ideology and False Consciousness" in <https://www.marxists.org/subject/marxmyths/joseph-mccarney/index.htm> προσπελάστηκε 20 Αυγούστου 2018
39. McCarney J., (2004) *Social Theory and the Crisis of Marxism*, London, Verso
40. MacKinnon, C. A. (1989) *Toward a Feminist Theory of the State*, Harvard University Press
41. Marshall J., Thomas M., Gidengil E., (2007) *The efficacy Enigma: Explaining the Gender Gap in Internal Political Efficacy in Canada and the United States*, Canadian Political Science Association, University of Saskatchewan, Saskatoon
42. Miller, A. H., P. Gurin, G. Gurin, and O. Malanchuk. (1981). *Group Consciousness and Political Participation*. *American Journal of Political Science* 25, 494-511.
43. Miller, A., Hildrith, A., Simmons G., (1988) "The mobilization of gender group consciousness: in Jones K., Jonasdottir, A., (eds) *The political interests of gender*, London. Sage pp 106-134
44. Mueller C. M. (ed) (1988) *The politics of the gender gap*, London, Sage
45. Okin, Susan Moller (1979). *Women in Western political thought*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

46. Orloff A., (2002) Women's Employment and Welfare Regimes. Globalization, Export Orientation and Social Policy in Europe and North America, United Nations Research Institute, Social Policy and Development Programm
47. Pateman, Carole (1970). Participation and democratic theory. Cambridge England: Cambridge University Press
48. Pateman, Carole (1988). The sexual contract. Cambridge: Polity Press
49. Pateman, Carole (1989). The disorder of women: democracy, feminism, and political theory. Stanford, California: Stanford University
50. Phillips A., (1991) Engendering Democracy, Cambridge, Polity Press
51. Pollert A., (1988) "Dismantling Flexibility" in Capital and Class, 12, pp 42-75
52. Schlozman, K. L., Nancy Burns, Sidney Verba, and Jesse Donahue. (1995). Gender and Citizen Participation: Is There a Different Voice? American Journal of Political Science 39, 267-93
53. Scott J., Crompton R., Lyonette C., (2010) Gender Inequalities in the 21st century, Northampton; Massachusetts, Edward Elgar Publishing, Inc
54. Shingles, R. (1981). Black Consciousness and Political Participation: The Missing Link. American Political Science Review 75, 76-90.
55. Verba S., Nie N., (1972) Participation in America. Political Democracy and Social Equality, Chicago, The University of Chicago Press
56. Walby S., (1990) Theorizing Patriarchy, Oxford, Basil Blackwell
57. .

Ελληνική

58. Βερναρδάκης Χ., (2011) Πολιτικά Κόμματα, Εκλογές & Κομματικό Σύστημα, Αθήνα, Σάκκουλας
59. Βούλγαρης Γ. (2005) Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974- 1990, Αθήνα, Θεμέλιο
60. Βούλγαρης Γ., (2013) Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009, Πόλις
61. Γεωργιάδου Β., (2012) "Η εκλογική άνοδος της Χρυσής Αυγής. Ψήφος Ρεβάνς των επισφαλών και νέες πολιτικές ευκαιρίες» στο Βούλγαρης Γ., Νικολακόπουλος Η., 2012, ο διπλός εκλογικός σεισμός, Αθήνα, Θεμέλιο
62. Διακουμάκος, Γ. (2017). Εικόνες της πολιτικής κουλτούρας στην Ελλάδα, 1988-2005 : το πολιτικό ενδιαφέρον και ο μύθος του (απο)πολιτικοποιημένου "Ελληνα". Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 34, 92-121
63. Δώκος Δ, Καφετζής,μ κ.α (1990) «Η πολιτική κουλτούρα στις χώρες της Νότιας Ευρώπης: συγκριτικοί πίνακες» σε Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 75(75), 107-151.
64. Κακεπάκη, Μ. (2006) Μεταβολές στην ελληνική πολιτική κουλτούρα, 1988 – 2005: από τη γενιά του πολιτικού ενδιαφέροντος στη γενιά της πολιτικής αδιαφορίας;» Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης ,28: 111-128.
65. Κακεπάκη, Μ. (2013) "Είναι ένας νέος τρόπος να ακουστεί η φωνή μου": Έμφυλες διαστάσεις της συλλογικής και ατομικής δράσης στην Αθήνα της κρίσης, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 41:35-59.

66. Κακεπάκη, Μ. (2017). Μεταβολές στην ελληνική πολιτική κουλτούρα, 1988-2005: από τη γενιά του πολιτικού ενδιαφέροντος στη γενιά της πολιτικής αδιαφορίας;. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 28(1), 111-128.
67. Κατσανίδου Α. (2015) «Η τοποθέτηση των πολιτών στον άξονα Αριστεράς – Δεξιάς) στο Γεωργαράκης Ν., Δεμερτζής Ν., Το πολιτικό πορτραίτο της Ελλάδας, Αθήνα, Gutenberg
68. Καφετζής Π., Μαλούτας Θ., Τσίγκανου Ι., (επιμ) (2007) Πολιτική, κοινωνία, πολίτες. Αναλύσεις δεδομένων της ευρωπαϊκής κοινωνικής έρευνας – ESS, ΕΚΚΕ
69. Κοντιάδης Ξ., Ανθόπουλος Χ., (επιμ.) Κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος; Αθήνα, Παπαζήσης
70. Λυριντζής, Χ. (1990). Μεθολογικά ζητήματα στη σύγχρονη πολιτική ανάλυση. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 75(75), 58-70
71. Λυριντζής Χ., (2007) «Το μεταβαλλόμενο κομματικό σύστημα: Σταθερή δημοκρατία, αμφισβητούμενος "εκσυγχρονισμός"» στο Featherston Κ. (επιμ) Πολιτική στην Ελλάδα: Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού, Αθήνα, Οκτώ
72. Νικολακόπουλος Ηλίας (1985): Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964, Αθήνα, εκδ. ΕΚΚΕ
73. Παντελίδου Μαλούτα Μ., (1986) Έκδηλη πολιτική κοινωνικοποίηση στην αρχή της εφηβείας. Συμβολή στη μελέτη της πολιτικής κοινωνικοποίησης της νέας γενιάς της Ελλάδας, Αθήνα, Σάκκουλας Αντ. Ν.
74. Παντελίδου Μαλούτα Μ., (1987) Πολιτικές Στάσεις και αντιλήψεις στην αρχή της Εφηβείας, Αθήνα, Gutenberg
75. Παντελίδου Μαλούτα Μ. (1990. Ελληνική πολιτική κουλτούρα: όψεις και προσεγγίσεις. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, [S.I.], p. 18-57, Ιούν. 1990. ISSN 2241-8512.
76. Παντελίδου Μαλούτα Μ., (1992) Γυναίκες και πολιτική, Αθήνα, Gutenberg
77. Παντελίδου Μαλούτα Μ., (1993) Πολιτική συμπεριφορά, Αθήνα, Σάκκουλας Αντ. Ν.
78. Παντελίδου Μαλούτα Μ., (2002) Το φύλο της δημοκρατίας, Αθήνα, Σαββάλας
79. Παντελίδου Μαλούτα Μ., (2010) «Αλλαγές στις αντιλήψεις των νέων γυναικών στο τέλος του 20ου αιώνα» στο Καραμανωλάκης Β., Η ελληνική νεολαία στον 20ο αιώνα. Πολιτικές Διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτιστικές εκφράσεις, Αθήνα, Θεμέλιο
80. Παντελίδου Μαλούτα Μ., (2012) Πολιτική συμπεριφορά, Αθήνα, Σαββάλας
81. Παντελίδου-Μαλουτα, Μ. (2017). Κρατικός φεμινισμός, πολιτικές για την έμφυλη ισότητα και κοινωνικές αντιλήψεις. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 29(1), 5-39.
82. Σπουρδαλάκης Μ., Παπαβλασόπουλος Ε., (2008) "Κόμματα, ομάδες συμφερόντων και οι μετασηματισμοί στο σύστημα εκπροσώπησης. Πέρα από τις θεωρίες της κρίσης." Στο Κοντιάδης Ξ., Ανθόπουλος Χ., Κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος;» Αθήνα, Παπαζήσης
83. Στρατηγάκη Μ., (2007) Το φύλο της κοινωνικής πολιτικής, Αθήνα Μεταίχμιο
84. Τσατσανής Μ., Τεπέρογλου Ε., (2012) « Η επίσπευση ενός αργού θανάτου. Κομματικές ταυτίσεις και το τέλος του Δικομματισμού» στο Βούλγαρης Γ. Νικολακόπουλος Η., (επιμ) 2012 ο διπλός εκλογικός σεισμός, Αθήνα, Θεμέλιο, σελ 33-60
85. Τσίγκρης Α., (1996) Βιασμός: Θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση των παραγόντων αναφοράς του στην αστυνομία, ΔΔ

86. Τσιώλης Γ., (2014) Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα. Αθήνα: Κριτική
87. VPRC (2013, Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα, Σαββάλας

Κείμενα Εργασίας

88. «Πολιτική επικοινωνία και πολιτική συμμετοχή: Χρήση ΜΜΕ, διαπροσωπικές σχέσεις και μορφές κινητοποίησης», Κείμενα Εργασίας 1/2006, Εργαστήριο Ελληνικής Πολιτικής, ΕΚΠΑ (στα πλαίσια του έργου Πυθαγόρας II).
89. «Ιδεολογία, κομματικές ταυτίσεις και αίσθημα πολιτικής αναποτελεσματικότητας», Κείμενα Εργασίας 2/2006 , Εργαστήριο Ελληνικής Πολιτικής, ΕΚΠΑ (στα πλαίσια του έργου Πυθαγόρας II).
90. «Αντιλήψεις για την έμφυλη ανισότητα», Κείμενα Εργασίας 3/2006, Εργαστήριο Ελληνικής Πολιτικής, ΕΚΠΑ (μαζί με την Μάρω Παντελίδου-Μαλούτα) (στα πλαίσια του έργου Πυθαγόρας II).
91. «Ατομικές και συλλογικές ταυτότητες και ταυτίσεις», Κείμενα Εργασίας 9/2007, Εργαστήριο Ελληνικής Πολιτικής, ΕΚΠΑ (στα πλαίσια του έργου Πυθαγόρας II)